

21. évfolyam,
2019. 2

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi

Szemle

53.

Alapítva: 1993

TARTALOM

Az Olvasóhoz A helytörténeti munkák társadalmi hasznáról	3	Vonyó József
---	---	--------------

TANULMÁNYOK

A mi kavicsfogunk. <i>Placochelys placodonta</i> , a Veszprémben felfedezett kavicsfogú álteknős	6	Bontó László
--	---	--------------

„Boldog az, aki egész életútján megőrizheti lelkének ideális szépségét...” 100 éve hunyt el Tölcséry Ferenc veszprémi főgimnáziumi tanár	65	Csiszár Miklós
--	----	----------------

KÖZLEMÉNYEK

A Suly család rövid története	98	Mezőhegyi Gergő
Fejezetek a veszprémi posta történetéből 250 éve létesült Veszprémben az első postaállomás	115	Marton Jenő

ÉVFORDULÓ

Május 1.: A Magyar Királyi Honvéd Légierő 101. vadászrepülő ezred születésnapja	127	Piros György
--	-----	--------------

VISSZAPILLANTÓ

A Veszprémi Nagy Hadgyakorlat Abblasen	144	Paganel Szomory Emil
---	-----	-------------------------

KÖNYVSZEMLE	152	Karlinszky Balázs
-------------	-----	-------------------

Közlési feltételek a Veszprémi Szemlében	159
--	-----

Várostartörténeti Folyóirat

Veszprémi Szemle

21. évfolyam, 53. szám 2019. 2. szám

Várostartörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358
Alapítva: 1993
Alapító főszerkesztő:
Dr. Tölgyesi József
Főszerkesztő:
Dr. Csizsár Miklós (2011–2018)

Dr. Földesi Ferenc PhD
Technikai szerkesztő:
Szurmay László
Szerkesztőségi titkár:
Virág Istvánné
Szerkesztőbizottság:
Dr. Karlinszky Balázs PhD
Dr. Négyesi Lajos PhD
S. Dr. Perémi Ágota PhD
Dr. Vizi László Tamás PhD

Tanácsadó testület:
Domokos Anna
Kovács Győző Gyula
Dr. Pálffy Géza DsC
Perlakiné Scharf Claudia
Rainer Pál
Sebbő József
Somfai Balázs
Szabóné Vörös Györgyi

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány
Levelezési cím:
alapitvany@veszpremiszemle.hu
Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke
A főszerkesztő elérhetősége:
foldfe@gmail.com

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila
A folyóirat évenként 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BONTÓ LÁSZLÓ levéltáros asszisztens, MNL Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém; DR. CSISZÁR MIKLÓS ny. könyvtárvezető, Veszprém; DR. KARLINSZKY BALÁZS levéltárigazgató, Érseki Levéltár, Veszprém; MARTON JENŐ ny. átviteltechnikus, Veszprém; DR. MEZŐHEGYI GERGŐ kutatómérnök, projekt vezető, Budapest; PAGANEL (CHOLNOKY VIKTOR) író, újságíró; PIROS GYÖRGY repüléstörténeti-kutató, újságíró, Veszprém; SZOMORY EMIL író, újságíró; DR. VONYÓ JÓZSEF MTA doktora, címzetes egyetemi tanár, Pécs

Illusztrációk:

Bontó László, Csizsár Miklós és archív dokumentumok

Támogatóink:

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata

8200 Veszprém,
Házgyári út 1.

A Veszprémi Szemle 53. szám megjelenését támogatták: (a 143. oldalon)

Veszprémi Szemle Várostartörténeti
Közhasznú Alapítvány
Takarékbank Zrt.:
73200189-11291268

A borító képei:

címlapon: A kavicsfogú álteknős koponyája, egy foga és hátpáncél töredékei a Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat Őslénytani gyűjteményében. (Fotó: Bontó László)

2. oldalon: A jeruzsálemhegyi kőbánya és környéke 1900–2018. A kavicsfogú álteknős lelőhelyei. Térképet szerkesztette: Bontó László

3. oldalon: Suly (III) Antal 1895-ös szőlész-borász oklevele (Zsótér László engedélyével.)

hátl: Az „őspuma” jelvény.

AZ OLVASÓHOZ

A helytörténeti munkák társadalmi hasznáról

VONYÓ JÓZSEF

AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN ISMÉT RENESZÁNSZÁT ÉLI Magyarországon – manapság a városbiográfia fogalmával is jelölt – településtörténeti monográfiák megjelentetése. Ennek köszönhetően számos kisebb-nagyobb városunk polgárai ismerhették meg lakóhelyük múltját friss feldolgozásokból.

A kezdeményezők gyakran hivatásos történészek vagy lelkes lokálpatrióták. De számos munka készült már az adott önkormányzat megrendelésére. A megvalósítás kulcsa minden esetben a kutatás és a kiadás szakmai (személyi) és a pénzügyi feltételeinek biztosítása. Utóbbi – a kötet(ek) terjedelmétől, kivitelezésének igényességétől függően – jelentős áldozatot igényel, sok, esetleg több tízmillió forintba rúghat. Nem véletlenül fogalmazódik meg a finanszírozókban a kérdés: *Milyen haszna származik egy ilyen könyv megjelentetéséből a támogatónak – leggyakrabban a városnak?*

E rövid írás keretében csak a legfontosabb szempontokat vethetjük fel, a szerző több évtizede folytatott, ilyen irányú – Pécs és Siklós történetének feltárását szolgáló – munkája néhány fontos tapasztalatára is utalva.

A város nem a falak, épületek, közterületek együttese. A város – az együtt élő közösség maga. A többi „csak” produktum: mindenkori lakói munkájának, az élet folytonosságának és változásainak eredménye, gondolatainak és tetteinek megkövült emléke, színtere és tükre – sok más tárgyi és írott emlékekkel, az emberi emlékezet által őrzött, generációról generációra hagyományozott élménnyel együtt.

A város él: gondolkodik, alkot, gazdálkodik, épít, szeret, szórakozik, pihen – és emlékezik. Emlékezik mindarra, ami korábban történt vele és körülötte. Emlékezik a múlt tetteire, megélt élményeire és gondjaira, eredményeire és kudarcaira, melyek tanulságul szolgálnak, megfontolásra késztetnek, biztatást adnak – a jövő alapozásához. Emlékezik az egyes városlakó és emlékezik a város. Egy történeti munka, egy várostörténeti feldolgozás – a kollektív emlékezés produktuma és eszköze. És – ha körütekintő, szakmailag jól megalapozott –, egy még reményteljesebb jövő építőköve.

Ennek legfontosabb összetevői:

1. A város polgárai jobban megismerhetik múltjukat, s ezt a tananyagba beépített helytörténeti ismeretek révén már az általános és középiskolában is meg lehet alapozni. Ez pedig erősítheti érzelmi kötődésüket, jó értelemben vett lokálpatriotizmusukat, ami a kollektíva számára hasznos kezdeményezésekben, aktivitásban, tettekben – a település tárgyi, anyagi és szellemi forrásainak gazdagítását szolgáló munkában, áldozatvállalásban – is megnyilvánulhat.
2. Egy alapos történeti áttekintés nemcsak az általános lokálpatrióta érdeklődést elégítheti ki, hanem a város vezetése, gazdasági, kulturális, vallási (stb.) intézményei, valamint vállalkozói hosszú távú, stratégiai jelentőségű döntéseinek megalapozásához is segítséget adhat. Elsősorban azért, hogy a sajátos adottságok, a városban felhalmozott gazdasági, igazgatási, kulturális tapasztalat, a hagyományok és a mai igények együttes mérlegelése alapján születhetnek fejlődését sikeresen szolgáló tervek, programok.
3. A lehetőségek sorában központi helye lehet a fontos jövedelemforrásként is számon tartott turizmusnak. A város látványosságai, történeti épületei, sajátos városképe és hangulata, a vidék nevezetességei, szórakozást, pihenést, gyógyulást szolgáló lehetőségei akkor lehetnek még vonzóbbak az igényes turista számára, ha módjában áll gazdag információkat is szerezni azokról, illetve történeti hátterükről. A szakszerűen elkészített, részletes városmonográfia megalapozhatja egy, a turisták igényeit kielégítő, hiteles, rövid, népszerű formában megfogalmazott, jól illusztrált (idegen nyelven is kiadott) összefoglalás megírását.

A minden tekintetben igényes városbiográfiának országos jelentősége is lehet, azáltal, hogy a benne foglaltak újabb fontos részletekkel gazdagítják nemzeti történetünk egészére vonatkozó ismereteinket, pontosítják és árnyalják arról alkotott képünket.

A szerzők akkor tudnak a fenti célokat szolgáló művet alkotni, ha **kizárólag szakmai megfontolások** vezérik őket: a koncepció kialakításában, a források feltárása és feldolgozása, illetve a végső forma kialakítása során egyaránt. A lokális érdekeket is csak olyan munka szolgálhatja, mely minden tekintetben megfelel a várostörténeti monográfiák szakmai követelményeinek. Különösen lényeges ez a szempont, ha az adott település igazgatási, gazdasági, vallási, kulturális stb. funkciói következtében egész történelme során egy kisebb vagy nagyobb régió fontos központja volt.

A fenti megfontolások több szempont érvényesítését követelik.

1. Időben (az őskortól 1990-ig) és tematikailag (természeti adottságok, demográfiai és társadalmi viszonyok, gazdasági fejlődés, életkörülmények, életmód, városigazgatás, politikai viszonyok, egyesületek, kultúra, sport stb.) a teljesség igényével, komplex módon tárja fel a város történetét.

2. Bemutatja központi szerepét egy adott régióban és ebből fakadó kapcsolatait szűkebb és tágabb környezetével, helyét és szerepét az egész országban, összehasonlítva más településekével, érzékeltetve ezzel fejlődési sajátosságait, a magyar településszerkezetben elfoglalt pozícióját.
3. Az eddigi feldolgozások felhasználásával készül, a levéltári, nyomtatott és szóbeli források, tárgyi emlékek teljes körű feltárását célzó alap kutatásokra épül, ami a kötet tudományos apparátusában (irodalom, jegyzetek, mutatók) is megjelenik.
4. Megfogalmazásában szakszerű, de olvasmányos, gazdagon illusztrált (térképek, fotók, rajzok, táblázatok, dokumentumképiak stb.). A fenti funkciók tekintetében a könyv küllemének jelentősége sem elhanyagolható. Az igényes, esztétikus borító és tipográfia önmagában is vonzerőt jelent, olyanokat is elolvasására sarkallhat, akik ritkán vagy egyáltalán nem forgatnak történeti tárgyú köteteket.

A megvalósítás tekintetében választani kellett két lehetséges módszertani megoldás között: a szerzők *korszakonként* tekintik át a város történetét, ennek megfelelően tagoljuk a könyvet, vagy a *közösség életének egyes területei* (demográfia, gazdaság, szociális struktúra, kultúra, életmód, politikai viszonyok, események, városigazgatás stb.) szerint. Az első változat előnye az, hogy egy-egy korszakon belül a teljesség igényével – valamennyi részterületet magába foglalóan, s azok egymásra gyakorolt hatását is bemutatva – vázolhatják fel a város életének fő jellemzőit, folyamatait, eseményeit.

A siker feltétele

1. a módszertanilag felkészült, az egyes korszakok, illetve szakmai területek (társadalom-, gazdaság-, igazgatás-, vallás-, művelődéstörténet stb.) szakembereiből álló szerzőgárda;
2. a munka egészét átlátó, jó szervezőkészséggel rendelkező történész képzettségű szerkesztő, aki az általa készített, valamennyi szerző kutatómunkáját motiváló szempontrendszer révén tudja biztosítani a mű egységes szemléletét;
3. a pénzügyi feltételek biztosítása. Ez utóbbi akkor valósulhat meg, ha
 - a. a munka megkezdése előtt a teljes projekt egész időtartamát átfogó megvalósítási terv készül, mely évenkénti bontásban határozza meg a szakmai feladatok elvégzését, annak pénzügyi szükségleteit;
 - b. a tervet a támogató elfogadja, és szerződésben garantálja az anyagi források évenkénti folyósítását.

Kedvezően befolyásolhatja a terv sikeres megvalósítását, ha a szerkesztő és a szerzőgárda – előadások formájában, cikkek, tanulmányok megjelentetésével, nyilvános konferenciákon – folyamatosan és rendszeresen tájékoztatja a település lakosságát a munkálatok állásáról, megismerteti velük a kutatás részeredményeit. Ez

segítheti magántulajdonban lévő, a kutatás szempontjából fontos történeti emlékek (források) feltárását.

Egy ilyen projekt megszervezése és eredményeként a fenti elvárásoknak megfelelő városbiográfia kiadása elemi érdeke lehet egyik legismertebb, építészeti, történeti, kulturális és más értékekben gazdag városunknak, Veszprémnek.

A szerző az MTA doktora, címzetes egyetemi tanár, a 8 kötetesre tervezett Pécs története monográfiásorozat főszerkesztője, a Pécs Megyei Jogú város Önkormányzata által 1992-ben létrehozott Pécs Története Alapítvány által szervezett kutatási projekt irányítója.

Wesprimium. Metsző: Andreas Nunzer.

Forrás: <http://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=59957#>

TANULMÁNYOK

A mi kavicsfogúnk

*Placochelys placodonta, a Veszprémben felfedezett
kavicsfogú álteknős*

BONTÓ LÁSZLÓ

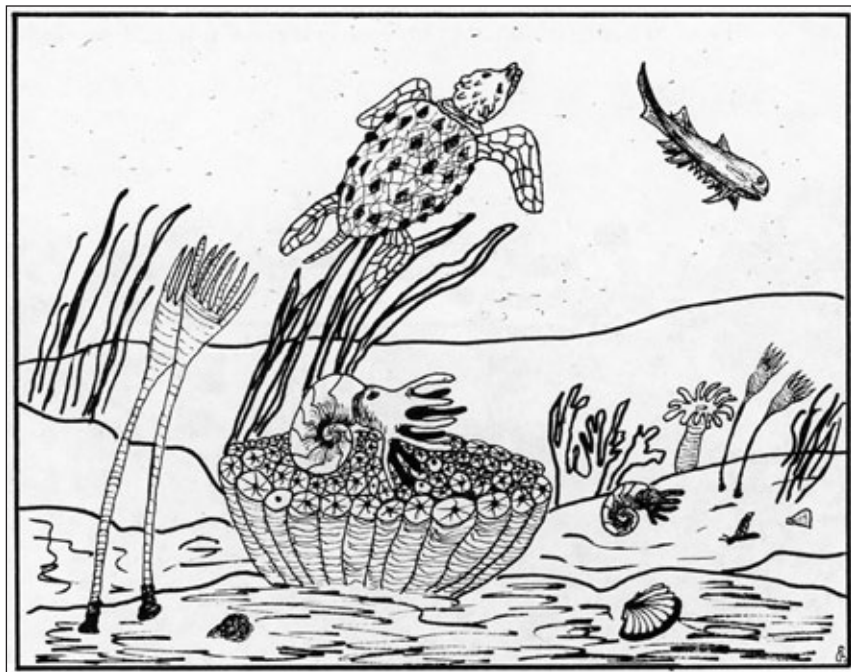
*Ajánlom ezt az írást édesanyámnak, Bontó Józsefné Horváth Elvirának,
aki pedagógusként és anyaként
lakóhelyünk, környezetünk és a természet megismerését és szeretetét
nem csak tanítványai,
hanem fiai számára is igyekezett átadni.
Köszönöm neki!*

A KÖZELJÖVŐBEN LESZ 120 ÉVE ANNAK, HOGY LACZKÓ DE-ZSŐ, a veszprémi piarista gimnázium tanára, elhivatott geológus és őslénykutató, az 1900-as évek elején rátalált a 200 millió évig lábunk alatt szunnyadó kavicsfogú álteknős maradványaira. Amikor kiderült annak rendszertani jelentősége, hamar hírnevet szerzett Veszprémnek, örök emléket állítva az egykori jeruzsálemhegyi kőbányának.

Még egyetemista koromban, fiatal természetbúvárként keltette fel az érdeklődésemet a Veszprémben talált őssálat. Édesanyám, helyismereti pedagógusként, 1991-ben összeállított „*Veszprém. Lakóhelyünk ismerete*” című könyvéhez¹ készítettem illusztrációkat, ekkor ismerkedtem meg a kavicsfogú álteknőssel. A közelmúltban megjelent Veszprémi Kaleidoszkóp könyvsorozat 4., a Jeruzsálemhegy városrészrel foglalkozó kötetének szerkesztésekor még közelebb kerültem hozzá. Részben a városrész lakói által kifejezett igény, részben saját érdeklődésem miatt alaposabb kutatásba kezdtem az ősteknős és felfedezési körülményeinek a megismerésére. A kutatások során a kőbánya, Veszprém geológiája, talajtana és természeti környeze-

¹ BONTÓNÉ 1991. 3.

tének sajátosságai, Laczkó Dezső munkássága, ezen keresztül a XIX–XX. század fordulója természettudományos felfedezései kapcsán feltárt források, az összegyűlt adatok, az ismeretanyag mennyisége – több barátom bátorítására és rengeteg segítségével² – arra készítetett, hogy megpróbáljam azokat ebben a tanulmányban összefoglalni.

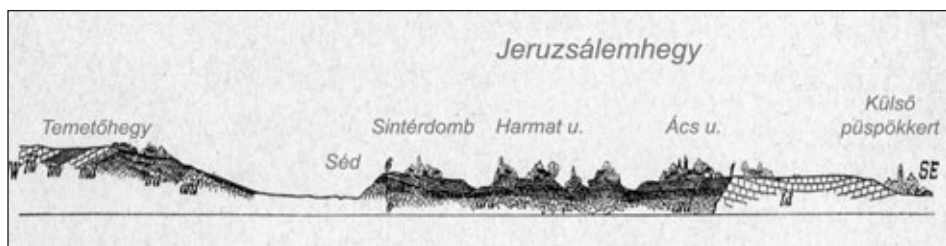
Az álteknős élettere (Készítette: Bontó László)³

² Köszönetemet ezúton fejezem ki édesanyámnak, valamint Márkusné Vörös Hajnalkának, Nagyné Kozma Ildikónak, Rybár Olivérnek, Somfai Balázsnak, Szabóné Vörös Györgyinek és Tölgyesi Józsefnek a sok bátorításért és támogatásért; Katona Lajos Tamásnak (geológus, MTM BTM) a Zircen őrzött Laczkó iratok feltárásában valamint a geológiai és őslénytani ismeretek terén nyújtott segítségével; dr. Péterdi Bálintnak (geológus) és Palotás Klárának (MBFSZ dolgozóinak), hogy a *Placochelys* placodonta maradványait, köztük a holotípust is közvetlen közelről megvizsgálhattam és fotózhattam, valamint külön köszönetem fejezem ki Makádi Lászlónak (paleontológus MBFSZ) hogy megosztotta velem az álteknőssel kapcsolatos ismereteit; Márkus Csabának és Soós Tibornak az idegen nyelvű források értelmezésében kapott segítségért; Lőrinczi Ferencnek a helyszínek beazonosításában nyújtott segítségért; Pákozdi Éva Szilviának (MNL-VeML szakkönyvtára), Soponyai Ilonának (EKMK), Molnárné Lizi Erzsébetnek (LDM könyvtár) és Rainer Pálnak (LDM adattár) a közgyűjteményi források feltárásában nyújtott segítségért.

³ BONTÓNÉ 1994. 8.

Veszprém geológiája és a márga

Veszprém és környékének jelenlegi domborzata a földtörténeti ókor permii időszakában képződött homokkő-rétegekre rakódott, későbbi üledékes kőzetekből alakult ki. A földtörténeti közép idő triász időszakában, a Magyarország területét akkoriban – a mai trópusi tengerekhez hasonlóan – gazdag élővilágú Tethys-óceán borította be, amelynek mélysége a földkéreg mozgásai révén az évmilliók során változó volt, a partközeli részek pedig időnként szárazra is kerültek. Az átlagos vízmélység néhány 10 m-től⁴ akár 80–120 m mélységű.⁵ Az ebben a tengerben leülepedett ásványi anyagokból, planktonokból és az elhullott meszes héjú állatok váztörmelékéből keletkezett kőzetek alkotják Veszprém domborzatát. A dolomit, mészkő és márga alkotta réteges kőzettömegek a későbbi földtörténeti időkben törésvonalak mentén megrepedeztek, elmozdultak az eredeti helyzetükből. Ezzel párhuzamosan az évmilliók során a szél deflációs és a víz eróziós hatása, valamint a Séd formálta ki a város jelenleg ismert különleges felszínét és varázslatos formáit.⁶

A XXII. szelvény geológiai felépítése (Készítette: Laczkó Dezső).⁷

Veszprém alapkőzetét tekintve nem túl változatos, azonban geológiaiailag annál érdekesebb. Ezt mutatja az a tény, hogy több földtani formáció elnevezése is Veszprémhez, vagy annak környékéhez kötődik. A földtani térképezés során kiderült, hogy Veszprém és környékén több olyan kőzetet is a felszínen tanulmányozhatunk, melyeket máshol csak fúrásból ismerünk. Ezeket a formációkat ezért látták el veszprémi kötődésű nevekkal.⁸ Időrendben haladva: „a legkorábban (235-233 millió év) képződött a Veszprémi Formáció Buhimvölgyi Breccsa Tagozata”, ezzel nagyjából egy időben „a Sédvölgyi Formáció (kb. 234-232 millió év)”, majd a „Sándorhegyi

⁴ KATONA 2019. 38.

⁵ ROSTÁSI 2011. 24.

⁶ CHOLNOKY 1938. 29–48.

⁷ LACZKÓ 1909. 1. tábla

⁸ Katona Lajos személyes közlése alapján.

Formáció (229-226 millió év)”. A következő réteg a „felső-triász Megalodus kagylókat tartalmazó Fődolomit Formáció (225-210 millió év)”. Ezen mészköves rétegek töredezettsége és elmozdulása révén keletkezett mélyedéseket és a viszonylag nagyobb sík területeket végül az úgy nevezett „Paksi Löss Formáció (néhány 10 ezer év) töltötte ki”⁹

A középső-triász végén a tektonikus mozgásoknak köszönhetően befejeződik az addig egységesnek mondható karbonátplatform képződése. Egyes részei kiemelt helyzetbe kerültek, és a köztük kialakult medencékben a környező folyók homokos, agyagos üledékei töltötték fel, amiből kialakult az a rétegesen lerakódott márga, amit a Jeruzsálemhegyen bányásztak.¹⁰

A Jeruzsálemhegyen kitermelt követ Laczkó Dezső így szemlélteti: „... földes törést mutató bitumen szagú mészs; színe sárgás- vagy kékeszürke, vagy mind a két-
 féle színnel foltozott, vagy sávozott; könnyen hasad vékonyabb és építkezésre alkalmas táblákban. Apró bitumen-fészkeket is tartalmaz, a melyekben helyenként kalcizáltá vált szerves maradványok is mutatkoznak. A rétegzés csaknem szintes ...”¹¹

A márga a homok és agyagtartalmának köszönhetően sokkal puhább, mint a mészkő, ezáltal jobban megmunkálható és bányászható. Ezen kívül a cementgyártás alapanyaga. Veszprémben is használták e célra,¹² azonban nem volt jelen olyan nagy tömegben, hogy jelentős cementgyár épüljön és maradjon fenn.

*A jeruzsálemhegyi kőbánya
 (Fotó: Bölcs Gyula)¹³*

⁹ KATONA 2019. 38. HAAS és BUDAI 2014. alapján.

¹⁰ ROSTÁSI 2011. 23. és Katona Lajos személyes közlése alapján.

¹¹ LACZKÓ 1909. 133.

¹² MÁRKUSNÉ 2018. 219.

¹³ LDM FF 2728.

A jeruzsálemhegyi kőbánya

Veszprémben és környékén a XX. század közepéig több kőfejtő és murvabánya is működött. Ezek közül talán a legjelentősebb a jeruzsálemhegyi kőbánya volt, amely a város tulajdonában állt. Az idők folyamán körülötte számtalan magán telken nyitottak kőfejtőt, akár a házak elbontásával is.¹⁴ Térképek alapján tudjuk, hogy már a XVIII. században is üzemelt ez a kőfejtő,¹⁵ de írott forrásban már 1749-ben is említik helymegjelölésre: „*Kühányás területe*”.¹⁶ Nagy szerepe volt a városrész és az egész város török hódoltság utáni fejlődésében, hiszen az építkezésekhez szükséges kőanyagot biztosította.

A Jeruzsálemhegyen működő kőbányákban és kisebb, magántulajdonban levő kőfejtőkben végzett munka jellegzetességeit a hely és a kő tulajdonságai egyaránt meghatározták. A városi környezet és a relatív kis helyeken való munkavégzés miatt a kitermelés kézi erővel történt. A munkát szakképzett kőfejtők és a tőlük a mesteriséget elleső helybeli munkások végezték. Gyakran családi keretek között zajlott a kőfejtés, amit saját maguk felhasználtak, vagy eladtak.¹⁷ A kőfejtés sajátosságait mérnöki szempontból jól szemlélteti egy 1904 és 1906 között keletkezett peres irat egyik szakvéleménye, amit a városi mérnök vetett papírra:

„Alulírott előterjesztem azon indokokat, melyek alapján feloldható volna a 84222/1904 számú miniszteri leirat azon záradéka, mely szerint Löbl Mór a mellékelt helyszínrajzon feltüntetett területét csak lépcsőzetesen bányászhatja, illetve a kőfejtést csak oly lépcsők formájában fejtheti, melyek magassága 2–3 méter, szélessége 10–20 méter.

1./ A fenti fejtést lehetetlenné teszi első sorban azon körülmény, hogy a kőfejtésre szánt terület szélessége mindössze csak 12 méter; ha tehát a fentebbi előírt fejtési módokat betartatnék mindkét oldal felől, legfeljebb 2–3 méter mélyen volna a terület kiaknázható, holott a tulajdonkép hasznosítható köréteg csak ily mélységben kezdődik. Vagyis a lejtésre alkalmas köréteg felső lapja csupán a terület közepén volna megközelíthető.

2./ A város ezen részén (u. n. Jeruzsálemhegy) a városi hatóság beleegyezésével kiaknáztattak 10–15 méter széles, s hosszúkás területek is, az itt meghonosodott azon szokás folytán, melyet úgy a város, mint a magánosok kezelésében lévő kőfejtő telepeken követtek, hogy a szomszéd telek határától 2 méter távolban megkezdvén a kiá-

¹⁴ MÁRKUSNÉ 2018. 218–221.

¹⁵ VFL IX.7b. C41 Mappa Terrenum Oppidi Veszprém, Franciscum Kováts (1780)

¹⁶ MNL VeML V.102.h. Conscriptio dominalis civitatis episcopalis Veszprém in anno 1749 peracta.

¹⁷ MÁRKUSNÉ 2018. 222–225.

sást, majdnem merőlegesen befelé (majdnem függőleges falakkal) leástak, illetve fejtették a követ. Lehetővé tette ezt a következő pontban körül írt természete az itt fejtethető kőnek, illetve az itt kifejtés alá kerülő kőrétegnek.

3./ A kérdéses területen s annak környékén fejtés alá kerülő kőréteg rétegzése majdnem egészen vízszintes; elválása palás (leveles) más irányban nehezen törhető. Miért is omlás 10–12–14 méteres vertikális kőfalaknál, kifejtett kőoldalaknál sem észlelhető, elcsuszamlás pedig teljesen kizárt.

4./ Bármiféle szerencsétlenséget vagy a munkások életének veszélyeztetését kizárja azon körülmény, hogy a kőréteg nem omlik, s nem csúszik, továbbá, hogy a fejtés csupán kézi erővel történik, a robbantás tiltva van.”¹⁸

Ezek a bányák nemcsak a város építéséhez nélkülözhetetlen kőanyagot biztosították, hanem gazdasági haszonszerzésre is lehetőséget teremtettek, sőt, még tudományos hozadékuk is volt. Laczkó Dezső erről így emlékezik meg a Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása című könyvében: „... a veszprémi Jeruzsálemhegy az egész balatonfelvidéki karniai emeletnek egyik leghálátatosabb fossziliagyűjtő helye. Innen került ki a balatoni monográfiában feldolgozott paleontológiai anyag oroszlánrésze, továbbá a legtöbb új faj és a balatonfelvidéki raiblicassiani fauna legérdekesebb és legértékesebb alakjai.”¹⁹ A begyűjtött anyag alapozta meg a Vármegyei Múzeum természettudományos gyűjteményét, később pedig a Bakonyi Természettudományi Múzeum²⁰ geológiai gyűjteményét.²¹ A művelés alatt álló kő- és murvabányák, valamint az 1900-as évek környékén kiépülő vízvezetékrendszer és a vasútépítések terepmunkái újabb lehetőséget adtak Veszprém és a Bakony geológiai tanulmányozására is. Laczkó Dezső az 1890-es években térképezte fel Veszprém, a Bakony és Balaton-felvidék geológiai viszonyait. Erről így emlékezik meg: „... Lóczy Lajos dr. egyetemi tanár úrtól [...] megbízást nyertem arra, hogy a balatoni monográfia érdekében paleontológiai anyagot gyűjtssek Veszprém városának környékén is. Ez volt 1894-ben.

Ugyanezen esztendő folyamán még egy ilyen megtisztelő megbízás ért Véghegy Dezső Veszprémvármegye volt tudós alispánja részéről, aki ekkor meg a vármegyei monográfiának ügyét akarván előbbre vinni, szintén munkatársakat keresett a vármegye természeti viszonyainak leírásához. [...]

¹⁸ MNL VeML V.173.b. VII-206/1909 86–89. Friedrich Endre városi mérnök szakvéleménye és helyszínrajza, 1904. (A Mérnöki Hivatal szakembere. Ez a hivatal volt az akkori építési és városgazdálkodási hatóság.)

¹⁹ LACZKÓ 1909. 134.

²⁰ Jelenleg: Magyar Természettudományi Múzeum Bakonyi Természettudományi Múzeum (a továbbiakban: MTM-BTM)

²¹ KATONA 2018a.

Akkortájt a veszprémi kegyesrendi főgimnázium természetrajzi szertárában már tekintélyes paleontológiai anyag halmozódott fel, a mi a gyűjtési munkát jelentősen segítette. [...]

Kutatásainkat és gyűjtéseinket időközben több kedvező körülmény is segítette. Ugyanis 1895-ik évben épült a Győr–Veszprém–dombóvári vasút, a mely a Bakony hegységet egész szélességében derékon vágta ketté s ezáltal sok oly feltárás nyílt meg, a melyek területünk tektonikai és geológiai viszonyait jelentékenyen megvilágították. Jó szolgálatot tett a Veszprém–jutasi helyiérdekű vasút kiépítése is, a melyben ez megint oly rétegsorozatokat hozott napfényre, a melyek a más helyekről szerzett sztratigrafiái²² adatok ellenőrzését tették lehetővé. Azután 1896-ban készült a veszprémi vízvezeték, a melynek hálózata ismét magának a városnak az altalaját nyitotta meg a geológiai kutatás számára.”²³

A jeruzsálemhegyi kőbánya és a környék korabeli geológiai jelentőségét mutatja, hogy egy földtani réteget, amely a triász idején keletkezett, a XX. század elejétől „Veszprémi márgának” neveznek.²⁴ A környék és a kőbánya földtani jelentőségét az is mutatja, hogy már 1900-ban egy geológiai tanulmányút keretében Bécsből egyetemi hallgatók látogattak hozzánk. Veszprémi tartózkodásuk idején Lóczy Lajos műegyetemi tanár kalauzolta őket.²⁵ Laczkó Dezső a könyvében azt írta, a Jeruzsálemhegy kőzeteiből rengeteg őslelet került elő. Ezek között volt például, a felfedezőjéről elnevezett őscápa, a *Hybodus*²⁶ laczkoi JAEKEL 1902, sok kagyló, csiga, pörgekarú,²⁷ és a tudományos világban sokáig a legismertebb magyar fosszília, a kavicsfogú álteknős is.²⁸

Sárkányok, szörnyek és a mi bestiánk

A korabeli sajtóban, olykor még a tudományos körökben is „bestiaként”, „négy-lábú csúszó-mászó” állatként emlegették a különleges lényt. Laczkó Dezső, Lóczy Lajos, Otto Jaekel és más tudós kortársaik munkássága számomra abban is kitűnik, hogy az ismeretlenség okán sokszor legendás, mesebeli állatokként feléledt lényeket tudományosan, a törzsfajlódásba illesztve, valóságos, egykor élt „igazi” lényekké

²² A geológiai rétegek keletkezésével és leírásával foglalkozó tudományág.

²³ LACZKÓ 1909. 3.

²⁴ LÓCZY 1902. „Jaekel szerint, a Böckh János-tól »veszprémi márgá«-nak nevezett felső triász kori rétegcsoportból, a szóban levő leletekben egy olyan palaeontológiai kincs került napvilágra, melyent a palaeontologia nem minden évtizedből tud felmutatni.”

²⁵ VH 1900. 7.

²⁶ QHF. angol nyelvű internetes oldal sok képpel.

²⁷ www.hu.wikipedia.org/wiki/Pörgekarúak (2019. 02. 24.)

²⁸ JAEKEL 1902b. 337.

„változtatták”, mint például a nevezetes erdélyi barlangokban talált sárkányok²⁹ maradványait. Az őslénytani felfedezések révén tisztázódtak az óriásokról, a küklopszról szóló történetek, amelyek alapjai talán mamut csontvázak lehettek, de még a griff madárról szóló legendák is, amik valószínűleg egy dinoszaurusz faj leletein alapultak.³⁰

„Történeteink, képzelet- és hitvilágunk tele van sárkányokkal, óriásokkal, szörnyekkel. Olyannyira, hogy még rendszertani besorolásukat is meg kellett adni: »Az igazán való sárkányoknak két kiváltképpen való nemeik vannak. Az egyik rendbéliék nagy vékony hátréből formáltatott szárnyasok [...] Másik rendbélieknek pedig semmi szárnyuk nincs, hanem csak igen vén és meg növekedett Kigyók.«³¹ Pedig ezek a képzelet szülte lények sokszor kihalt állatok maradványai voltak, amelyekből a fantázia teremtett bestiákat.”³²

Még Cholnoky Jenő is kitér erre a Veszprém környéki dolomit kőzet és a táj eredetének leírása kapcsán: „... a rétegek ferdén fekszenek (pontosan 22° hajlással) s a tetejük le van metszve. Mert ezeknek a rétegeknek folytatása fölfelé megvált valamikor; hatalmas, magas, több száz esetleg több ezer méter magas hegyek voltak itt, de azok mind lepusztultak majdnem egészen síksággá, úgy mondjuk, hogy tökéletlen síksággá. Itt a hajdani hegyeknek az alapzatát látjuk. Ezek a dolomit rétegek felső triász korszakbeliek, tehát a geológiai középkor elejéről valók. Csak millió évvel ez előtt volt tengerben rakódtak le. Akkor még nem voltak emlőállatok a Földön, akkor kezdtek nagyon elszaporodni az óriási hüllők, a saurusok, vagyis a teknősök, krokodilusok, kigyók, békák ősei, veszedelmes szörnyetegek. Ezeknek a kövületeit találták meg Dél-Németországban, nagyszerű megtartásban (a jura és kréta korszakból), úgy hogy minden egyszerű paraszt is fölismerhette a szörnyeteg csontvázát, irtóztató fogait, páncéljait stb., s ebből keletkezett a sárkány mondája. Ugyanilyeneket Kínában is lehet találni, ott is általános a sárkányok hiedelme és meséje.”³³

²⁹ FARKAS 2013. „Erdélyben vannak barlangok, amelyekben sok érintetlenül maradt sárkánykoponya és -csont található, nem lehet pontosan tudni, honnan és hogyan kerültek ide ezek a szörnyek, kiváltképpen azért, mert azon a vidéken ilyenfajta állatok nem élnek, bár néhányan úgy tartják, hogy az özönvíz idején Afrikából vagy máshonnan, ahol sárkányok élnek, a kiáradó víz sodrásával kerültek ide ezek a testek; egy sárkányfejet pedig ajándékba kaptam, amit részben a dolog hitelére, részben emlékére megőrzök, hogy honfi társaimnak megmutassam.” VEKOV Károly (2013): Sárkányok és humanisták. 27.; Mindketten hivatkoznak Petrus Ransanus (XV. század) művére, ez az idézet is innen való.

³⁰ Katona Lajos személyes közlése alapján.

³¹ MISKOLCI 1702. 615–623.

³² BAJZÁTH 2000. 47.

³³ CHOLNOKY 1938. 27.

Maga Lóczy Lajos is „bestiának” nevezi a mi kis „szerethető ragadozónkat”³⁴: „Dr Jaekel megküldötte a bestiának leírását és a kipreparált koponyáját [...]”³⁵

A földtudományok helyzete Magyarországon

Magyarországon a XVII–XIX. században a természettudományok művelése sajnos háttérbe szorult, ezért annak a XIX–XX. század fordulóján mutatkozó fellendülése nagyon szükségessé vált. Ebben nagy szerepük volt a mecénásoknak.

A XVIII. század végén, XIX. század elején két nagy természettudományi műhelye volt hazánknak. Az egyik az 1780-as években Nagyszombatról Budára került egyetemi orvostudományi intézet, addigi egyetlen természettudományi tanszék, valamint az 1810-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum természettudományi tára. Ezek azonban egyik napról a másikra éltek, közművelődést nem végeztek, ezért a fenntartásuk is sokszor nehézségekbe ütközött:

„Jellemző az állapotokra, hogy egy közönséges szögmérő beszerzéséhez is a helytartótanács engedélye kellett; az egyetem folyamodványát a helytartótanács háromszor utasította vissza. Így még 1811-ben is egyetlen nagyító volt az ásványtani intézet legfinomabb tudományos eszköze!

Természetes tehát, hogy az ilyen viszonyok között felnövő nemzedék tudományos iskolázottsága nem lehetett kielégítő. A fiatalok, nem ismerve a módszeres kutatást, mint autodidakták, hajlamuk szerint végezték tanulmányaikat, sőt később kutató munkásságukat is. A bűvárok a legtöbbször polihisztorkodnak, a természettudományos eredmények összessége érdekli őket. Ez eleinte nem is baj, hiszen a 19. század első felében egész Európában általános jelenség a polihisztorkodás. A baj az, hogy idehaza még jóval a 19. század derekán túl is ilyenek a viszonyok és nagyon kevés a szakkbűvár.”³⁶

A földtani és őslénytani tudományok helyzetét a következőképpen foglalta össze Cholnoky Jenő, mint a Balaton-Bizottság egyik tagja:

„A Balaton-vidék geológiai vizsgálatai megkívánták, hogy az állati és növényi kövületeket megfelelő szakemberek alaposan tanulmányozzák. Minthogy hazánkban nem volt mindenre kellő szakemberünk, hisz a paleontológiát (az őslénytant) nálunk nagyon mostohán kezelték. Egyetemünkön ma [1945] sincs külön tanszéke, holott a külföldi nagy egyetemeken több tanszéke is szokott lenni, mert elvégre nemcsak tudományos szempontból, hanem gyakorlati, bányászati okokból is rendkívül fontos

³⁴ KATONA 2018b. 1549.

³⁵ LDM MA 48.858/1977. Lóczy Lajos Laczkó Dezsőhöz írt levelei.

³⁶ TASNÁDI 1943. 8–11.

tudomány. De hát nekünk fontosabb a József császár-féle rendeletek ismerete, mint az a kérdés, hogy lehet-e kőszén, vagy földgázt, petróleumot találni.

A begyűjtött őslénykövületek pontos meghatározására Lóczy több külföldi, különösen német kitűnőséget hívott meg. El is jöttek, bejártuk velük a tó környékét, s nagyon meg voltak lepelve a tanulmányok rendkívüli pontosságától és részletességétől. Csakhamar világhírű is lett a Balaton-Bizottság működése [...]”.³⁷

Összegezve, az akkori földtudományok fejlődését és a gyűjtemények kialakítását a kor tudósainak és mecénásainak szoros együttműködése hozta létre. A hazai kutatók és támogatóik tiszteletére a kutatásokba bevont külföldi tudósok több tucat ősmaradványt neveztek el róluk: pl.: Báró Hornig Károly püspök, Semsey Andor³⁸ nagybirtokos, az MTA tagja, Lóczy Lajos³⁹ és Laczkó Dezső⁴⁰ geológusok.

A kavicsfogú álteknős felfedezése

Laczkó Dezső így írja le az álteknős megtalálását: „Kevésbé szerencsés volt a Placochelys előfordulása. Ennek csak egyes végtagrészelei és egynéhány csigolyája és bordája feküdt a lágyabb márgában, ellenben a koponyát és a páncélt kemény meszes rétegben találtam meg s ezeket a vázrészeket JAEKEL úr közlése szerint csak fáradtságos munkával lehetett kifejteni. Az összes maradványokat körülbelül egy köbméternyi anyagtömegből szedtem össze.”⁴¹

A nagy jelentőségű veszprémi lelet első fényképét – azt a képes levelezőlapot, amelyet Laczkó Dezső küldött neki az új, akkor még ismeretlen őssálatról – Otto Jaekel tette közzé a Balaton-monográfiában megjelent tanulmányában.⁴² Szerencsés

³⁷ CHOLNOKY 1945. 250.

³⁸ LACZKÓ 1909. 140. „A leírt XI. szelvényben két szint válik ki különösen a többi közül. Egyik a *Solenomya Semseyana* BITTN [kagyló] szintje, a másik pedig a *Physocardia Hornigi* BITTN. sp. [kagyló] fekvőhelye.” S. PERÉMI 2011. 105. (II. tábla): *Pleuromytilus semseyi* [nautilusz].

³⁹ LACZKÓ 1909. 137. *Montlivaultia Lóczyana* [őstengeri korall]. S. PERÉMI 2011. 105. (II. tábla): *Worthenia loczyi* [csiga]. Lóczy Lajosról még nemzetséget is neveztek el. LACZKÓ 1909. 142 és 144., *Lóczya cryptocoeloides*.

⁴⁰ KATONA 2011. 106. A Laczkó Dezsőről elnevezett 10 őstengeri állatfaj: *Kokenella* laczkoi [fejlábú] (Veszprém, Jeruzsálemhegy); *Avicula* laczkoi [kagyló] (Nemesvámos); *Neomegalodon* laczkoi [kagyló] (Veszprém, Aranyos-völgy); *Mysidoptera* laczkoi [kagyló] (Veszprém, Szalay-domb); *Pseudomonotis* laczkoi [kagyló] (Hidegkút); *Terebrautla* laczkoi [kagyló] (Veszprém, Kopácsy-féle kert); *Rhynchonella* laczkoi [kagyló] (Veszprém, Cserhát); *Trachyceras* laczkoi [nautilusz] (Nemesvámos); *Aplococeras* laczkoi [nautilusz] (Hajmáskér); *Hybodus* laczkoi [tővises őscápa – Angol nyelvű ismertető és sok fénykép: QHF] (Veszprém, Jeruzsálemhegy); PAPP 1900). *Dimorphastraea* laczkoi [őstengeri korall].

⁴¹ LACZKÓ 1909. 137.

⁴² JAEKEL 1911b. 6.

módon ennek a fényképfelvételnek egy másik változata megtalálható a veszprémi múzeum fotótárában.⁴³ A két fénykép valószínűleg egy időben készült annyi különbséggel, hogy a múzeumi negatívon egy másik beállítással fényképezték a kődarabokat, ezáltal látszódik a faládán a „Maggi” felirat.⁴⁴

*A Placochelys placodonta egyik első fényképe (Fotó: ismeretlen)*⁴⁵

Otto Jaekel az ősteknős megkövült maradványait összegezve így ismerteti: „A Laczkótól gyűjtött anyag csontokat tartalmazó több kőzetdarabból, azonkívül a márgából kifejtett csontokból és csontmaradványokból állott. Az egyik, közepén kettétört kőtuskónak mind a két felében az állat koponyája volt, melyet a törés lapja kettéválasztott; a koponya felett pedig a hátpánczél közepe tája volt a kőbe foglalva. Egy második, sok darabra töredezett kőtuskó a hátpánczél nagy oldaldarabját, a harmadik kisebb kő a hátpánczél másik oldalának töredékét tartalmazta. A csigolyák a koponyához hátul hozzánőve, a medenczének részei és egyes bordák szorosan a hátpánczél mellett találtak; a többi csont szanaszét hevert részint a keményebb mészkőtuskókban, részint az eredetileg alul fekvő márgában.”⁴⁶

⁴³ LDM TF 2633. Az adatlap tartalma: „Leírás: fogasteknős. Készítés helye: Veszprém.” Sajnos a készítő és a készítés helye nincs feltüntetve.

⁴⁴ Az instant ételeiről és ételízesítőiről közismert Maggi üzemet 1886-ban indította Julius Maggi (1846–1912) svájci vállalkozó.

⁴⁵ LDM FF 2633.

⁴⁶ JAEKEL 1902b. 337.

A korabeli hazai tudományos sajtó így számolt be a leletről: „*A nevezetes leletet Laczkó Dezső, veszprémi kegyes tanítórendi főgimnáziumi tanár, a Bakonyinak buzgó kutatója találta a veszprémi Jeruzsálemhegy egyik kőfejtőjében több más csúszómászó- és halcsonttal együtt. Laczkó nagy kötuskóba zárva látta meg a csontokat, s rögtön megmutatta a Balaton-Bizottság elnökének, Lóczy Lajos egyetemi tanárnak. Lóczy felismervén a csontok nagy becsét, elküldötte a csúszómászók ismert specialistájának, Jaekel Ottó berlini egyetemi tanárnak, a ki hat hónapi munkával a kötuskóból egy fogas teknősbékának csaknem teljes csontvázát preparálta ki.*”⁴⁷

1901 és 1927 között több lelőhelyről a két koponyán kívül borda- és végtagtöredékek, valamint páncéldarabok kerültek elő, amelyek jelentős részét a Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat⁴⁸ őrzi. A második, sérült koponyát cserepéldányok fejében a berlini természettudományi múzeumnak adományozta Laczkó Dezső,⁴⁹ hogy a nyugati tudósok is tanulmányozhassák. Ezen kívül néhány lenyom és csontdarab pedig a Magyar Természettudományi Múzeum Bakonyi Természettudományi Múzeumának geológiai gyűjteményében található Zircen. A közelmúltban a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban, kézzelfogható közelségben is találkozhattunk ezek közül, néhány darab másolatával.

A kavicsfogú álteknős legalaposabb anatómiai leírását Ottó Jaekel adja meg a Balaton-monográfiában.⁵⁰ Közel 90 oldal terjedelemben, részletesen ismertette a leletek egyes darabjait, valamint elhelyezte az új fajt az akkori rendszertanban az ősgyíkok és a ma élő teknősök között. Jaekel tudományos publikációját a Tolnai Új Világlexikon (1929) tudományos ismertetője követte: „*A Bakony ősteknőse – A gerincesek magasabb szervezetségű alakjai egyre nagyobb erővel nyomulnak elő a szárazföldön, a tengerben és a levegőben egvaránt. [...] A triász időszak hiüllői sorában is akadt néhány alak, amelyek szárnyra kaptak. Ezekről külön szólunk a Repülő sárkányok alcím alatt. A halak tengeri monopóliumát csakhamar kikezdte a tengeri hiüllők egyre sokasodó táborá: a halgyíkok és rokonaik, amelyekre nyomban visszatérünk, a krokodilusok és teknősök.*

Mielőtt azonban a földtörténeti középkor őstengereinek rémeire térnénk, szólunk kell egy érdekes őshiüllőről, amely magyar szempontból különösen nevezetes,

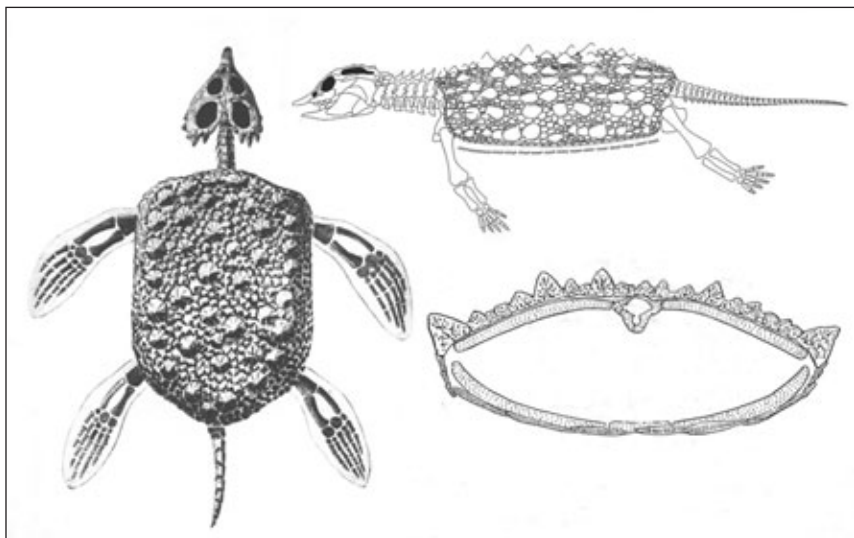
⁴⁷ TTK 1903. 159.

⁴⁸ Korábban: Magyar Állami Földtani Intézet (MÁFI).

⁴⁹ MTM-BTM 35–68. 287.a. számú levél. „... a Veszprémben talált *Placochelys placodonta* koponyájának másodpéldányáért a berlini nat. Hofmus.-tól a tulsó lapon feljegyzett cserepéldányok érkeztek. Méltotassék ezen cserepéldányokat a m. kir. földt. int. részére ajándékképpen kegyesen elfogadni.”

⁵⁰ JAEKEL 1911a. 4–9. JAEKEL 1911b. 1–89.

mert a Balaton vidékéről, Veszprém Jeruzsálemhegyének triász mészkövéből került ki. Alakja szerint közel állott a tengeri teknősökhöz. Széles, szív alakú feje rövid nyakon foglalt helyet, szép, rozettaszerű dudorokkal telehintett páncélja tojásdadalakban fődte be testét. Lábai úszókká alakultak. Állkapcsában és szájpadrlásán erős, gumós fogak ültek. Koponyacsontjai öt nyílást zártak körül: elől az orrlyukakat, mögötte a szemüregeket és a koponya tetején a fejtetői nyílást, amellyel már találkoztunk a *Stegocephalus*okon. A mai emlősök tobozmirigye is ennek a fejtetői szervnek, az egykoron funkcióképes szemnek a csökevénye. A Bakony »ősteknősének« – így keresztelték el, latinul *Placochelys placodonta* névre, de tévesen, mert amint nyomban látni fogjuk, nem teknős, – azért volt szüksége harmadik szemére, mert, ha nem távolodott is messzire a parttól, mégis csak tengerlakó volt. Fő tápláléka kagylókból, rákokból állott, amelyeket a partvidék sekély fenekéről szedegetett fel. Mélyebbre aligha merészkedhetett, mert tüdővel lélegző szervezetét gyöngé lábai csak nehezen emelhették volna a víz tükre fölé. Páncélja is itt, a tengerjárások övében vastagodott és erősödött meg. Származástanilag azért nevezetes a Bakony híres ősvilági lakója, mert összekötőkapocs a teknősök és a hosszúnyakú halgyíkok, a *Plesiosaurus*-félék között.”⁵¹

A Placochelys placodonta testfelépítése
(Készítette: Otto Jaekel⁵² és Cajus G. Diedrich)⁵³

⁵¹ TOLNAI 1929. 38.

⁵² JAEKEL 1911.b. 55. és X. tábla

⁵³ CAJUS D. 1911. 14.

Az 1920-as évek végén, Fritz Drevermann német őslénykutató kezdeményezésére és szervezésében újabb vizsgálatokat végeztek a kavicsfogú koponyáján. Miután Christian Struntz, Drevermann preparátora teljesen megtisztította a koponyát, eltávolítva a belsejéből is az üledéket. Így lehetővé vált a csontok, izomtapadási helyek és egyéb részletek alaposabb vizsgálata, amelyek eredményeit Drevermann egyéb elfoglaltságai miatt végül Friedrich Huene tette közzé 1930-ban.⁵⁴

2001-ben újra vizsgálni kezdték a kavicsfogú. Olivier Rieppel őshüllőkkel foglalkozó amerikai paleontológus, új módszerekkel kezdte vizsgálni: „... *mind a Magyar Állami Földtani Intézetben őrzött holotípus anyagot, mind a Berlinbe szakadt példányt. Részletes anatómiai és kladisztikai analízissel alátámasztott filogenetikai vizsgálatai kimutatták, hogy a bakonyi faj a Placodontiákon belül a báró Nopcsa Ferenc által 1923-ban létrehozott Cyanodontoidea csoportba tartozik. Csoportján belül egy fejlett és igen specializált faj, melynek legközelebbi rokona a Psephoderma,*⁵⁵ *mely az Északi- és Déli-Alpok[ból] ... ismert.*”⁵⁶

Rieppel tanulmányában közzétette az általa vizsgált őssálatok, köztük a veszprémi kavicsfogú álteknős szakirodalmát is. Az 1999-ig, közel 100 év alatt megjelent 68 publikációval dobogós helyet foglal el a Placodonták (kavicsfogú álteknősök) rendjébe tartozó állatok között.⁵⁷

A földtani és őslénytani tudományok körében még napjainkban is ismertté és híressé teszi a lelet Veszprémet, ahogy ez a szacikkekből, tanulmányokból kiderül. A svájci származású, de Amerikában dolgozó Olivier Rieppel még a veszprémi Jeruzsálemhegy nevét is „megtanítja” az őslényekkel foglalkozó tudósokkal.⁵⁸

2011-ben megjelent tanulmányában Cajus G. Diedrich is elhelyezte a mi kavicsfogúnk kis fekete körét a térképen, ezért sok más európai lelőhely között ott szerepel Veszprém is.⁵⁹ A Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat által üzemeltetett, magyarországi leleteket bemutató „*Ősmaradványok és ásványok*” című, interneten böngészhető interaktív térképen Veszprémet jelenleg a kavicsfogú álteknős képviseli.⁶⁰

Napjainkban ismét a tudomány érdeklődési körébe került a veszprémi álteknős. Magyar dinoszauruszkutatók egy csoportja dr. Ősi Attila vezetésével korszerű,

⁵⁴ KATONA 2018a. és személyes közlése 2019. január 14-én. A tanulmány: HUENE 1930.

⁵⁵ A *Psephoderma alpinum* élethű szobra megtalálható az olaszországi Bergamóban működő természettudományi múzeumban (Museo Civico di Scienze Naturali di Bergamo)

Forrás: www.twitter.com/hashtag/psephoderma (2019. 02. 24.)

⁵⁶ ŐSI 2012. 182.

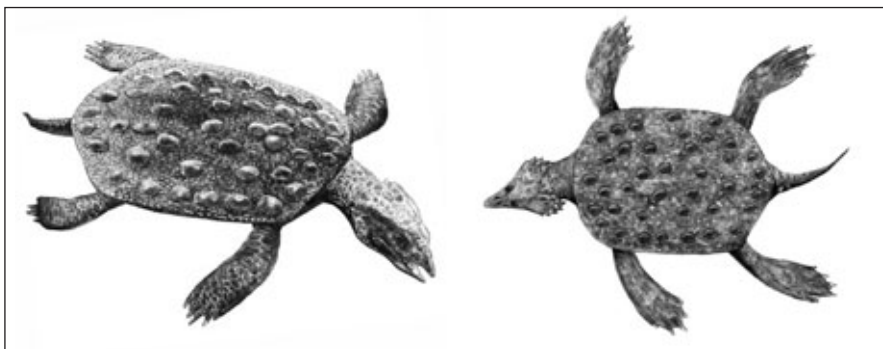
⁵⁷ RIEPPEL 2001. 79–80.

⁵⁸ RIEPPEL 2001. 81.

⁵⁹ CAJUS 2011. 11.

⁶⁰ MBFSZ – Látványgyűjtemény elérhetősége: www.map.mbfsz.gov.hu/latvanygyujtemeny/

modern eszközök felhasználásával ismét vizsgálat alá vonták a koponyát, különös figyelmet fordítva az állat fogazatára és táplálkozására.⁶¹

Az őslénytan jelenlegi ismeretei szerint a kavicsfogó álteknős legvalószínűbb testfelépítése Készítette: Jacksonwarrier⁶² és Nobu Tamura⁶³)

A veszprémi kavicsfogó álteknős

Az őshüllőt a tudomány jelenlegi állása szerint a következőképpen jellemezhetjük: „A *Placodontia* rend *Cyamodontoidea* öregcsaládjába tartozik. Tudományos fontosságát az is igazolja, hogy egy új nemzetséget kellett leírni, amelyben jelenleg ez az egyetlen faj [...] az alsó állkapocsban 2–2, a felső állkapocsban 3–3, és a szájpadlason 2–2 lapos zománcos fog volt. Az alsó állkapocs elülső felében nem voltak fogak, de a mai teknősökhöz hasonlóan szarukávája lehetett. Ezekből arra következtek, hogy az állat beszívhatta vagy csipegetéssel vette be a táplálékát, ami zömében kis és közepes nagyságú puhatestűekből, pörgekarúakból vagy lábasfejűekből állhatott. A táplálék felaprításához erős rágásra volt szükség, amit a koponyán található számos bélyeg, pl.: a rendkívül nagy halántéklablak vagy az állkapocs magas kampónyúlványa is igazol. Végtagjai megnyúltak voltak, amelyek inkább az úszáshoz, mint a mászáshoz alkalmazkodtak. A hátpáncél nem volt összenőve a gerinccel, és erős kúpszerű kidudorodásokkal volt díszítve. Az állat maximális hossza nagyjából 1 méter lehetett.” Azért nevezzük álteknősnek, mert „a ma élő teknősöknek nincsenek fogai, csak szarukájuk van, és a hátpáncéljuk összenőtt a gerinc-

⁶¹ Makádi László (paleontológus, MBFSz őslénytani gyűjtemény). 2019. április 8-án folytatott beszélgetés alapján. A legújabb eredményeket lásd a publikáció végén lévő keretes írásban. (60. oldal)

⁶² www.dinopedia.fandom.com/wiki/Placochelys (2019. 04. 14.)

⁶³ www.hu.wikipedia.org/wiki/Placochelys_placodonta (2019. 04. 14.)

oszloppal, míg a kavicsfogúé nem.”⁶⁴ A Jaekel által készített rajz alapján sokáig azt gondolták, hogy uszonyokhoz hasonló végtagjai lehetett. A későbbi, hasonló állatok leletei alapján azonban valószínűbb, hogy karmokban végződő, úszóhártyás lábai voltak, amelyeket a krokodilok lábaihoz hasonlóan lehet elképzelni. Szaporodási módja még nem tisztázott, de elképzelhető, hogy nem a teljes életét töltötte a tengerben. Nincs kizárva, hogy a mai teknősökhöz hasonlóan a part közeli szárazföldre is kilátogatott.⁶⁵ Néhány rokonával ellentétben nem kerültek elő a farokcsigolyái. Ez két dolgot feltételez: az egyik, hogy ezeket a csigolyákat sem találták meg, a másik, hogy valóban nem volt hosszú farka. Ez okozhatta azt az eltérést, hogy egyes ábrákon rövid farka van (Jaekel), míg más rekonstrukciókon pedig hosszú farokkal ábrázolják,⁶⁶ a Magyar Természettudományi Múzeum kiállításán is hosszú farokkal van kiállítva.

Mikor kerültek elő a maradványok?

A hazai és a nemzetközi szakirodalomban is az 1899. évet tartják számon, mint a kavicsfogú álteknős megtalálásának évet.

Ezt bizonyára Otto Jaekel német őslénytankutató első tanulmánya alapján gondolhatták. Az 1902-ben megjelent írásában az olvasható, hogy Laczkó Dezső 1899-ben talált a veszprémi jeruzsálemhegyi kőbányában gerinces ősmaradványokat.⁶⁷ A magyarul megjelent első ismertetés is hasonlóan fejezi ki az időpontot. Ez nem meglepő, mert az előbbi tanulmány magyar fordításáról van szó. Ezt írja: „Közel a Balatonhoz, Veszprém város Jeruzsálemhegyén, a BÖCKH Jánostól veszprémi márgának nevezett felső-triászbeli rétegcsoporthoz, LACZKÓ Dezső k. r. főgymnasiumi tanár már 1899-ben többféle gerinces állatnak csontmaradványait lelte. A maradványok nagyrabecsült kollegámnak, LÓCZY Lajos úrnak közvetítésével meghatározás

⁶⁴ KATONA 2019. 39.

⁶⁵ Az MTM őslénytani állandó kiállítása és az MBFSz placochelys placodonta tárlója és Makádi László (paleontológus, MBFSz őslénytani gyűjtemény). 2019. április 8-án folytatott beszélgetés alapján.

⁶⁶ Például: *Psephoderma alpinum* és *Glyphoderma kangi* figura (PNSO 28021231).

⁶⁷ JAEKEL 1902. 127. „Nachdem schon im Jahre 1899 durch Herrn Prof. Desiderius Laczko bei Vespem am Plattensee in unteren Keuperschichten verschiedene Wirbelthierreste gefunden und mir durch Vermittelung mei-nes geschätzten Collegen Herrn Prof. v. Loczy in Budapest zur Bestimmung übersandt waren, brachten weitere Nachgrabungen im vergangenen Sommer an der genannten Stelle und zwar am Jerusalemer Berg bei Vespem in Ungarn einen Fund zu Tage, wie ihn die Palaeontologie leider nicht oft zu verzeichnen hat. Es handelt sich um ein ziemlich vollständiges Skelet eines neuen Placodontiden und damit um die älteste bezahnte Schildkröte. Bei-den Momenten soll die Benennung „Placochelys placodonta Rechnung tragen.”

végett hozzám kerültek. A múlt nyáron további ásatások a jeruzsálemhegyi kőfejtők-ből egy olyan leletet hoztak napvilágra, a milyent a palaeontologia nem minden évtizedből jegyezhet föl. Egy új *Placodontida*-nak elég teljes csontvázáról van szó és ebben a legrégibb, még fogakkal ellátott teknősbékáról. E két körülménynek megfelelőleg legyen az új alaknak neve »*Placochelys placodonta*«. ”⁶⁸

Hasonlóképpen ír Lóczy Lajos is az 1902. február 17-ei előadása alapján összeállított tanulmányában: „*A Laczkó Dezsőtől gyűjtött bőséges kőületanyagnak kora-nája volt az a kettétört súlyos kötuskó, melyet ő a múlt nyáron a jeruzsálemhegyi kőfejtők egyikéből Veszprémben szerzett. Fölsimertük ennek csontzárványaiban a nagy jelentőséget, mert egy kettétört Placodus-fogakat tartalmazó koponya tűnt elő az összetartozó két kötuskóban. A leletet Berlinbe küldtük Jaekel Ottó egyetemi tanárnak, ...*”⁶⁹

A fentiekből következően számomra világos, hogy 1901 nyarára utalhatnak a szerzők.

Az utóbbi pár hónapban jutott a tudomásomra, hogy nem csak a Laczkó Dezső Múzeumban őrzik Laczkó Dezső levelezéseit. Az 1972-ben Zirc-re, az újonnan megalakult Bakonyi Természettudományi Múzeum⁷⁰ adattárába került iratok között vannak a Laczkó Dezső által írt levelek átiratai, amelyeket módszeresen, füzetekbe írva gyűjtött össze. A VI. füzetben van egy levél 1901. április 25-i dátummal, amelyet Lóczy Lajosnak címzett:

„Dr. Lóczy Lajos tanár úrnak Budapest

K.B.⁷¹ Mára a jeruzsálemhegyi kőfejtők megüzenték, hogy a fejtés alatt álló rétegben csontot találnak. Kimentem, és csakugyan egynéhány igen érdekes csont-darabot szedtem össze, – azt hiszem valami *Saurus*-ból. Nagy kár, hogy a váz elszórt és legtöbb darabja tömör mészkőben van s így ki sem fejthető; mindamellett sikerült a koponya egy részének haránt átmetszetét is megkapni, – a mely körülbelül ökölnyi nagyságú és egynéhány jobb karban levő csontot is, amelyek a mészkőpaddal határos márgában voltak beágyazva. Úgy hiszem, hogy a vertebré [gerinces állat] maradványokkal Jäeckel foglalkozik; elküldjem-e neki s mely cím alatt? – avagy hogy átküldjem-e előleges megtekintés végett, vagy megvárjalak, miután májusra ide ígérek. Az egyes csontszilánkok összeállítása néhány napot igénybe fog venni.

Szíves utasításodat várja

sz. b. Dezső”⁷²

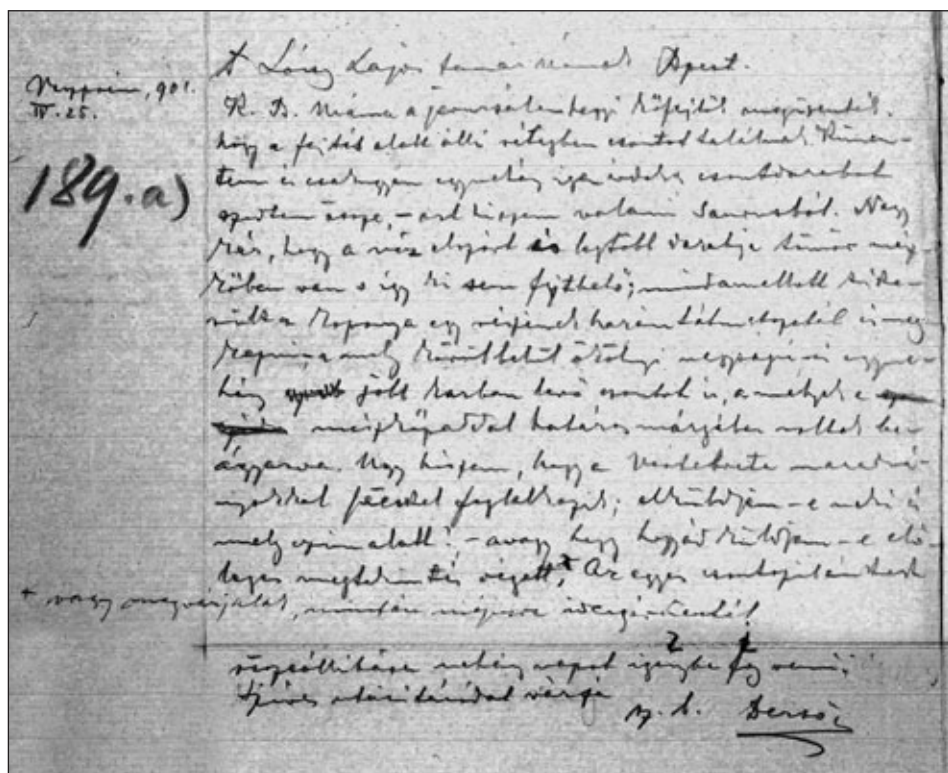
⁶⁸ JAEKEL 1902b. 337.

⁶⁹ LÓCZY 1902. 428.

⁷⁰ www.bakonymuseum.nhmus.hu/tortenet.php (2019. 03. 16.)

⁷¹ Kedves Barátom.

⁷² MTM-BTM 35-68: 189.a. számú levél.

Laczkó Dezső levelének saját kezű átirata a Lóczy Lajosnak írt leveléről

Tehát a levélből megtudtuk a felfedezés pontos dátumát, sőt, annak körülményeit is. Minden bizonnyal Laczkó Dezső közvetlen, bizalmas kapcsolatot alakított ki a helybéli bányatulajdonosokkal, illetve kőfejtő munkásokkal. Erre utal is a Veszprém geológiáját leíró könyvében: „Énnekem, a ki már egy évtized óta gyűjtök és tanítványaimmal gyűjtetek e kéznél fekvő helyeken, nem egyszer nyílt alkalmam megfigyelni, hogy a követfejtő munkások mily anyagot hoznak felszínre ...”⁷³

További érdekes adalékot szolgáltat Laczkó Dezsőnek ezzel a lelettel kapcsolatos további levelezése, amely a két múzeum gyűjteményéből állt össze egy sorozattá. Lóczy Lajos válaszában érdemi része 1901 áprilisának végén:

„Kedves Barátom!

Gratulálok Néked a csontokhoz. Küld el őket Professor Dr. Otto Jaekel [-nek B. L.] *Naturhistorisches Landes Museum NW. Berlin Invaliden Strasse.*

⁷³ LACZKÓ 1909. 134.

*Ha lehet töresd ki a követ amiben még csontok láthatók, és küld el úgy amint van Jaekel majd kipreparálja. A költségeket fedezem. Egyidejűleg írok Jaekelnek is.*⁷⁴

Laczkó Dezső – Lóczy tanácsát megfogadva – 1901. május 5-én küldte el a maradványokat Berlinbe Jaekelnek egy levél kíséretében. Ebből néhány részlet is kiderül a leletről: a kövületek a Raibli-mészkő-fauna rétegében helyezkedtek el. A környező szikla már korábban ki lett termelve. A maradványok – tüskék (páncél darab), bordaív és fog – körülbelül 120 cm²-es területen voltak, mintegy 2 m mélységben. A felfedezés helyére is utal: „*Veszprém Jeruzsalemhegy Prof. XII/II.*”⁷⁵

Otto Jaekel 1901. május 10-én köszöni meg a Berlinbe küldött maradványokat, melyek számára is az újdonság erejével hatottak, egyúttal biztosítja Laczkót azok tudományos értékéről.⁷⁶ A következő, június 22-én Berlinből keltezett levelében megerősíti, hogy megkapta a hozzá küldött kövületeket. Ebben a négy oldalas levélben részletesebben kifejtette előzetes véleményét a leletekről és azok jelentőségéről, valamint pontosító adatokat is kért Laczkó Dezsőtől a megtalálás körülményeiről.⁷⁷

⁷⁴ LDM MA 48.858/1977. 189.b. számú levél.

⁷⁵ MTM-BTM 35-68. 190.a. számú levél. Laczkó a szövegbe utólag szúrta be ezt a kifejezést, nehezen olvasható. Mivel Veszprémben a XII. szelvény volt a legmagasabb számú, ezért valószínűsítem, hogy ennek a szelvénynek a II. vizsgálati helye lehet. Prof. = profil, szelvény.

⁷⁶ LDM MA 48.858/1977. 190.b. számú levél átirata: „*Ihre freundliche Sendung, die mir der Kollege Loczy anmeldete, habe ich leider nicht mehr in Berlin erhalten, das ich Ende voriger Woche auf circa 7 Wochen verlassen habe. Ich werde Ihnen also erst dann berichten können, was ich über die Fossilien denke. es freut mich sehr, dass Sie neue Funde von Wirbeltieren in der ungarischen Trias gemacht haben, da die bisherigen doch zu genaueren Bestimmungen nicht ausreichten. Soweit ich solche verantworten konnte, habe ich sie im letzten Sommer in Budapest Herrn Prof. Loczy übergeben. Hoffentlich bemühen Sie sich noch weiter, Ihre Funde haben großes Interesse für die Wissenschaft.*”

⁷⁷ LDM MA 48.858/1977. 198.a. számú levél átirata: „*Soeben nach Berlin zurückgekehrt, finde ich Ihre freundliche Sendung von Wirbeltieren aus der Trias von Vespem wohlbehalten angelangt und beeile mich, Ihnen mitzuteilen, dass dieses Material von sehr hohem wissenschaftlichen Interesse ist. Der aufgesprungene Schädel gehört zu dem Reptil, welches ich schon nach dem früheren Funde eines Zahnes als neuen Placodontier bestimmt hatte. Offenbar zu denselben gehörten als Rückenpanzer die verschmolzenen Buckel, deren Querschnitt in demselben Gestein mit dem Schädel vorkommen. Alle aus dem festen grauen Kalk stammenden Stücke sind wohl in derselben Bank und nahe beieinander gefunden? Ich vermute vorläufig, dass sie alle derselben Reptilspezies angehörten.*

Die isolierten Knochen, die aus thonigen Schichten stammen, gehören wohl einem anderen Horizont der Trias an. Es scheinen Reste von stegocephalen Amphibien zu sein. Hoffentlich finden Sie noch mehr davon. Bei der hohen Bedeutung der Materiales, waren jede Mühe und die Kosten wirklich gerechtfertigt. Die einzelnen Zähne und Fragmente von Säugethieren gehören den Tertias an u. sind wohl in Gruben auf dem Triaskalk gefunden?

Vorläufig als herzlichen Glückwunsch zu diesen Funden, und hoffentlich nächstens noch mehr von diesen interessanten Thierresten.”

Közben május 5-én Cholnoky Jenőnek is megírta Laczkó, hogy „*egy csodálatos bestiát talált*”, amiről egy fényképet küldött neki.⁷⁸ Ezt a felvételt május 17-én Otto Jaekelnek is elküldte,⁷⁹ aki azt fel is használta a Balaton-monográfiában megjelent tanulmányában, mint „*A lelet első képe Laczkó Dezsőtől*”.⁸⁰

A maradványok Berlinbe küldésének okát és a Jaekel által elvégzett munkát Cholnoky Jenő foglalta össze: „*idehaza nem merték kipreparálni a kemény márgából, hanem Lóczy elküldte Berlinbe, Jaeckel professzornak, a berlini földtani intézet kitűnő tudósának kipreparálás végett. A tudós Jaeckel aztán olyan fogorvosi fűróhoz hasonló műszerekkel nagy óvatosan kiszabadította a kőből. Valami 10 000 márkába került*”⁸¹ *ez a művelet, de pompásan sikerült*”⁸²

Lackó Dezső, Lóczy Lajossal folytatott levelezéséből kiderült, hogy 1901 őszén Semsey Andortól pénzbeli támogatást kaptak a jeruzsálemhegyi ásatásokra, további gerinces maradványok felkutatására.⁸³ Ez azonban az 1901. évben nem járt sikerrel, a megmaradt pénzt Laczkó szerette volna más kutatásokra fordítani, amihez Semsey Andor hozzá is járult.⁸⁴

A második kavicsfogú álteknős példány megtalálási idejét, Laczkó Dezső 1902. április 29-én Otto Jaekelnek írt leveléből tudtuk meg. Azt írta benne, hogy a múlt héten⁸⁵ egy újabb *Placochelys* koponyára bukkantak, amely össze volt nyomódva. Az állat többi részét nem találták meg, valószínűleg azért, mert a már korábban kifejtett környező szikláknak lehettek, amelyeket már elszállítottak. Egyúttal felajánlotta Jaekelnek, hogy ha szeretné ezt a leletet is feldolgozni, elküldi azt Berlinbe.⁸⁶

⁷⁸ MTM-BTM 35-68. 192. számú levél.

⁷⁹ MTM-BTM 35-68. 194. számú levél.

⁸⁰ JAEKEL 1911b. 6.

⁸¹ KATONA 2019. 38. „Ez a munkadíj a Hamburgi Szövetségi Statisztikai Hivatal számítása szerint kb. 15 millió forintot érne napjainkban!”

⁸² CHOLNOKY 1937. 49–50.

⁸³ LDM MA 48.858/1977. 210.a. számú levél és MTM-BTM 35-68. 210.b. számú levél. Ezekből kiderül, hogy 1901. október 10-én kapta meg Laczkó az 50 Ft támogatást.

⁸⁴ MTM-BTM 35-68. 211.b. számú levél és 214. számú levél: ezekből kiderül, hogy november végéig nem találtak új maradványokat, ezért decemberben írt Semsey Andornak, a támogatás hajmáskéri ásatásokra való felhasználását kéri. Ehhez Semsey karácsony előtt hozzá is járult (LDM MA 48.858/1977. 215.c. számú levél).

⁸⁵ 1902. április 29-e keddi napra esett, tehát 21-ével kezdődő héten találták meg a második álteknős ősmaradványait. Forrás: www.kalender-365.de/naptar.php?yy=1902. (2019. 02. 24.)

⁸⁶ MTM-BTM 35-68. 237.a. számú levél átirata:

„Prof. Dr. Otto Jaekel, Berlin, Königl. Museum, N4 Invalidenstrasse 43.

Hw. H. Prof.! Ich bin so frei E. H. mitzuteilen, dass ich vorige Woche noch einen zweiten *Placochelys*-Schädel gefunden habe. Schade, dass dieses Exemplar von oben ganz zusammengedrückt wurde, und dass alle übrige Restandtheile [?] des Skeletes gänzlich fehlen, sie wurden wahrscheinlich mit dem sie umfarrenden [?] Gesteine schon früher weggetragen.

A köfajtóban közben tovább folyt a munka, amit Laczkó fokozott figyelemmel kísért. Két hét múlva újabb darabok kerültek elő az állat testéből, amelyeket szintén elküldött Berlinbe. A június 1-jén kelt levelében megírta: mivel talált néhány maradványt az álteknős koponyáját magába záró kőzetekben, ezért elküldi ezeket is. Viszont a legnagyobb erőfeszítések ellenére sem találták meg a csontváz többi részét, de reménykedik a későbbi sikerben.⁸⁷

Otto Jaekel 1902. június 12-én köszöni meg az újabb kővületeket, valamint reményét fejezi ki, hogy előkerülnek ennek a példánynak is a páncéldarabjai. Ezzel a levelével együtt elküldte a faj leírásáról szóló, valószínűleg első dolgozatát Laczkó Dezsőnek, azonban ennek a dokumentumnak eddig még nem sikerült a nyomára bukkannom.⁸⁸

A kavicsfogú álteknős lelőhelyei

Az ősteknős koponyák megtalálásának pontos helyszínéről két forrást tudtam beazonosítani. Az egyiket Tóth Álmos említi a Laczkó Dezső emlékkötetben: „Hagyatékában kis rajza a korabeli telektulajdoni-viszonyokat is föltünteti, megjelölve az őslény lelőhelyét.”⁸⁹ Ennek a feljegyzésnek azonban nem sikerült a nyomára bukkannom.

Möchten E. H. es für [...] halten auch diesen Fund zubesichtigen, so schickte ich demselben bereitwilligst nach Berlin.

Mit dieser Gelegenheit drücke ich auch meinen Herzlichsten Dank aus für die werthe Mittheilung über Placochelys n. g. welche ich von Herrn Prof. Lóczy bekennen hatte.

Mit dem ausdauerte meiner innigsten Hochachtung verbleibe ich

E. Hw. Ergebenster DL”.

⁸⁷ MTM-BTM 35-68. 251.a. számú levél átirata: „Dr. Hochw. Herrn Prof. Otto Jaekel. Berlin IV, Invalidenstrasse 43.

Hw. H. Prof. Da ich einige Reste, dazwischen einen halben Schädel von Placochelys placodonta wiederum gefunden habe, so bin ich so frei diese Reste auch zusenden. Mit grösster Mühe [...] [...] ich die dazu gehörigen anderen Skelettheile nicht auf zu finden. Vielleicht später wird es mir gelingen. Mit grössten Hochachtung verbleibe ich einer Hochwohlgeboren ergebenster Des. Laczkó”.

⁸⁸ LDM MA 48.858/1977. 251.b. számú levél átirata: „Vielen Dank für Ihre neue freundliche Sendung. Es hat mich sehr gefreut, dass Ihre Bemühungen nach weiteren Placochelys-Resten nun doch noch ein glückliches Resultat gehabt haben. Der Schädel ist wohlbehalten eingetroffen ebenso die anderen Knochen. Hoffentlich finden Sie noch einen ganzen Panzer das wäre sehr wünschenswerth, da ich aus den bis jetzt vorliegenden Theilen noch kein vollständiges Bild rekonstruieren kann.

Anbei erlaube ich mir, Ihnen ein Exemplar meiner Arbeit über die von Ihnen gefundenen Reste zu übersenden.”

⁸⁹ TÓTH 2011. 124. Telefonon megkerestem Tóth Álmost, aki arról tájékoztatott, hogy emlékei szerint a veszprémi múzeumban látta az említett iratot. Leltári számot vagy egyéb közelebbi azonosító jelet, irategyüttést nem tudott mondani.

A másik forrás Laczkó Dezső, *Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása* című műve, amelyben a Jeruzsálemhegyen három, egy másik városrészben pedig két alkalommal említi az egyes kavicsfogú leletek előkerülését. Ezek alapján veszem sorba a lelőhelyeket.

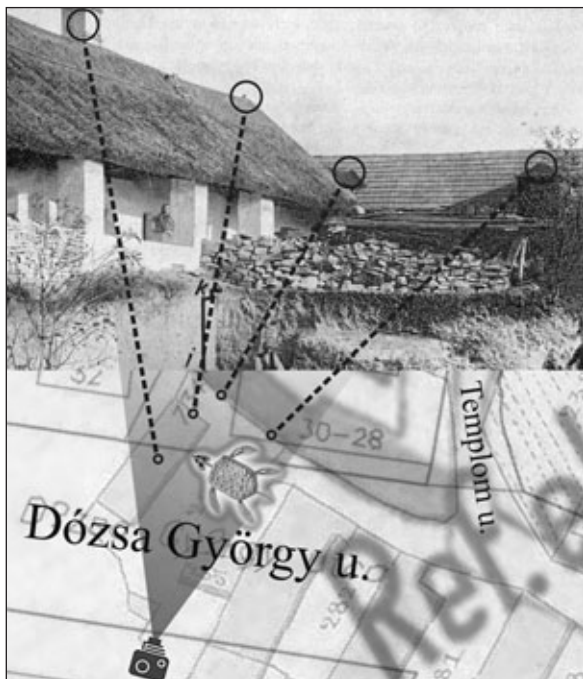
Az első lelőhely

Laczkó Dezső az álteknős felfedezési helyéről így emlékezik meg:

„Az alább következőkben leírom a jeruzsálemhegyi dolomitokon és márgákon átfutó XII. szelvényt, amelynek a XI. szelvény csak egy kiegészítő tagja. [...] Ezen csoportnak tagozódásáról készítettem a XI. szelvényt és pedig a Templom utca egyik volt (757. sz.) háza telkének kibányászása alkalmával. [...] Ez egyszersmind az a hely, a hol egynéhány kőtáblából a paleontologia szempontjából oly fontosnak bizonyult reptiliának, a *Placochelys placodonta* JAEK.-nak a maradványait gyűjtöttem össze.”⁹⁰

A kavicsfogú álteknős lelőhelye és térképi azonosítása (készítette: Lóczy Lajos és Bontó László⁹¹)

⁹⁰ LACZKÓ 1909. 135.

⁹¹ LACZKÓ 1909. 10. ábr. MNL-VeML XV.11.b és XXIV.301.d Veszprém 1927 és 2002 évi térképei alapján.

Amikor először próbáltam a lelőhelyet a mai térképeken elhelyezni, gondoltam, egyszerű dolgom lesz. Megvan a korabeli cím és gondolhatnánk, segít Laczkó azzal, hogy megadja a geológiai szelvényt is. De tévedtem. A XI. szelvényt Veszprém geológiai térképén⁹² nem jelölte be, a könyvben lévő 1. táblán sem található, pedig a szövegben hivatkozik is rá.⁹³ Katona Lajos geológus segített ezeket az információkat, a látszólagos ellentmondást tisztázni. Laczkó Dezső a szövegben leírja, hogy a XI. szelvény egy kiegészítő része a XII. szelvénynek. Tovább olvasva a szöveget kiderül, hogy a 757. számú ház telkének a kibányászása során vette fel a XI. szelvényt. Ez egy pontszerű, függőleges felmérés volt, amivel pontosan jelezni tudta a teknős rétegtani helyzetét. A XI. szelvényt egyrészt a térkép méretaránya miatt sem tudta azon ábrázolni, másrészt pedig a XII., a többi szelvényhez hasonlóan horizontális szelvény, míg a XI-es egy vertikális rétegsor leírás. Tulajdonképpen a klaszszikus lelőhelyfotón szereplő rétegsor nem más, mint a XI-es szelvény.⁹⁴

Maradt a cím. Azonban itt is problémába ütköztem. A *Jeruzsálemhegy* könyv mellékleteként megjelent⁹⁵ topográfiai táblázat összeállításakor szembesültünk azzal, hogy ez a cím minden bizonnyal téves. A 757. számú ház nem a Templom utcában, hanem – a ház és az utca – a bánya két átellenes oldalán volt.⁹⁶

A maradványok megtalálásával közel egyidős vízrajzi térképvázlaton szerepelnek az utcák házai től-ig formátumban. Ezek szerint a 754–764 házszámok a Kőbánya utcában, a Templom utca kőbánya közeli szakaszán pedig a 777–807 terjedő házszámok voltak.⁹⁷

A helyszínről két fénykép készült különböző időpontokban. Az egyik a Veszprém geológiájáról szóló könyvben jelent meg, melyet Laczkó Dezső így írt le: „*A Placochelys placodonta lelethelye a veszprémi jeruzsálemhegyi kőfejtőkben*”.⁹⁸ A másik fénykép a Laczkó Dezső Múzeum történeti értékű fotótárában van, az adat-

⁹² LACZKÓ 1909. melléklet, Veszprém város részletes geológiai térképe.

⁹³ LACZKÓ 1911. 128. „*Jeruzsálemhegy, Sintérdomb. (XI., XII. szelvény az I. tábla (6. és 7. ábráján).*” A tábla nyilvánvalóan hibás, valószínűleg nyomdahibás, mert hiányzik a XI. szelvény és a sorszámok sem jönek.

⁹⁴ LACZKÓ 1909. 134–137. és 10. ábra. „*Az alább következőkben leírom a jeruzsálemhegyi doloomitokon és márgákon átfutó XII. szelvényt, amelynek a XI. szelvény csak egy kiegészítő tagja. ... Az e), f) és g) betűjelzést inkább azért használtam fel, hogy részben az itt talált Placochelysváz helyét, részben pedig egy gazdag gasztropoda fészket jelölhessek meg velük pontosabban.*”

⁹⁵ MÁRKUSNÉ 2018. M12–M49. A Jeruzsálemhegy topográfiai változásai (1854-től 2002-ig) táblázat.

⁹⁶ MNL-VeML VII.6.bb 802. telekjegyzőkönyv: „757. sz. ház a Kígyó utcában”.

⁹⁷ MNL-VeML XIV.129. 5. tétel: Balassa László műemléki mérnök irathagyatékában szereplő térkép. Veszprém kútjai. 1900 környékén készült színes, festett, kéziratot térképvázlat. Szerző ismeretlen.

⁹⁸ LACZKÓ 1909. 138., 10. ábra. A fénykép készítője Lóczy Lajos.

lapja szerint szintén az ősteknős lelőhelyét ábrázolja. A fényképet Bölcs Gyula készítette.⁹⁹

Az 1856. évi kataszteri felmérés alapján¹⁰⁰ keresve a helyszínt, a képen szereplő házak helyzete egyedül a Templom utca 794. sz. (előtérben, hosszában álló tornácos ház) és a 793. sz. (háttérben, keresztben álló épület) házakra illik rá. Viszont ez sem adja meg a helyszínt megbízhatóan, mivel közel 45 év alatt történtek változások a környéken. A bánya növekedett, házak lettek elbontva, illetve újak épültek. Ezt valószínűsíti az ingatlan telekjegyzőkönyvében szereplő adatok is. A telket 1899-ben és 1901-ben darabonként megvásárolta Weisz M. Ignác, aki mint később látni fogjuk, a közelben több kőfejtőt is működtetett, majd 1902-ben eladja azt Babos Istvánnak,¹⁰¹ aki a XIX. századi házzal ellentétben nem a kert bánya felőli részén, hanem a Templom utca felől építette fel az új házát.¹⁰²

Ha azonban az 1856-os és az 1927-es térképet egyszerre vizsgálva keressük a fényképek helyszínét, sikerülhet beazonosítani a lelet megtalálási helyét is.

Feltételezem, hogy a tornácos ház a 788. számú, a város tulajdonában álló pásztorház, a hátul keresztben álló ház pedig a 790–792. szám alatti, ifj. Herczeg Gábor pajtája.

A Viadukt építéséről 1936 novemberében készült filmhíradó képkockája¹⁰³ alapján biztos, hogy Bölcs Gyula fényképe¹⁰⁴ a Templom utca házait ábrázolja a bánya felől fényképezve. Ez alapján be tudtam azonosítani a Lóczy Lajos-féle¹⁰⁵ és a másik Bölcs Gyula-féle¹⁰⁶ fényképek helyszínét is.

Ebből kiindulva a Lóczy-féle fényképet újraértelmezve és a házjegyzékekből beazonosítva a tulajdonost, világossá vált számomra, hogy a háttérben lévő épület

⁹⁹ LDM TF 2727. A fényképek keletkezési ideje nyilvánvalóan nem egyezik, ez látszik a képeken. Az adatlap szerint a fénykép keletkezése 1909., de mint megtudtam, ez nem pontos adat, csak a leltározáskor ezt az évet rögzítették. A Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 1. kötete 2333. folyószámú bejegyzése: „Bölcs Gyula [...] és felvételei; 6 fényképlemez és 9 fénykép (geol.)”. Valószínű, hogy a Laczkó Dezső könyvéhez készült képek ezek, és ez magyarázza az 1909-es dátumot.

¹⁰⁰ MNL-OL S78. Veszprém térképe

¹⁰¹ MNL-VeML VII.6.bb 771. telekjegyzőkönyv: 1886-ban Posch Endrétől zálog fejében Sótorny István. Tőle 1889–1901-ben vásárlással Weisz M. Ignác tulajdonába kerül, majd 1902 májusában eladja Babos Istvánnak, aki házat épít rá, de a telek Templom utca felőli részén.

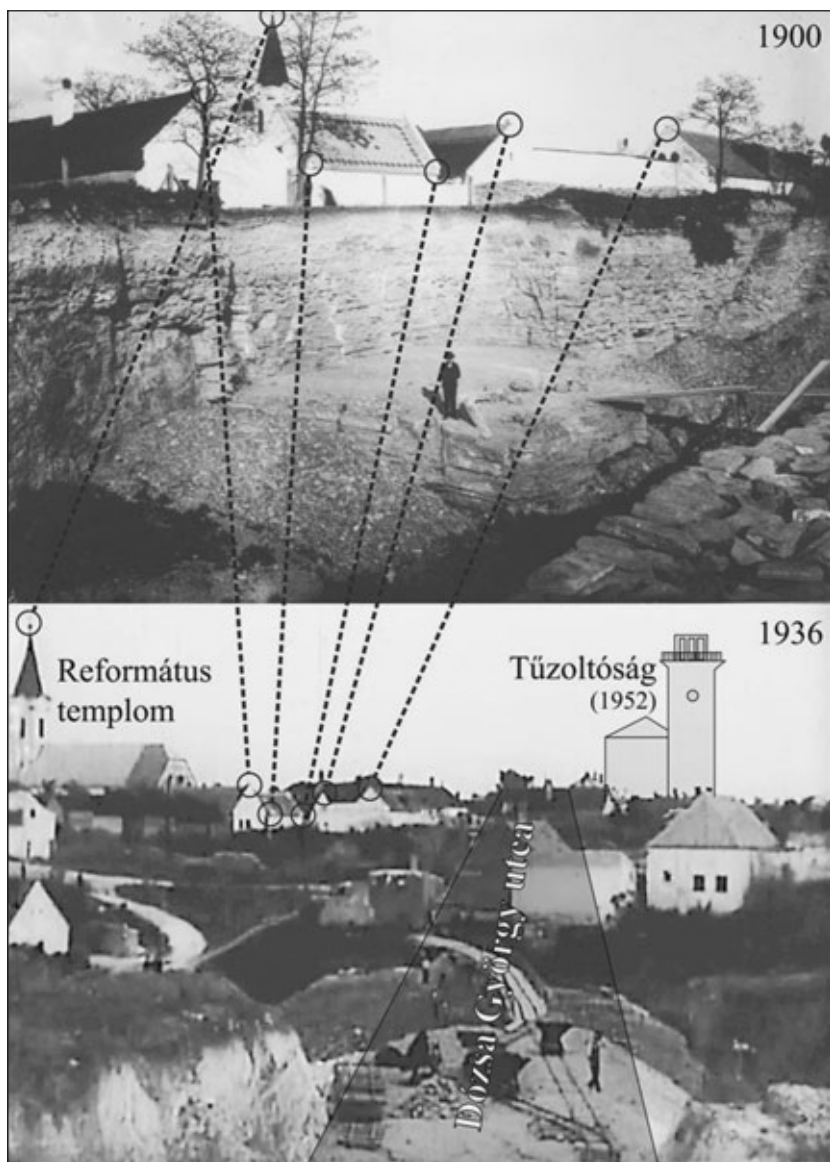
¹⁰² MNL-VeML V.177 7126/1902. Babos István lakóház építési terve.

¹⁰³ Lőrinczi Ferenc és Bontó László fénykép azonosítása a Viadukt építéséről forgatott filmhíradó (1936. november) 17. másodpercnél látható képkockája alapján Elérhető: www.filmhiradokon-line.hu/watch.php?id=2063 (2019. 02. 24.)

¹⁰⁴ LDM TF 2727.

¹⁰⁵ LACZKÓ 1909. 10. ábra.

¹⁰⁶ LDM FF 2728.

A lelőhely fényképe helyszínének beazonosítása az 1936-ban, a veszprémi Viadukt építéséről forgatott filmhíradó alapján Készítette: Bölcs Gyula és MFI¹⁰⁷)

¹⁰⁷ LDM FF 2728 és MFI = Magyar Film Iroda Rt.

Forrás: www.filmhiradokonline.hu/watch.php?id=2063 (2019. 04. 09.)

ifj. Herczeg Gábor pajtája.¹⁰⁸ Építésének tényét és idejét Veszprém tanácsülési jegyzőkönyveiben találtam meg. Az építési engedély kérelmét 1899. június 7-én hagyták jóvá,¹⁰⁹ használatba vételi engedélyt pedig szeptember 16-án kapott.¹¹⁰ Tehát, a háttérben levő pajta 1899 nyaratól–őszétől már állt.

Mi a helyzet a másik, a tornácos házsal? Ez a házjegyzékek szerint mindig a város tulajdona volt. Az 1898–1899-es házjegyzékben 788. házszámmal ellátott „puszta fundus”-ként szerepel.¹¹¹ Veszprém polgármesterének iratai között található, a városmajor átköltöztetéséről szóló ügy egyik irata szerint „2580 tisz [telekjegyzőkönyvi szám] 8. sor 1035. hrsz [helyrajzi szám] ház 788. sz. alatt udvarral a Templom utcában puszta fundus”.¹¹² De mikor bontották le? Az előbbi ügy egy másik irata szerint a pásztorházat Varga András és neje 1901-ben megvásárolta, mely adásvételt 1901. április 1-jén hagyta jóvá a közgyűlés.¹¹³ Ebben az aktában van még egy irat, amely szerint a „788. sz. ház Templom utcában volt pásztor lak, de elbontatott”¹¹⁴ Ez a dokumentum kb. 1899–1902 között keletkezhetett.

A ház elbontására, pontosabban a bontásának az elkezdésére van fényképes bizonyíték is, igaz, hiteles évszám nélkül.¹¹⁵ Ez a kép ugyanerről a kőfejtőről készült, szintén az említett két épülettel a háttérben. Ez a kép későbbi, mint ami a Laczkó könyvben megjelent, de biztosan nem 1909-es,¹¹⁶ mert szinte egyáltalán nem terebélyesedett a bánya, csak mélységben haladtak előre a kőfejtéssel. Viszont ránagyítva a képre, egyértelmű, hogy a tornácos házat, amit mi „pásztorlak”-ként ismerünk, már elkezdték bontani (a tornác oszlopai között a tetőn keresztül ki lehet látni a szabad égre).

További segítséget nyújt Löbl Mór¹¹⁷ kőfejtésre vonatkozó engedélykérési ügye.

¹⁰⁸ MNL OL S78 és MNL VeML V.177. házjegyzékek. 1958-ban a tulajdonos Sarus György. 1989–1988, 1908, 1925 és 1926. évi házjegyzékek szerint a tulajdonos Herczeg Gábor. 1926 és 1940 között pedig Herczeg György.

¹⁰⁹ MNL-VeML V.172.a. 1899. évi tanácsülési jegyzőkönyvek, 573. sz. bejegyzés.

¹¹⁰ MNL-VeML V.172.a. 1899. évi tanácsülési jegyzőkönyvek, 1054. sz. bejegyzés.

¹¹¹ MNL-VeML V.177. Veszprém város utcáinak és házainak, polétás negyedmesterek általi összeírása 1898–1899.

¹¹² MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 22.

¹¹³ MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 220. (72kgy 1976/1901.)

¹¹⁴ MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 23.

¹¹⁵ LDM FF 2728. A jeruzsálemhegyi kőbánya, a fogasteknős lelőhelye. Bölcs Gy. Veszprém, 1909.

¹¹⁶ A múzeum munkatársaival folytatott beszélgetés alapján kiderült, hogy nagy valószínűséggel pontatlan az adatlap. A fényképen nincs a készítés idejére vonatkozó egyértelmű adat, azt talán a Laczkó könyve alapján rögzítették, valamint a fénykép készítésének a helye nyilvánvalóan nem a múzeum. Hacsak nem az eredeti üvegnegatívról történő papírkép készítéséről van szó, de ezt nem tudjuk.

¹¹⁷ MNL-VeML VII.6.bb 788. telekjegyzőkönyv: „784. sz. ház a Templom utcában.” Löbl Mór (kereskedő) 1904. június 28-án vásárolta a házas telket Fülöp Ádámtól, amit a kő kifejtése után 1908-ban eladott Veszprém városának.

Ebben a több évig húzódó, vaskos iratköteget hátrahagyó ügyben van egy 1904-ben készült helyszínrajz, amelyik nevesíti a szóban forgó területet és a kiaknázóját is. A rajz készítésekor már nincs meg a ház, és a telek „Weisz M. Ignác-féle kiaknázott bánya”-ként szerepel.¹¹⁸

Ha a Laczkó Dezső által megadott helyszínt a 757. számú házat alapul véve vizsgáljuk, akkor ellentmondásba kerülünk. Laczkó azt írja, hogy az „... *utca volt háza telke alatt* ...”. Viszont 1899-ben és 1907-ben is volt itt ház, ez azonban nem zárja ki azt, hogy kőfejtés is folyhatott a telken. Elképzelhető, hogy egy melléképület volt az, amit elbontottak, de akár a lakóház helyén is bányászhattak, majd azt befejezve visszatöltötték a bányagödrt és oda új házat építettek? Ezt engedi sejtetni a tulajdonosváltás. 1898-ban Pordán István, 1901-ben tőle megvásárolta Hajnik Sándor és felesége Szarka Irén, 1902-ben pedig Kocsis Imre és Csók Erzsébet tulajdonába került.¹¹⁹ Az ingatlan csak az 1940-es évek végén került városi tulajdonba, jelenleg a tűzoltóság területe.¹²⁰ Kizárni látszik a telek kibányászását, hogy a térképeken¹²¹ – a rendelkezésre álló egyfelől korábbi 1856-os és az egyfelől későbbi 1926-os felmérések térképein – egyértelműen látszik, nem változott meg sem a ház helyzete, sem az alaprajza. Ezt erősíti meg a Löbl-féle ügy helyszínrajza is, amin látszik, hogy 1904–1906 környékén a ház még állt, és nem fejtettek követ a telken.¹²² Azonban a már említett másik térképvázlaton a Löbl Mór-féle telek és a 757. sz. telek közötti terület „*Hajnik féle kiaknázott bánya*” felirattal van ellátva.¹²³ Ezek alapján elgondolkodtató, hogy miért vásárolhatta meg a Hajnik házaspár a telket, ha egy év múlva eladja azt?¹²⁴ Lehet, hogy az ott lévő értékes kőanyag miatt vásárolták meg a telket?

A fentiek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a Templom utca 757. valójában a 787. lenne. Lehet, hogy sajtóhiba történt a Veszprém geológiáját bemutató könyv nyomtatásakor, amit Laczkó Dezső nem vett észre.

¹¹⁸ MNL-VeML V.173.b. VII-206-/1909 5.

¹¹⁹ MNL-VeML VII.6.bb 802. telekjegyzőkönyv.

¹²⁰ MNL-VeML V.177. házjegyzékek; MÁRKUSNÉ 2018. M38. Összegző táblázat a házjegyzékek adatairól. 1856-ban Czigler Antal molnár tulajdonában volt. Az 1898–1899-es házjegyzék szerint Pordán István tulajdona volt, majd 1907-ben már Kocsis Imre a tulajdonos. Az 1908-as házjegyzékek, az 1925. évi kéziratok házjegyzék, az 1926-évi kataszteri felmérés földrészleti jegyzőkönyve szerint is Kocsis Imre volt a tulajdonos (MNL-VeML XV.11.b K68. 10. szelvény és MNL-VeML VI.103.b Veszprém I.C.4. Földrészleti jegyzőkönyv), majd az 1926–1938-as házjegyzék szerint Tatay Ignác birtokolja, az 1938–1940-es házjegyzék szerint a város tulajdonába került, majd ezután a telek a tűzoltóság területének lett a része.

¹²¹ LDM. 1854-es Veszprém térkép; MNL-OL S78 1856. évi kataszteri felmérés térképe; XXIV.301.b. Veszprém térképezésének 1926. évi mérési vázlatai; MNL-VeML XV.11.b. Veszprém 1927. évi térképe.

¹²² MNL-VeML V.173.b. VII-206/1909 89. 59588/1906.

¹²³ MNL-VeML V.173.b. VII-206-/1909 5.

¹²⁴ MNL-VeML VII.6.bb 802. telekjegyzőkönyv.

Az 1850-es években készült térképek és a „pásztorházas ügy” alapján a 787-es ház közvetlen szomszédja volt a 788-as ház telke, amit – tudjuk – bányásztak. Városi tulajdon volt, sőt éppen ebben az időszakban (1899–1902).¹²⁵

Szintén ezt támasztja alá Lőbl Mór bányanyitási ügye is.¹²⁶ Az ebben szereplő kőbánya telepengedély-kérelemhez csatolt 1904. július 19-ei keltezésű helyszínrajz mutatja, hogy a 785. és 786. számú házakat a 787. számúval együtt 1904-ben már elbontották.¹²⁷ A térképvázlaton ezeknek a területe „*Hajnik-féle kiaknázott bánya*” felirattal szerepel. A városi tulajdonú 788. számú „*volt pásztorház*” telke „*Weisz M. Ignác-féle kiaknázott bánya*” felirattal szerepel.¹²⁸ Szintén ebben az ügyben, egy, a minisztériumhoz benyújtott fellebbezés mellékleteként készített helyszínrajz mutatja, hogy 1906-ban a környék mely telkei voltak már kibányászva „*régi városi kőbánya*” felirattal, illetve hogy mely telkek lennének kibányászandók „*aknázandó terület*” felirattal jelezve.¹²⁹ Ezen a térképvázlaton a 757. sz. ház még állt.

A fentieket látszik megerősíteni Hungler József is, aki a *Veszprém településtörténete* című könyvében az álteknős lelőhelyét így határozza meg: „*A Dózsa György útnak, a Völgyhíd előtti szakaszán, ahol ma a Tűzoltó laktanya és az Építési és városfejlesztési minisztérium Minőségvizsgáló épülete áll, egy évszázada Veszprém kőbányája volt.*”¹³⁰ Megjegyzem, a leírás magára a kőbányára vonatkozik, nem kimondottan az ősteknősre, csak érdekesnek találtam, hogy a bánya ezen felét említi, mivel az sokkal nagyobb volt a leírtnál.

Hungler még egy helyen említi az ősteknöst: „*A »Kühányás« néven szereplő utca pedig a Jeruzsálem-hegyi volt régi városi kőbánya, a »Placochelys placodonta« lelőhelye környékén kialakult régi utca, mely létét éppen az ottani kőbányának, mint közeli építőanyagának köszönhetette.*” Sajnos, ez sem visz közelebb a megoldáshoz, mert ez is csak általában a kőbánya és a Kőbánya utca helyzetét, névviszonyát jellemzi.¹³¹

A fényképek alapján, azok helyét beazonosítva, és a közvetett egyéb források alapján számomra nagyon valószínű, hogy az első lelőhely, a típuspéldány megtalálásának helyszíne a mai Dózsa György utca 31. (Tűzoltóság) déli vége, a 28–30. és a 32. számú házak alkotta háromszögben lehetett.

¹²⁵ MNL-VeML V.173.b. II-442/1902

¹²⁶ MNL-VeML V.173.b. VII-206/1909.

¹²⁷ MNL-VeML VII.6.bb 775. telekjegyzőkönyv: „786 és 788. sz. házak a Templom utcában”, 1900. október 18-án örökösödés révén kerül Belakovics József tulajdonába, aki 22-én eladja azt Weisz M. Ignácnak, ő pedig 1904. június 6-án továbbadja Szukop Józsefnek és feleségének.

¹²⁸ MNL-VeML V.173.b. VII-206/1909: 1–5. 7084/1904

¹²⁹ MNL-VeML V.173.b. VII-206/1909: 89. o. 59588/1906

¹³⁰ HUNGLER 1988. 11.

¹³¹ HUNGLER 1988. 170–171.

A második lelőhely

Otto Jaekel a Balaton-monográfiában összegezve ismerteti az addigi két felfedezett példány leletanyagát: „A dolgok ilyen állása mellett mindenki átérezheti örömet, a midőn LACZKÓ Dezső tanár úrtól, a kinek gyűjteményéből LÓCZY Lajos tanár barátom révén a veszprémi triászról már előbb is került hozzám némi anyag, egy képes-levelezőlapra az alábbi ábra jutott kezemhez.

A koponya két felének keresztmetszetén nyomban felismertem a Placodonta-fogakat, a melyek a leletnek a Placodontákhoz való tartozását kétségtelenné tették. A koponya két fele fölött azonban épp oly határozottan kitűnt a csontos pilisekkel [dudorokkal] megrakott páncél, s minthogy LACZKÓ tanár arról értesített, hogy ugyanabban a kőzetben még más, látszólag összetartozó vázrészeket is találtak, végre foszladozni kezdett a Placodonták szervezeti viszonyait borító homály.

LÓCZY tanár úr nagyon megörvendeztetett vele, a midőn tanulmányozás céljából az egész leletet hozzám juttatta, SEMSEY Andor úr áldozatkészsége pedig lehetővé tette, hogy azon a helyen további ásások történhettek, úgy hogy ennek következtében az eredeti lelet még egy koponyával, s más példányok egyéb vázrészeivel egészült ki.

E szerint az egész anyag a következő részeket tartalmazza:

1. Egy teljes koponyával összefüggésben találtattak:
 - a) egy páncél töredékei, a melyek az egésznek mintegy harmadrészét teszik;
 - b) mintegy nyolcz, különböző testtájékról való, de főképpen a nyakhoz tartozó csigolya;
 - c) különböző bordák, részben in situ a csigolyákon és a hátpáncél alatt;
 - d) a váll- és medenceöv különböző részei;
 - e) mind a két felső karcson, a czombcsontok, több lábközépcsont és egy ujjpercz;
 - f) néhány különvált hasborda és a szilárd haspáncél egybefüggő darabjai.
 2. Egy összenyomott koponya, a melynek szájpadrólása az állkőzi csontok kivételével teljesen megmaradt.
 3. Egyes különböző fogak, egy hollóorrson és néhány más vázrész töredéke. Mindezek a maradványok Veszprém közelében a Jeruzsálemhegyen, még pedig az alsó Keuperhez tartozó BÖCKH-féle veszprémi márgában fordultak elő.”¹³²
- Jaekel tanulmányában, időben két leletet különít el. Laczkó a könyvében viszont külön lelőhelyekről ír időpont meghatározása nélkül: „Mellesleg megjegyzem, hogy még egy Placochelys koponyát találtam a Kőbánya utca végén épült méntelep telke alatt.”¹³³ Ez a hely a Városmajor része volt, vagy annak környékén lehetett. Lehet-

¹³² LÓCZY 1911. 6.

¹³³ LACZKÓ 1909. 137.

séges, hogy az 1856-os térképen 831. számmal jelzett épületek azok? Az 1898–1899-es „polétás” házjegyzék szerint ez a város tulajdonában ált. A térképek szerint 1856-ban és 1926-ban is a Kőbánya utca „végének” volt tekinthető, valamint az 1913-as „*Ingatlanok telekkönyvezése*” ügyirat térképmelléklete szerint a Városmajorhoz tartozott.¹³⁴ Tehát ez a lelet az, aminek a megtalálását, a fenti idézetben a „*méntelep telke alatt*” helyszínnel említi Laczkó?

A polgármesteri iratok között van egy ügy, ami a kőbánya növekedése miatt a régi pásztorházak új helyre telepítésével kapcsolatos ügyintézkést tartalmazza. Ebben van két – sajnos keltezetlen – cédula, amiken a következő olvasható: a „756. sz. [ami a Laczkó szerinti 757. sz. szomszédja] ahol a csődörörök szállásolnak”; a „831. sz. lakház pajta udvar kőbányával a beltelekben”. A 831½ sz. az egyik lapon: „*kőbánya jelenleg aknáztatik*”; a másikon: „*udvar a Harmat utcában – borjú, csorda, juhok*”.¹³⁵

Egy 1900. évi közgyűlési határozat szerint a többi pásztorházzal együtt a Jeruzsálemhegyen levő 831. számú, régi pásztorházat is eladná a város, hogy így fedezze az új pásztorház építését.¹³⁶ Azonban egy későbbi határozatban ennek a háznak az eladását visszavonják, mert az „*kőfejtésre találtatván alkalmasnak*”,¹³⁷ túl nagy értéket képvisel a város számára a ház eladásához képest. Tehát nem értékesíti a közgyűlés, az iratok szerint kőbánya nyílik a helyén.

Ezen iratok alapján az a véleményem, hogy a Laczkó által említett „*Kőbánya utca végében épült méntelep*” ez a terület lehet. Tehát a 831, 831½ számú házak telkeit jelentheti. Ez viszont közvetlen szomszédja a 757-es háznak, amit az első lelet helyéül ad meg Laczkó Dezső körülbelül 7 évvel annak megtalálása után. Érdekes az is, hogy a 756-os házról tudjuk, hogy ez az a ház, „*a hol a csődörörök szállásolnak*”, ami szintén szomszédja volt a 757-es háznak.

Tovább színesíti a képet, hogy a 756. számú ház nem szerepel – legalábbis én nem találok – az 1854-évi Shárnpek József-féle térképen. Vajon miért? Akkor még nem épülhetett fel? De akkor miért hiányzik a száma a sorból? Esetleg véletlenül átugrotta, aki rajzolta a térképet? Az 1856. évi kataszteri felmérés térképén a 332. és 333. helyrajzi számú telkekhez a felmérés szöveges része szerint a 756. számú ház tartozik, ami Veszprém város tulajdonában volt.¹³⁸ A Shárnpek-féle térképen ugyanakkor 4 db 831. számú ház van ábrázolva, amelyek közül kettő a kataszteri térkép szerinti 756. számú háznak felel meg.¹³⁹ Már csak az a kérdés, melyik a

¹³⁴ MNL-VeML V.173.b. 5077/1913. 28.

¹³⁵ MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 22. és 23.

¹³⁶ MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 133. (33kgy 1542/1900.)

¹³⁷ MNL-VeML V.173.b. II-442/1902. 150. (105kgy 5155/1900.)

¹³⁸ MNL-OL. S78 és S79.

¹³⁹ MNL-OL S79. 113. oldalon a 295. sz. telken van a 831. sz. ház, a 114 oldalon pedig a 333. sz. telken van a 756. sz. ház. Mindkettő Veszprém város tulajdona: „*Veszprim Stadtgemeinde*”. A

helyes? Shárnpék József¹⁴⁰ feliratozta véletlenül tévesen a házakat, vagy a birodalmi földmérők írták el a „*Parzellen Protokoll*” adatait? Szerintem inkább az 1856. évi felmérésnek hihetünk, mert valószínűtlen, hogy négy, egymástól távoli, szemlátomást össze nem tartozó épületnek, amelyek külön helyrajzi számú telkeken fekszenek, ugyanaz legyen a házszáma.

A fentiek alapján úgy gondolom, hogy a második kavicsfogó álteknős-lelet megtalálásának helye az egykori városmajor területe, pontosabban az egykori 831. számú épület, a „*méntelep*” telke, ami napjainkban a Kőbánya utca és a Pöröly köz találkozásánál található. Jelenleg a Tűzoltóság udvara, parkoló van a helyén. Ezt a véleményemet erősíti az LDM forrásértékű fotótárában őrzött egyik kép, amit Laczkó Dezső is felhasznált a Veszprém geológiai leírásáról szóló könyvében.¹⁴¹ Ő a kőbánya szemléltetésére használta a képet, üvegnegatív múzeumi adatlapja szerint pedig úgy van meghatározva, mint „... a fogasteknős lelőhelye.”¹⁴²

*A méntelep a kőbányával és a
helyszín térképi azonosítása*
(Készítette:
Bölcs Gyula és Bontó László¹⁴³)

Shárnpék-féle térképen pedig a 295 és 332–334 helyrajzi számú telkeken is 831 számú ház van írva.

¹⁴⁰ MÁRKUSNÉ 2018. 136–149.

¹⁴¹ LACZKÓ 1909. 132.: „8. ábra A veszprémi jeruzsálemhegyi kőfejtők”.

¹⁴² LDM FF 2726. Fényképezte Bölcs Gyula.

¹⁴³ LDM FF 2726 és MNL-OL S79, MNL-VeML XXIV.301.d Veszprém 1856 és 2002 évi térképei alapján.

Mint a geológus szakemberektől megtudtam, a helyszínek ilyen közelsége azért is érdekes, mert ezek a leletek egymástól nem messze szoktak elhelyezkedni és a kialakulásuk is megmagyarázható. Az elhullott állatok maradványait valamilyen csapba (korábban mélyedés) összegyűjthette, majd a csontok egymáshoz közel, lényegében egy helyen fosszilizálódtak. Ilyen csontbreccsa van a Villányban is, amiről később még szó lesz.¹⁴⁴

Az álteknős-fog

Laczkó Dezső a Jeruzsálemhegy kőfejtőinek egyikében talált még egy Placochelys-maradványt, egy álteknős „kavics”-fogat: *„A physocardiás márgát megtaláljuk még a Templom utca 11. sz. ház telkén nyitott kőfejtőben, a honnan több más közönséges jeruzsálemhegyi alak társaságában egy Placochelys-fog is előjött...”*¹⁴⁵

Az LDM történeti fotótárában van egy fénykép, amely ezt a helyszínt ábrázolja 120 évvel ezelőtt.¹⁴⁶ Ennek beazonosítását már korábban ismertettem, azonban elég nehéz a mai utcaképhez viszonyítani. Egyedül a református templom ad támpontot. A fényképhez tartozó adatokból nem derül ki pontosan, hogy hol és mikor készült, és az sem, hogy melyik lelet helyszíne.

A lelőhelyet Laczkó már az 1907 utáni,¹⁴⁷ úgynevezett utca-házszámok jelöléssel említi, így ennek beazonosítása, gondoltam egyszerű lesz. Ez azonban nem így történt.

Az 1907. évi új utca-házszámok rendszer bevezetése kapcsán keletkezett házjegyzék adatai alapján a korábbi és későbbi házjegyzékekhez képest zűrzavar keletkezett a házak és azok lakói kapcsán. Sokáig nem értettem, miért nem egyeznek a telkek számai a házak számaival és a lakók (tulajdonosok) neveivel. Mintha az utcában közösségileg ide-oda költözködtek volna a családok, azután meg vissza. Ez nem tűnt életszerűnek. Ezért egyesével levezettem minden Templom utcai telek adatait 1856-tól 1927-ig. Így derült ki, hogy mi a probléma. Az 1907-es házjegyzék, amit először alapul vettem, gondolván, hogy „hivatalosabb”, mivel „házjegyzék” a címe, hibásnak bizonyult, éppen a Templom utca jelenlegi szakaszára vonatkozóan. Az akkori hivatalnok belezavarodott a telkek helyrajzába, összekeverte a házak népsorszáma, helyrajzi száma és a tulajdonosokat. Az adatokat összerendezve látszik,

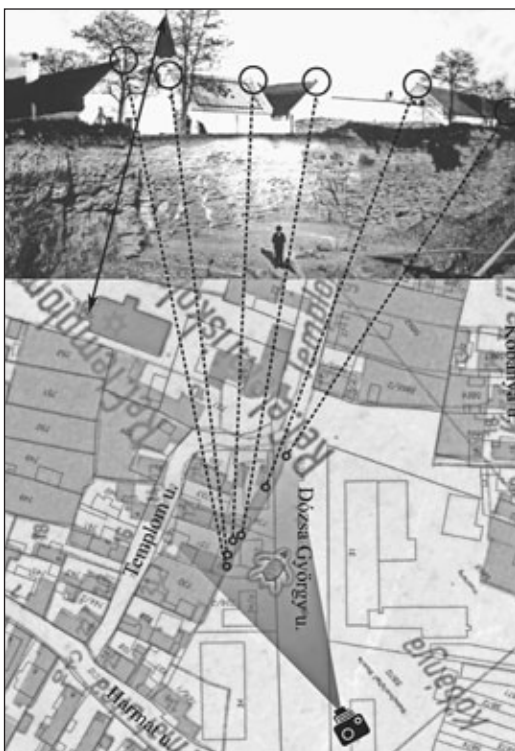
¹⁴⁴ Katona Lajos és Makádi László szóbeli közlése.

¹⁴⁵ LACZKÓ 1909. 141.

¹⁴⁶ LDM FF 2727 adatlapja: *„A Jeruzsálem-hegyi kőbánya, a fogasteknős lelőhelye. Üvegnegatív: Bölcs Gyula 1909.”* Ez a kép a Veszprém anno könyvben is megjelent, a repró fotó új leltári számot kapott: 2002.16.10.

¹⁴⁷ MNL-VeML V.172.a. 168kgy 5920-1907 (VII. 4) sz. határozat. MÁRKUSNÉ 2018. M46-M47.

hogy az 1908-as, úgynevezett „házszámtáblás házjegyzék” a helyes. Ez az összeírás, az utca-házaszámos rendszer bevezetése kapcsán keletkezett, aminek célja a házszámtáblák árának kifizettetése volt. Ezt alkalmazva „helyreállt” a keszekuszaság, nem „költözködött az egész utca lakossága ide-oda”, ezért ezt gondolom jó nyilvántartásnak.¹⁴⁸ Tehát a Laczkó által említett „Templom utca 11.” számú ház valójában a mai Templom utca 5. és a Dózsa György utca 32. számú házak telkének a helyén volt.¹⁴⁹ A keresett terület ennek a teleknek a bánya felőli részén volt, ami jelenleg a Dózsa György utca 32-es ház hátsó kertjének felel meg. Ez az álteknős-fog megtalálásának helyes helyszíne.¹⁵⁰

A Placochelys fog lelőhelye és helyszíne azonosítása

(Készítette:

Bölcs Gyula és Bontó László¹⁵¹)

¹⁴⁸ MNL-VeML V.177 házjegyzékek: 1907-es házjegyzék szerinti „Templom utca 11.” alapján végig követve a tulajdonosokat 1899-ben Lampert Péterné, 1907-ben özvegy Pirmájér Jánosné, 1908-ban özv. Edelsberger Antalné, 1925-ben és 1926-ban pedig Futó Sándor volt a tulajdonos. Ha az 1908-as házjegyzék szerinti „Templom utca 11.” alapján vezetjük végig az adatokat, akkor 1899-ben Pirmájér János, 1907-ben Noé András, 1908-ban özvegy Pirmájér Jánosné, 1925-ben Pirmájér János, 1926-ban Pirmájér János örökösei. Látható, hogy az ingatlan végig a család tulajdonában maradt, ezért gondolom, hogy hitelesebb ez az adatsor. A telek 1907-előtti adatai: 793. népsorszáma, 269. helyrajzi száma. Ezek az anomáliák minden jelenlegi Templom utcai háznál megvannak, itt most nem írom le.

A páncél darab

Rainer Pál főmuzeológus szerint, Laczkó Dezső az első világháború alatt is talált még egy példányt, illetve annak egy darabját. Az Ő jóvoltából hozzájutottam egy levelezőlaphoz és két levélhez. Ezek tanúsága szerint egy újabb *Placochelys placodonta* hátpáncél darabot talált. A megtalálás helyére vonatkozóan sajnos semmilyen adatra nem bukkantam.

A kövületet a Földtani Intézetben preparálták ki a kőzetből. Erről Lóczy Lajos, az intézet fejléces levelében így tájékoztatja veszprémi barátját 1917. január 27-én: „... Köszönjük a *Placochelys páncélt*. Nehéz munkája lesz a preparatornak vele amíg a buttyköket[?] kifaragja a kőből, de menni fog a munka. Küldök egy teljes másolatot a nálunk lévő páncél lenyomatáról. Kérlek küld vissza a Nálad lévő hiányosat. Itt magyar kezek restaurálják azt. ...”¹⁵²

A munka végeztével, 1917. március 19-én írt levelezőlapon fejezi ki örömét Lóczy Lajos: „... A *Placochelys páncél* kipreparálása fényesen sikerült. Kapsz róla fényképet¹⁵³ és hű mintát is. Örömet fog Néked az szerezni, hogy itthon is képesek vagyunk ilyen művészi munkára. Jaekelnek is küldök fényképet, módosítja és kiegészíti a lelet az eddigi leírást. ...”¹⁵⁴

Majd az 1917. március 22-én, ismét a Földtani Intézetből keltezett levelében Lóczy beszámol a sikeres preparálásról, egyúttal küldi az ígért fényképet: „Köszönjük a visszaküldött, hiányos *Placochelys páncél* mintázatot. Az ajándékozott újabb lelet kipreparálása pompásan sikerült. Egyidejűleg küldöm a fotografiáját.”¹⁵⁵

Szerintem ez nem egy korábbi lelet, mert Lóczy úgy fogalmazott: „újabb lelet”, valamint azt is megtudtuk, hogy Jaekel nem ismeri még. Lóczy neki is küld egy

¹⁴⁹ Ezt a korabeli és a jelenlegi térképek egymásra vetítésével állapítottam meg. A mai Dózsa Gy. u. 32. Dózsa Gy. u. felőli, nagyobbik része a kőbánya területe volt. A telek hátsó, Templom u. felőli része pedig a hajdani Templom u. 11., jelenleg 5. számú telkének a része volt.

¹⁵⁰ A Veszprémi Kaleidoszkóp könyvsorozat *Jeruzsálemhegy* című kötetének 226. oldalán megjelent 246. képen a helytelen, 1907. évi házjegyzék alapján beazonosított helyszín van ábrázolva. Sajnos a könyv megjelenése után derült ki ez a tévedés.

¹⁵¹ LDM TF 2002.16.10; MNL-VeML XV.11.b és XXIV.301.d Veszprém 1927 és 2002 évi térképei alapján.

¹⁵² LDM 71/1726. Lóczy Lajos, Laczkó Dezsőhöz írt levelei. Laczkó Dezső fekete tussal és piros ceruzával írt jegyzése: 6/1917. 6.

¹⁵³ Veszprémvármegyei Múzeum szervezési naplója 1903–1923. 305. oldalon: „4840/1917. április. Dr. Lóczy Lajos Budapest, *Placochelys placodonta* páncél fényképe.” (LDM Adattár)

¹⁵⁴ RAINER 2015. 39. és 133. (LDM 48.859/1977.)

¹⁵⁵ LDM 71/1727. Lóczy Lajos, Laczkó Dezsőhöz írt levelei. Laczkó Dezső fekete tussal és piros ceruzával írt jegyzése: ad 6/1917.6.

fényképet, hogy kiegészítse vele megfigyeléseit, illetve pontosíthassa a faj leírását. A századfordulón talált leletek közé szerintem nem tartozhat, mert nem hinném, hogy „visszatartották” volna. Biztos, hogy ezt is elküldték volna Németországba. Véleményem szerint a Semsey-féle ásatások termése sem lehet, mert Jaekel azokat a kővületeket is ismerte, ezt a levelezésekből és tanulmányaiból tudjuk. A „*Templom utca 11. sz. alatt*” megtalált lelet sem lehet, mert arról egyértelműen írja Laczkó, hogy „*egy fogat*” talált. Viszont biztosra veszem, hogy 1909 után találhatta, mert ha korábban, akkor valószínűleg beleírta volna a Veszprém geológiáját bemutató könyvébe. Ezért gondolom, hogy újabb felfedezés lehetett.

Cholnoky Jenő 1938-ban megjelent *Veszprém* című könyvében, a veszprémi márga ismertetése kapcsán megemlékezik az ott talált álteknősről is, utalva erre a negyedik lelőhelyre is: „*A nagyszerű lelet pontos leírását megtaláljuk a »Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei« című óriási műnek paleontológiai részében (III. kötet). Később talált még Laczkó néhány páncéltöredéket...*”¹⁵⁶

Sajnos nem fejti ki részletesen, hogy melyik testrészeken kívül és mikor kerültek elő ezek a páncéldarabok, viszont lényeges, hogy érdemesnek találta ezt külön megemlíteni. Azonban nagyon valószínű, hogy 1911 után kerülhettek elő, mert a Balaton-monográfia megjelenéséhez képest értette Cholnoky ezt a megjegyzését.

További *Placochelys* maradványok

Laczkó Dezső gyűjteményében szereplő sok fosszília lelőhelyét lehetetlen beazonosítani, ezt könyvében tudatja is az olvasóival: „*Itt ama kővületanyag lajstromát közlöm, a melyek a jeruzsálemhegyi márgákból származnak ugyan, de, a mint említettem, termőhelyüket közelebbről megjelölni nem tudom, mert csak a bányákból kihordott törmelékkúpokból válogattam ki hol magam, hol tanítványaim. A lajstromból kihagytam azokat a fajokat, a melyek már a XI. szelvény faunájában is foglaltatnak.*” Ebben a felsorolásban is szerepel (több mint 150 más őslény társaságában) a kavicsfogú álteknős: „*Placochelys placodonta JAEK. (fogak)*”.¹⁵⁷

A Lackó Dezső Múzeum Szerzeményi naplóiban további maradványok, kisebb leletek létezésére találtam utalást:

1914. június 27-ei bejegyzés: „*Placochelys placodonta, páncél darabok (4) (Veszprém Jeruzsálemhegy kőfejtő)*”.¹⁵⁸ Ezeket a darabokat cserélte el a Magyar Földtani Intézettel medve csontmaradványokra.¹⁵⁹

¹⁵⁶ CHOLNOKY 1938. 34–36.

¹⁵⁷ LACZKÓ 1909. 142–144.

¹⁵⁸ LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 1. kötet (1903–1923) 4356. folyószám.

¹⁵⁹ LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 1. kötet (1903–1923) 4784. folyószám.

1927. február 2-ai bejegyzés: „Ismeretlen triász korú gyíkfélének 1 csigolyateste (3 darabban). Illetve Jeruzsálemhegyi kőfejtőből Placochelys-fogtöredék és 4 db más kővület. U. onnan[?] Összesen 5P.”¹⁶⁰

Igaz, hogy nem ősmaradvány, de megemlítem, hogy 1911. november 7-én szintén volt egy bejegyzése Laczkó Dezsőnek a Szerzeményi naplóba. Ez alapján: „Placochelys fényképlemezek 4 darab” került a múzeum állományába. A bejegyzés szerint: „Laczkó Dezső ajándéka”. A múzeum munkatársaival sajnos nem tudtuk beazonosítani, pontosan melyek ezek a fényképek, mit ábrázolnak, és minek az okán készülhettek a felvételek.¹⁶¹

Kavicsfogú álteknős az Újtelepen

Laczkó Dezső könyvében a Jeruzsálemhegyen kívül is találunk utalást a *Placochelys placodonta* előfordulására. Kétségtelen, hogy ezek az előbbiekhöz képest kisebb jelentőségű leletek, és mint látni fogjuk, nem is teljesen egyértelműek az utalások, azonban én úgy gondolom, ebben a tanulmányban meg kell említenem.

A könyv Veszprém stratigráfiai leírásáról szóló fejezetének a Laczkó által Veszprém–jutasi vasút névvel ellátott I–V. szelvény leírásában ez szerepel: „Lánczától nyugatra kigyózik fel Jutástól Veszprémig a Veszprém–jutasi vasúti szárnyvonal.

Ez a 4 km hosszú vasút a veszprémi márgaöv derekát vágja ketté, mert a feltörés éppen itt éri el legnagyobb szélességét. A Lánczi és a Veszprém–jutasi országút közé eső dűlők véges-végig csupa szántóföld és így a vasút építése előtt misem árulta el ezen terület altalajának mivoltát. [...] Én mindjárt a vasútépítés alkalmával, tehát még 1896-ban iparkodtam a feltárt csoportokat összetévő kőzetek minőségét feljegyezni s a belőlük kikerült kővületeket összegyűjteni, tudván azt, hogy később azok helyszíni tanulmányozását megakadályozza egyrészt a műtest rongálásának tilalma, másrészt a felburjánzó növényzet, a mely az ily márgás összetételű talajt csakhamar teljesen ellepi.”¹⁶²

A vasútépítés által feltárt I. szelvény geológiájának és faunájának ismertetéséből megtudjuk, hogy ez a terület is dolomiton kialakult meszes és márga rétegekből áll, amely rétegek a kéregmozgások következtében elmozdultak, összekeveredtek. Ezen a területen egy törésvonalat is azonosított Laczkó. A terület ősfauájának ismertetésében két helyen is szerepel a kavicsfogú álteknősből származó lelet.

¹⁶⁰ LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 2. kötet (1924–1937) 6270. folyószám.

¹⁶¹ LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 1. kötet (1903–1923) 3625. folyószám.

¹⁶² LACZKÓ 1909. 87.

Az első említés „? *Placochelys placodonta* JAEK (bordatöredék).” Ennek a leletnek a helye az „e)” réteg: „Gyengén veresesszürke színű és vékonyabb rétegzéssel bíró meszek. A rétegek közeit fehéresszürke márgakéreg tölti ki. [...] Feltűnő itt a fossziliák kicsiny volta és nagy száma. Nem kevesebb, mint 76 faj és változat került e közből elő.”¹⁶³ Itt, a fajok felsorolásában utolsóként szerepel: „? *Placochelys placodonta* JAEK (bordatöredék).”

A másik lelőhely a vasúttól távolabb elhelyezkedő termőhely, amelyet Laczkó „I. szelvény melletti kőfejtő” néven azonosít. „... az I. szelvénytől délnyugatra alig 100 méternyire az ugyanott álló dolomitbörce déli szélén egy kis kőfejtőben márgás felületű mészkőrétegek fekszenek. [...] Ha az egyes réteglapokról a márgakérget eltávolítjuk, tömördek kisebb-nagyobb kőületet találunk rajtuk, de oly szilárdan odarögzítve, hogy azokat teljes épségben le nem tudjuk választani, különben igen jó állapotban fordulnak elő. De magából a márgakéregből is gyűjthetünk s ezek rendszerint teljesen ép példányok.”¹⁶⁴ Ennek a lelőhelynek a faunalistájában szintén az utolsó helyen említi a kavicsfogút: „? *Placochelys placodonta* FRECH (alkalmasint bordatöredék).”¹⁶⁵

Ezekkel a leletekkel kapcsolatban bennem több kérdés is felmerül. Mint Laczkó írta, hogy igyekezett begyűjteni az adatokat és a kőületeket, mert tudta, hogy később a vasútépítés befejezése után nem lesz rá lehetősége. A Veszprém–Alsóörs szárnyvonalat 1907-ben kezdték építeni, majd 1908-ban helyezték üzembe.¹⁶⁶ Tehát a leleteket csak ezekben az években volt alkalma begyűjteni. Másik kérdés, hogy a kőfejtőnél talált leletet miért FRECH¹⁶⁷ által leírt fajként említi? Esetleg szerkesztői, vagy nyomdai hiba történt? Még egy dolog, ami mellett nem szabad elmenni, hogy mindkét helyen kérdőjelezte a leletek megnevezését. Ezek szerint nem volt biztos benne utólag sem?

A Veszprém–balatoni vasút melletti kavicsfogú maradványok létezésére találtam még egy utalást, a Bakonyi Természettudományi Múzeum 1986. évi kiadványában.

¹⁶³ LACZKÓ 1909. 89.

¹⁶⁴ LACZKÓ 1909. 90.

¹⁶⁵ LACZKÓ 1909. 91.

¹⁶⁶ JÁKÓI 2017. 9–11. FRISNYÁK 2017. Itt található a vasút építéséről képek, a Kossuth iskola mögötti szakaszcímről és a mai Budapest utcáról.

¹⁶⁷ Frech = dr. Frech Frigyes, eredeti nevén Fritz Daniel Frech (Berlin, 1861. 03. 26.–Aleppo, 1927. 09. 28.). A berlini és a bonni egyetemen tanult földrajzot, geológiát és paleontológiát, majd a breslaui egyetem tanára lett. Fő kutatási területe az őskori gerinctelen állatok vizsgálata, de általános földrajzi, gazdasági kérdésekkel is foglalkozott az alpesi, felső-sziléziai, törökországi (pl. Örményország és Mezopotámia) térségében. A Balaton-monográfiába is írt, a kagylókról és a brachiopodákról. Az I. világháborúban a német hadsereg parancsnoka volt Szíriában, de néhány hét szolgálat után Aleppóban elesett. www.de.wikipedia.org/wiki/Fritz_Frech (2019. 03. 16.)

Ez a könyv a múzeum akkori állományának a katalógusa. A triász-kori hüllők leleteit felsoroló „XVI. Reptilia” című részben vannak a kavicsfogú álteknős maradványainak és gipszmásolatainak leltári jelzetei és adatai. Ezek között szerepel 53.433.1. számon egy tétel ezzel a meghatározással: „*Placochelys-fog lenyomat (Veszprém: városi vasút: I. szelvény, LD - VIII/A 9)*”.¹⁶⁸ Ezzel kapcsolatban van még egy furcsaság: a múzeumi leltár egy fog lenyomatát írja, Laczkó Dezső a könyvében viszont mindkét leletnél bordatöredéket említ. Az Újtelepen talált leletek a 2006-ban kiadott DVD katalógusban is szerepelnek, fényképpel együtt. Az adatlap szerint: „*Megnevezés: Placochelys placodonta JAEKEL fog lenyomata*”, valamint „*Gyűjtési hely: Veszprém, I. szelvény e–f [földtani réteg]. Határozó: Laczkó Dezső*”. A gyűjtés ideje sajnos nincs feltüntetve.¹⁶⁹

A Laczkó által említett terepviszonyok és a kőfejtőre utaló nyomok felfedezhetőek Veszprém 1856-os kataszteri és 1884-es katonai felmérésekor készült térképeken is.¹⁷⁰ A terület 1947-ig fellelhető térképeit egymásra vetítve meg tudtam határozni a lelőhelyek mai elhelyezkedését. A korabeli dűlőnevek szerinti város melléke, a mai Újtelep keleti felén volt. Az I. szelvény a Haszkovó utca kanyarulatában, a Fecske és Csap utcák között húzódott, a Fecske utcai iskola helyén. A kőfejtő pedig az Akácfa és Fecske utcák szögletében helyezkedett el. Körvonalaira legkésőbb Tóvári János térképén lehet ráismerni,¹⁷¹ beépítésére pedig az 1930-as évek végén került sor. A terület beépítés előtti állapotáról a Laczkó Dezső Múzeum adat-tárában található két fénykép emlékezik meg, amelyeket Kollár Adolf készített 1925-ben.¹⁷²

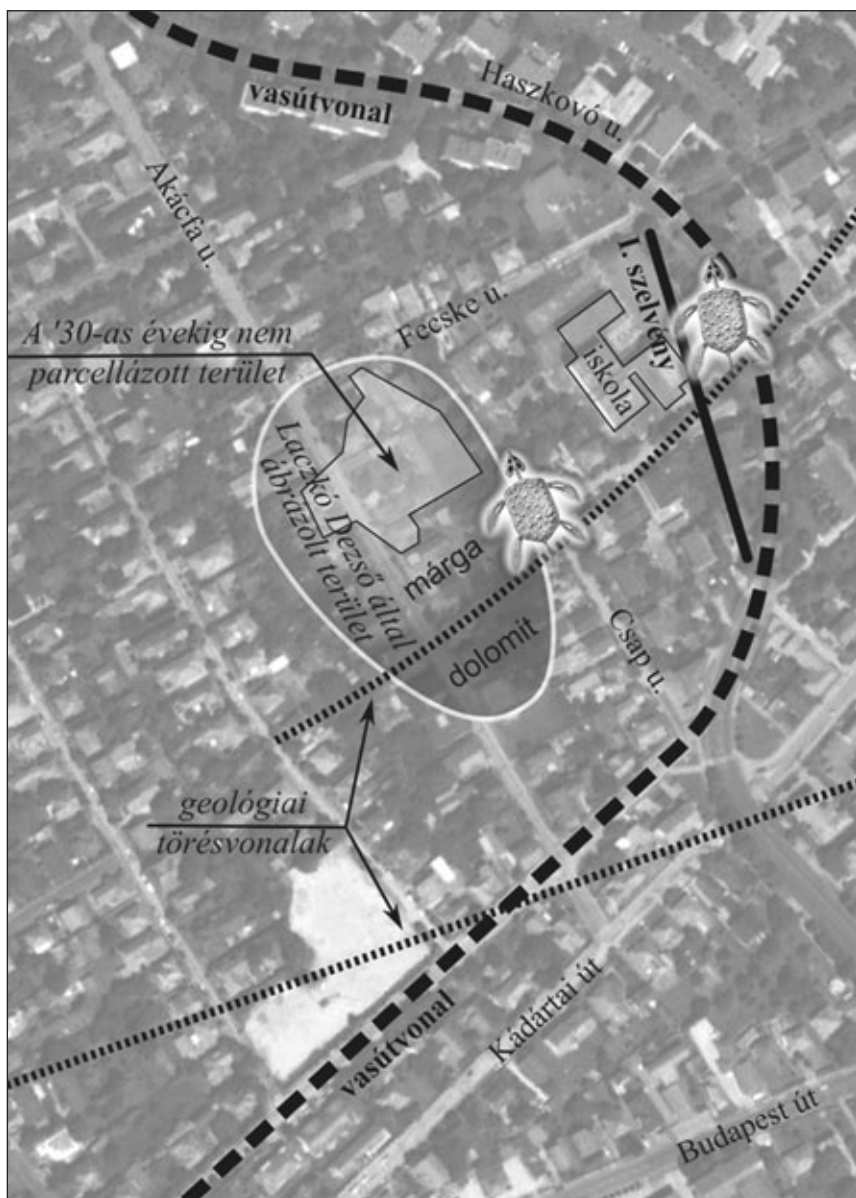
¹⁶⁸ MIHÁLY 1986. 36.

¹⁶⁹ KATONA 2006.

¹⁷⁰ Veszprém kataszteri felmérése: MNL-OL. S79.; Harmadik katonai felmérés térképe: www.mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000 (2019. 04. 09.)

¹⁷¹ MNL-VeML XV.11.b. Veszprém átnézeti térképe 1928.

¹⁷² LDM TF 69.3387 és 69.3388. Kollár Adolf fényképei a mai Újtelep helyén (1925). Madách, Eötvös és Pipacs utcák.

Az Újtelepen talált kavicsfogó-leletek helyszínei (Készítette: Bontó László¹⁷³)

¹⁷³ LACZKÓ 1909. térképmelléklete, MNL-OL S79, MNL-VeML XV.11.b Veszprém 1856, 1917, 1927 évi térképei és a Google Earth 2018 évi felvétele alapján.

A villányi kavicsfogú álteknős

Ez az őszállat biztosan nem a veszprémi faj egyik egyede, de érdemes vele is foglalkozni. A Baranya megyei Villány községben egy épület alapozásakor került napvilágra egy leletekben gazdag középső-triász korú csontbreccsa. A 2012 óta zajló ásatások révén,¹⁷⁴ a közel 2,5 m vastag meszes és márgás rétegekből már több száz maradvány került elő. Ezek között gyakran számítanak a *Cyamodus*-leletek. Ez az őszállat a mi kavicsfogúnk közeli rokona. A *Placochelys*hez hasonló, vastag, csontokból álló páncél borította a hátát és a fogazata is hasonló volt. Sajnos ennek a fajnak a fogain kívül csak egy csont töredéke került elő. Ez az állat a veszprémi kavicsfogú álteknősnél korábban, mintegy 230 millió évvel ezelőtt élt,¹⁷⁵ de az élettere és életmódja nagyban hasonlított a veszprémi kavicsfogúéra.¹⁷⁶

A kavicsfogú utóélete

Népszerűségét mutatja, hogy már a II. világháború előtt is „*gipsz másolata sok múzeumban látható a világon*”,¹⁷⁷ illetve napjainkban is sok másolat ismert a szakemberek előtt. Az interneten is időnként felbukkannak tisztázatlan eredetű másolatok.¹⁷⁸ Ide kapcsolódik, hogy a Laczkó Dezső Múzeum szerzeményi naplójában van egy bejegyzés, amely szerint 1931. február 21-én a Földtani Intézetből kapott a múzeum egy koponya gipszmásolatot.¹⁷⁹ A bejegyzés szerint egy kísérő levél is volt a küldeményhez, amely meg is van a múzeumban. Böckh Hugó ebben úgy fogalmaz, hogy „... *a legelső példányt a mai postával Neked küldjem el...*”.¹⁸⁰ Ezek szerint már a Földtani Intézetben is több másolat készült.

A második világháború alatt, Budapest ostroma előtt a teljes őslénytani és ásványgyűjteményt sikerült biztonságos vidéki helyre menekíteni. A háború befejezése után, a Budapest ostromát számottevő sérülés nélkül átvészelő épületbe visszaszállították, ahol szerencsére az 1956-os forradalom idején sem szenvedett kárt.¹⁸¹

1969-ben a Magyar Földtani Intézet megalapításának 100. évfordulója alkalmá-

¹⁷⁴ Makádi László személyes közlése 2019. április 8-án.

¹⁷⁵ ŐSI 2015. 18–19. oldal.

¹⁷⁶ Pecsics Tibor illusztrációja. ŐSI 2015. 18–19.

¹⁷⁷ CHOLNOKY 1937. 50.

¹⁷⁸ Makádi László személyes közlése 2019. április 8-án.

¹⁷⁹ LDM Veszprémvármegyei Múzeum Szerzeményi naplója 2. kötet (1924–1937) 7203. folyószám.

¹⁸⁰ Böckh Hugó, sz. M. kir. Földtani Intézet akkori igazgatója levele Laczkó Dezsőnek. LDM MTA 71/3358. (Eredeti iktatószáma: M. kir. F. I. 195/1931.)

¹⁸¹ Makádi László személyes közlése 2019. március 19-én és április 8-án.

ból egy bélyegsorozatot bocsájtott ki a Magyar Posta, aminek az egyik címletén a kavicsfogú szerepelt.

Az őslénytani vándorgyűlés jelképe a *Placochelys placodonta* koponyája.

A Bakonyi Természettudományi Múzeum Baráti Köre egyesületi jelvénye is a híres ősmaradványt, annak a Jaekel-féle felülnézeti rajzát tartalmazza.

A Magyar Földtani Intézetben látható nagyon élethű festményen örökítette meg Csergezán Pál az álteknőst, a Földtani Intézet 100. és az épület 70. évfordulója alkalmából. A festmény külön értéke, hogy természetes környezetében ábrázolja az állatot.¹⁸²

Juhász Árpád műgyetemista korában *Júra kori geódal* címmel kis vicces nótában örökítette meg a kavicsfogút, mint a hatalmas ragadozó Allosaurus áldozatának, a békésen iszogató Stegosaurusnak fogvicsorgató, jámbor megmentőjét.¹⁸³

„... Ejnye, ejnye, mi a szös, szólt közbe egy ál teknőc

Placochelys Placodonta kihalt ős.

Kavicsfoga csikorog, szeme véresen forog,

S elsziszeg egy fenyegető mondatot ...”¹⁸⁴

A Magyar Természettudományi Múzeum, a felfedezését követő századfordulón megrendezett őslénytani kiállítás kapcsán megformálta a kavicsfogú 3 dimenziós alakját kétszeres nagyításban, amit az eredeti élőhelyét megidéző kiállítóterben helyeztek el.¹⁸⁵

Az egykori Magyar Királyi Földtani Intézet, majd Magyar Állami Földtani Intézet, jelenleg Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat budapesti, Stefánia úti épületében működő Országos Földtani Múzeum emblémájának „címerállata”.¹⁸⁶

2007-ben egy „marcipán őshüllő” is keletkezett. A 10. Magyar Őslénytani Vándorgyűlés alkalmára a díszvacsora tortáját díszítették vele a cukrászmesterek.¹⁸⁷

Az egykori földtani intézet Stefánia úti épületében egy virtuális „geológiai tanösvény” részeként, saját tárlóban mutatják be a kavicsfogút.¹⁸⁸ Itt láthatjuk Csergezán

¹⁸² HÉDERVÁRI 1969.

¹⁸³ TÓTH 2011. 121. Az interneten rákeresve a forrást megtaláltam Geológus nóták – Magyarhoni Földtani Társulat címén: www.foldtan.hu/sites/default/files/GEODALOK_2014_01_26.pdf. Említi a szerző, hogy a dal kottája is megvan. Ennek elérhetősége: <http://old98.mtsz.org/dalok/dal0046.htm> (2019. 02. 24.)

¹⁸⁴ Szöveg és egyéb információ: Geológusnóták – Kritikai szövegkiadás, ideiglenes változat. In: Geológus nóták – Magyarhoni Földtani Társulat. www.foldtan.hu/sites/default/files/GEODALOK_2014_01_26.pdf. Kotta forrása: www.old98.mtsz.org/dalok/dal0046.htm (2019. 01. 06.)

¹⁸⁵ BAJZÁTH 2000. 47. BAROTÁNYI 2011.

¹⁸⁶ PAPP 2000. 19.

¹⁸⁷ FÖZY–SZENTE 2007. 88.

¹⁸⁸ PAPP 2000. és Makádi László személyes közlése 2019. április 8-án.

Pál festményét, néhány lelet másolatát és a kavicsfogút, valamint a rokonait bemutató ábrákat.

Az MTM állandó kiállításában szintén egy önálló tárlót kapott a kavicsfogú, ahol valóság-hű életterében, a táplálékául szolgáló és vele egy környezetben élő állatokkal együtt mutatják be a múzeum szakemberei. Itt is ki van állítva egy koponya és pár végtagcsont másolata.¹⁸⁹

A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum 2018. decemberében, Mikulás napján mutatta be a közönségnek az új plüss kabalaállatát, ami nem más, mint a mi kavicsfogunk.¹⁹⁰

A Veszprém Megyei Honismereti Egyesület 2019-ben, a Honismeret Napja alkalmából szervezett „Arcok - személyiségek nyomában” – Tematikus séták Veszprémben rendezvénysorozatának egyik túraútvonala a *Placochelys placodonta* „tisztelőtérre” lett megtartva „*Séta a kavicsfogú álteknős nyomában*” címmel. Ekkor bemutatásra kerültek a Sintérdomb földrajzi és biológiai sajátosságai, a kőbánya története, valamint megismerkedett a népes közönség a kavicsfogú álteknőssel és megtalálásának jeruzsálemhegyi helyszíneivel.

Külföldi Placodontia-leletek

A kavicsfogú álteknős rendbe tartozó fajokat főként Európa területén találtak eddig,¹⁹¹ Németországban,¹⁹² Svájcban¹⁹³ és Olaszországban,¹⁹⁴ de Kínában¹⁹⁵ is kerültek elő a kavicsfogú álteknőshöz hasonló maradványok. Az olaszországi lelet alapján, amely szinte a teljes csontvázat tartalmazza, még bronz szoborként is megformázták az állatot.

Románia területén a Bihar-hegységben, a mi veszprémi kavicsfogú álteknőshöz nagyon hasonló maradványokat találtak, azonban ennek faji hovatartozása még nem bizonyított.¹⁹⁶

Angliában egy eddig raktárban őrzött, régebbi ásatás leletanyagának feldolgozásakor vált a kutatók számára ismertté egy példány.¹⁹⁷

¹⁸⁹ Katona Lajos Tamás jóvoltából nyílt alkalmam megtekinteni a kiállítást.

¹⁹⁰ PIARISTA.HU 2018. A plüss állatkát Kovács Ilona, a Laczkó Dezső Múzeum papírrestaurátorra tervezte és készítette.

¹⁹¹ CAJUS 2011. 10.

¹⁹² RÉVAI 1922. CAJUS 2011. 10.

¹⁹³ FÖZY-SZENTE 2007. 86.

¹⁹⁴ KATONA 2018a.

¹⁹⁵ TV 2016.

¹⁹⁶ FÖZY-SZENTE 2007. 88.

¹⁹⁷ MH 2015.

A hollandiai Winterswijk közelében találták meg az eddigi legrégebbi (246 millió éves), ebbe a csoportba tartozó példányt. A vizsgálatokból kiderült, hogy fejlődéstörténetileg alacsonyabb szinten állt, mint a többi lelet, köztük a veszprémi Jeruzsálemhegyen megtalált egyedek. Ez alapján a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a kavicsfogú álteknősök Európában fejlődtek ki és terjedtek el a Tethys-óceán partvidéke mentén egészen a mai Kína területéig.¹⁹⁸

2001-ben megjelent tanulmányában Olivier Rieppel számba vette az általa összehasonlító vizsgálatba bevont leleteket. Ő a fentiekén kívül a következő országokban felfedezett kavicsfogú álteknősök (*Placodontia*) rendjébe tartozó ősszállatok maradványait említi meg: Lengyelország (Tarnow), Izrael (Makhtesh Ramon), Franciaország (Lorraine).¹⁹⁹

2008-ban került napvilágra a mi kavicsfogunk egy rokona *Glyphoderma kangi*,²⁰⁰ a kínai Yunnan tartományban. Ennek érdekessége, hogy majdnem a teljes csontváz kilapítva ugyan, de fennmaradt. A kínaiak annyira büszkék rá, hogy a nemzetközileg elismert PNSO²⁰¹ projekt keretében méltónak találták arra, hogy egy játéknak oktatási célokra és múzeumi bemutató tárgynak is alkalmas figurát gyártanak, a valószínű kinézetét megformálva.

Végszó

Közelebbről megismerkedve a mi kis kavicsfogú álteknősünkkel, hiányolom, hogy Veszprémben még nincs a megtalálásának helyén egy életnagyságú, valóság-hű, öt teljes valójában megjelenítő szobor a tudományos ábrák és rekonstrukciók alapján megformálva, természetesen nyitott szájjal, hogy a nevezetes, névadó kavicsfogakat is megmutathassuk a közönségnek. Nagy örömömről szolgál, hogy javaslatomra, több magánszemély és civil szervezet részvételével létre jött egy „*Kavicsfogú csoport*”.²⁰² Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata is felkarolta az ügyet, így elkezdődött egy szobor felállításának szervezése, amit nagy valószínűség szerint Lugossy László szobrászművész készít el.

¹⁹⁸ TV 2013.

¹⁹⁹ RIEPPEL 2001. 1–3.

²⁰⁰ RIEPPEL 2019. 205.

²⁰¹ PNSO = Peking Natural Science-art Organization. Zhao Chuang tudományos művész és Yang Yang asszony, tudományos gyermekkönyvek szerzője alapították 2010-ben. Céljuk a tudományos kutatás segítése művészeti eszközökkel. Együttműködnek tudósokkal és meghívást kapnak a világ számos kulcsfontosságú laboratóriumába tudományos alkotások létrehozására. Forrás: www.pnsocn/en/aboutus/pnsocn (2019. 04. 11.)

²⁰² Heiter Sándor, Herth Viktória, Katona Lajos Tamás, Márkusné Vörös Hajnalka, a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület és a Jeruzsálemhegyi Baráti Kör.

Érdemes lenne a Sinterárokban végig vezető egykor forgalmas, de ma is járható „Kühordó út”²⁰³ rehabilitációjával egy geológiai, földrajzi tanösvényt létrehozni, amelynek az egyik fő állomása lehetne a szobor. Ez a városon belüli, Veszprém egyedülálló domborzati viszonyait, a sziklákon kialakult különleges élettereket,²⁰⁴ növény- és állatvilágot²⁰⁵ bemutató sétaútvonal akár az EKF 2023 programokba is beleillő páratlan kiránduló hely lehetne, nem utolsósorban újra összeköttetést terem-

*A kavicsfogú álteknős, a kis bestia
(készítette: Zdenek Burian²⁰⁶)*

tene a Jeruzsálemhegy és a Séd völgye között. Ezt a javaslatomat Cholnoky Jenő ihlette. A veszprémi tájról szóló írásait olvasva, az az érzésünk támadhat, hogy a város földrajzi helyzete és különleges felszíni formái miatt Veszprém egy természetes úton kialakult „geológiai kiállítóhely”. A Harmat utca végén a domb peremére kiállva, lenyűgözi a szemlélőt a látvány, érezni és látni lehet, amit Cholnoky Jenő leírt a Veszprém domborzatát formáló geológiai folyamatokról. Mivel városunk a Bakony-Balaton Geopark

központi helyén fekszik, még hangsúlyosabban kivehetné részét ebben a programban is.

1. számú melléklet

Akiknek a kavicsfogút köszönhetjük

A kavicsfogú álteknős megtalálásában, tudományos feldolgozásában és leírásában szerepet vállaló személyeknek szeretnék emléket állítani az alábbiakban. A lista biztos, hogy nem teljes, csak az általam név szerint ismertté vált embereket tartal-

²⁰³ MÁRKUSNÉ 2018. 196–197.

²⁰⁴ Veszprém környékének jellemző életterei a nyílt és zárt dolomitsziklagyepek, valamint a karsztbokorerdők. Ezekre a területekre jellemző a vidékünk ikonikus növénye a gyepes területeken helyenként tömegesen előforduló védett árvalányhaj, a sajátos rovarvilág, illetve a belőlük táplálkozó gyíkok és énekesmadarak.

²⁰⁵ BRÁNYI 2014. 12–14. és 26.

²⁰⁶ SPINAR 1976. 96.

mazza, az ősteknős történetében betöltött szerepük sorrendjében. Némelyekről nem sikerült életrajzi adatokhoz jutnom, ennek ellenére úgy gondolom, megérdemlik, hogy itt is megemlékezzünk róluk.

Laczkó Dezső (Trencsén, 1860. július 22.–Veszprém, 1932. október 28.)

Laczkó Dezső a dolgozószobájában (Készítette: Vajkai Aurél²⁰⁷)

Geológus, paleontológus. 1877-ben lépett be a kegyes tanító rendbe. 1886-ban földrajz-természettan szakos tanári oklevelet szerzett. Gimnáziumi tanár volt Privigyén, Debrecenben, Kecskeméten, majd 1888-tól Veszprémben, ahol haláláig élt és dolgozott. 1912-től 1918-ig volt a veszprémi gimnázium igazgatója, ahonnan 1920-ban vonult nyugalomba. Pedagógiai tevékenysége mellett a természettudományokkal is behatóan foglalkozott. 1895-től tevékenyen részt vett a Bakony geológiai kutatásában és Lóczy Lajos egyik legkiválóbb munkatársa volt a Balaton környékének tanulmányozásában. 1897-ben belépett a Magyarhoni Földtani Társulatba, 1898. január 5-én már előadást tartott ennek rendezvényén, „Új adatok a Bakony felső triász- és lias-rétegeinek geológiai ismeretéhez” címmel. 1899-ben a bécsi

²⁰⁷ LDM FF 746.

Földtani Intézet levelező tagja lett. A veszprémi Jeruzsálemhegy felső triász-korszaki márgájában felfedezte a Jaekel berlini paleontológus által *Placochelys placodonta* néven leírt kavicsfogú álteknőst. Részt vett Déchy Mór utolsó kaukázusi kutatóútján, jelentős adatokkal gazdagítva a Kaukázus geológiájára vonatkozó ismereteinket. Nevéhez fűződik a Veszprémvármegyei Múzeum (majd Bakonyi Múzeum, jelenleg a róla elnevezett Laczkó Dezső Múzeum) megalapítása 1903-ban, amelynek első igazgatója volt. Ezt a tisztséget 1932-ben bekövetkezett haláláig betöltötte. 1905-től szerkesztette a Veszprémvármegyei Múzeum és Múzeumi könyvtár évi jelentéseit. Közreműködött a Nemesvámos határában fekvő Baláca-pusztai római lelőhely feltárásában.²⁰⁸

Laczkó Dezsőt szoros baráti szálak fűzték Lóczy Lajoshoz és Cholnoky Jenőhöz. Leginkább a Balaton-monográfia előkészítése során végzett közös munka révén, majd a magánéletben is mély, őszinte kapcsolat alakult ki a munkatársak között.²⁰⁹ Ifj. Lóczy Lajos szoboravató megemlékezése (1937) szerint Laczkó mindig hatalmas zsákkal járta a hegyeket, s abba gyűjtötte az őslény- és kőzetmintákat.²¹⁰ Ezzel kapcsolatos élményét Cholnoky Jenő is megosztja velünk: „*Legnagyobb munka volt a tó környékének geológiai felvétele. [...] A Balaton-Felvidék igen bonyolult geológiai felépítésű terület, s leginkább a triász korszak rétegeiből vannak a hegyek és a Riviéra. Lóczy nem elégedett meg szorosan a Balaton vidékével, hanem a Bakonyba is ellátogattunk. Sokszor volt velünk Laczkó Dezső és Papp Károly is. Mi négyen nagyon jól megértettük egymást, s mondhatom, hogy sokszor igazán nagy fáradtság ellenére is, nagyon boldog voltam ezeken a kirándulásokon. Itt tanultam meg észlelni, nagyokat gyalogolni, dacolni viharral és zivatarral, kánikulával, s cipelni a hátamon az összeszedett kövek 20-30 kilós súlyát. Sokszor már a nyelvem lógott, az éhségtől a szemem szikrázott, de Lóczy fáradhatatlan volt, s útközben sem inni, sem enni nem engedett. Délben és este aztán annál nagyobb étvággyal ettünk és ittunk.*”²¹¹

Laczkó Dezső 1920. évi nyugdíjazása után nyersanyag-kutatói szaktanácsadással foglalkozott. „*Hatvan éves, geológiailag jól képzett, szellemileg friss, múzeumi hivatali kötelezettségei nincsenek. [...] 1920. egyben a Trianont követő hazai nyersanyagláza kezdő éve.*”²¹² Faller Jenő is megemlékezik róla, hogy Laczkó Dezső Velty István veszprémi kőfaragó családból származó bányatulajdonossal, egykori tanítvá-

²⁰⁸ MÉL. Laczkó Dezső szócikk és TÓTH 2011. alapján.

²⁰⁹ TÓTH 2011b. 12–13.

²¹⁰ TÓTH 2011b. 13. Lábjegyzet: Ifj. Lóczy Lajos: Emlékezés Laczkó Dezsőről. A Veszprémi Piarista Diákszövetség Kiadványai. 8. Veszprém, 1938. 26–33.

²¹¹ CHOLNOKY 1945. 247–248.

²¹² TÓTH 2011. 128.

nyával és barátjával bauxit- és mangánkutatásokat végzett. Ezen kutatások alapján, 1923-ban bányanyitási jogot is szereztek eplényi és olaszfalusi bányák művelésére.²¹³ Eplény határában két bányatelek „István bánya” és „Dezső bánya” nevet viseli, emléket hagyva Laczkó Dezső és Velty István bányászati tevékenységének.²¹⁴

Laczkó Dezső magánemberként nyugodtabb polgári, társasági életet élt, „...rendszeresen eljárt idősebb barátja és mestere, id. Lóczy Lajos balatonfüredi sírjához Lajos napkor. Fiával egészen haláláig tartja a kapcsolatot. [...] Szeret vendégségbe járni és énekelni, ezt nemcsak az 1930. szeptember 28-i igazolás tanúsítja, mely szerint e dátumtól a Veszprémi Dalegylet tagja, hanem a Velty család emlékezete is megerősíti ezt.”²¹⁵

Ezen kívül publikált, természettudományos előadásokat tartott, például a Méhes Társaskörben, és ismeretterjesztő cikkeket írt veszprémi és budapesti lapokba, hétköznapi nyelvezettel a hétköznapi emberek számára.²¹⁶

Lóczy Lajos (Pozsony, 1849. november 4.–Balatonfüred, 1920. május 13.)

Geológus, egyetemi tanár, földrajztudós, az MTA (1888-tól levelező, 1901-től rendes, 1920-tól tiszteletbeli) tagja. 1874-ben a zürichi műegyetemen mérnöki oklevelet szerzett. Hazatérése után a Magyar Nemzeti Múzeum ásvány- és őslénytárában dolgozott. 1877 és 1880 között részt vett gr. Széchenyi Béla kelet-ázsiai expedíciójában és beutazta Kína nagy részét. Az utazás során tett megfigyeléseit és felfedezéseit világszerte elismerték. A közép-ázsiai sivatagok eredetéről kimutatta, hogy azok kő- és homokanyaga nem tengerfenék maradványa, hanem évmilliók sivatagi felhalmozódásának következménye. A hátsó-indiai hegyláncok geológiai felépítésére

Lóczy Lajos (Fotó: ismeretlen²¹⁷)

²¹³ TÓTH 2011. 128–129.

²¹⁴ TÓTH 2011. 130. „Mint ezt a Velty család tulajdonában megmaradt térképmásolat igazolja. A két keresztnév, aligha tévedünk, Veltynek és Laczkónak a nevét viseli....”

²¹⁵ TÓTH 2011. 131. BÁRDOSSY 2012.

²¹⁶ TÓTH 2011. 130.

²¹⁷ www.edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/39277 (2019. 04. 14.)

vonatkozó megállapításai úttörőek. Hazatérése után még két évig az MNM-ban dolgozott. 1883-tól mint a Földtani Intézet geológusa a bánsági hegyvidék geológiai felvételezését végezte. 1886-ban földtantanárnak hívták meg a műegyetemre. 1889-től 1908-ig a budapesti tudományegyetemen az egyetemes földrajz tanszékének tanára, 1902-től 1908-ig a Földrajzi Intézet igazgatója. 1908-tól, megtartva egyetemi tanári címét, a Földtani Intézet igazgatója. 1900-tól 1914-ig a Földrajzi Társaság elnöke. Teleki Pállal és Papp Károllyal közösen szerkesztette meg Magyarország földtani térképét.

1891-ben az ő kezdeményezésére és vezetésével alakult meg a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága, melynek célja a tó sokoldalú tudományos kutatása volt. A kutatások két évtizedes eredményét „*A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*” című sorozatban ismertette. Ő kezdeményezte az Erdélyi-medence rendszeres geológiai és geomorfológiai feltárását. Jelentős érdemei vannak az erdélyi kőszó- és földgázkincs felfedezésében. Részt vett a Magyarországi Kárpát Egyesület Budapesti Osztálya – a későbbi Magyar Turista Egyesület – megalakításában. Különbőféle szaklapokban több száz értekezést tett közzé.²¹⁸

Semsey Andor (Kassa, 1833. december 22.–Budapest, 1923. augusztus 14.)

Semsey Andor (Metszet: Morelli Gusztáv²¹⁹)

A Laczkó Dezső irathagyatékában megőrzött levelek tanúsága szerint már 1896-tól támogatta Lóczy Lajos és Laczkó Dezső munkáját.²²⁰ A kavicsfogú álteknős második példányát Semsey Andor célzott támogatása révén sikerült megtalálni.²²¹

Természettudós, mineralógus, az MTA (1882-től tiszteletbeli, 1890-től igazgatótanács) tagja, a magyar ásványtan és földtan mecénása. Előbb jogot hallgatott, majd a hohenheimi és a magyaróvári gazdasági akadémián folytatta a tanulmányait, majd Európa fejlettebb mezőgazdasági országait tanulmányozta. Az 1860-as évek végén érdeklődése a földtan és az ásványtan felé fordult. 1866-ban bérbe adta nagy kiterjedésű birtokait, és ettől kezdve minden erejével a tudományokat támogatta, jövedelmét tudományos célokra és múzeumok fejlesztésére

²¹⁸ MÉL. Lóczy Lajos szócikk alapján.

²¹⁹ OSZK DKA-058934. Ellinger Ede fényképe után metszette Morelli Gusztáv. Forrás: www.dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=58934. (2019. 04. 14.)

²²⁰ LDM MA 48.858/1977. és MTM-BTM 32-68., 35-68.

²²¹ MTM-BTM 35-68. 210.b., 211.b. és 214. számú levelek.

fordította. Egy önálló Földtani Intézet és múzeum felépítésére 100 000 aranykoronát, a működési feltételek megteremtésére további 100 000 koronát ajánlott fel a Földművelésügyi Minisztériumnak. A Magyar Nemzeti Múzeum ásványtárát és a Magyar Királyi Földtani Intézet őslénytani gyűjteményét is jelentősen gyarapította. Rendszeresen támogatta a fővárosi állatkertet. Több mint 2 millió aranykoronát áldozott tudományos gyűjtemények beszerzésére, pályadíjakra, tudományos intézetek műszerfelszerelésére, fiatal kutatók támogatására, külföldi tanulmányutakra stb. 1889-ben az MTA-nál 20 000 koronás alapítványt tett tíz alapvető tudományos munka megírásának jutalmazására.²²²

Bőkezű támogatásáért, tiszteletből több ásványt is elneveztek róla, a Semseytet és az Andoritot, valamint több őssallatot is, mint például a Jeruzsálemhegyen talált *Thecospira semseyi* korallt, a *Pleuromutilus semseyi* nautilusz-félék közé tartozó őssallatot,²²³ a *Neohyaenodon semseyi* egykori ragadozót (őshiénát).²²⁴

Érdemeiért a budapesti és a kolozsvári egyetemen díszdoktori oklevéllel tüntették ki.²²⁵

Böles Gyula természettudós, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat rendes tagja.²²⁶ Hegymászással is foglalkozott. Laczkó Dezső részére több fényképet készített. A Veszprém geológiáját bemutató monográfia több fényképét, illetve a Laczkó Dezső Múzeum fotótárában őrzött *Placochelys* lelőhelyekről készült felvételeket köszönhetjük neki.²²⁷

Otto Jaekel, teljes nevén Otto Max Johannes Jaekel (1863. február 21.–1929. március 6.)

Német paleontológus és geológus, a „csúszó-mászók szakértője”. Lóczy Lajos barátja, a kor egyik legjelentősebb őslénytan-kutatója. Ő végezte a kavicsfogú álteknős első paleontológiai vizsgálatát, amely alapján leírta a fajt és a nemzetséget, amibe az tartozik. A nevét is neki köszönhetjük: *Placochelys placodonta*. Kivételes rajzoló tehetsége tükröződik a kavicsfogú fajleírásáról szóló tanulmányának csodálatos tábláin is, amelyeket Lóczy Lajos Balaton-monográfiájából ismerhetünk.

Jaekel a porosz-sziléziai Neusalzban (Nowa Sól) született. Liegnitzben (Legnica) geológiát és paleontológiát tanult. 1883-tól 1885-ig Breslauban (Wrocław)

²²² Az 1890-es években vásárlóérték alapján 1 korona jelenleg körülbelül 1700 Ft-nak felelne meg. Tehát az árak összehasonlítását alapul véve, átszámolva, napjainkban közel 3,5 milliárd forintot jelentene. Forrás: www.artortenet.hu/index.php/item/191-penzertek-index-1754-ig (2019. 02. 24.)

²²³ KATONA 2011. 105. TÓTH 2011. 124.

²²⁴ GASPARIK 2011.

²²⁵ MÉL. Semsey Andor szócikk alapján; MMA 2002. 783–785.

²²⁶ TÓTH 2011. 125–126.

²²⁷ LDM TF 2727 és LDM FF 2728.

Otto Jaekel (Fotó: Universität Greifswald²²⁸)

tanult. 1886-ban tudományos doktori fokozatot szerzett. 1887 és 1889 között a Straßburgi Geológiai és Paleontológiai Intézetben dolgozott, ahol habilitált. 1894-től egyidejűleg a berlini Friedrich Wilhelms Universität és a Geológiai-Paleontológiai Múzeum munkatársa is volt. 1906 és 1928 között professzor volt a Greifswaldi Egyetemen, ahol 1912-ben alapította meg a Német Paleontológiai Társaságot.

Az első világháború alatt a 210. porosz gyalogos ezredben kapitányi rangban szolgált. Élve a lehetőséggel, megpróbálta újraindítani a dél-belga Bernissart város ásatásait, ahol az *Iguanodon* (dinoszauruszfaj) több tucat példányát tárták fel az 1870-es években. Bár végül sikerült meggyőzni a német megszálló hatóságokat, hogy támogassák a

kezdeményezését, Németország veresége miatt erre már nem kerülhetett sor.

Greifswaldi nyugdíjazását követően 1928-ban a kínai (Guangzhou) Sun Yat-sen egyetemre került. Egy gyors lefolyású váratlan betegségben halt meg a pekingi német kórházban.

Paleontológusként Jaekel a fosszilis gerincesek, különösen a halak és hüllők tanulmányozására specializálódott. Ugyanakkor 27 publikációja az echinodermatákkal (tüskésbőrűek) foglalkozott. Ezen kívül írt politikai, irodalmi és művészeti témákról is. Tehetséges festőművész volt és készségeit felhasználva olyan tájképeket készített, amelyek a pomerániai tengerpart geológiáját szemléltetik.²²⁹

A német Paleontológiai Társaság az ő tiszteletére egy medált bocsátott ki 2013-ban. Ezt a medált a társaság legmagasabb kitüntetéséeként adományozza az arra leginkább érdemes kutatóknak.²³⁰

Fritz Drevermann, teljes nevén Friedrich Ernst Drevermann (Battenberg/Edel, 1875. február 15.–Frankfurt/Main, 1932. március 16.)¹³¹

A Seckenberg Múzeum kutatója. Az 1920-as évek végén megszervezte a veszprémi kavicsfogú álteknős újrapreparálását, ezáltal lehetővé vált annak mélyrehatóbb vizsgálata.

²²⁸ www.uni-greifswald.de/universitaet/information/veranstaltungs-kalender/detail/n/otto-jaekel-palaeontologie-geologe-und-karriere-im-dienst-des-kaiserreichs-37445/ (2019. 04. 14.)

²²⁹ www.en.wikipedia.org/wiki/Otto_Jaekel alapján (2019. 02. 24.)

²³⁰ www.palges.de/preiseauszeichnungen/otto-jaekel-medaille/ (2019. 02. 24.)

²³¹ KATONA 2018a.

A bányászatban eltöltött gyakornoki év után geológiát és paleontológiát tanult Münchenben, Berlinben, Bonnban és Marburgban, ahol 1900-ban doktori címet szerzett. Tanárának, Emanuel Kaysernek lett az asszisztense, majd 1903-ban habilitált. 1905-ben a Frankfurt am Mainban működő Senckenberg Természetkutató Társaság múzeumába kapott meghívást, ahol később a múzeum Geológiai Osztályának vezetője lett. 1914-ben lett az újjáalapított Frankfurti Egyetem Geológiai Intézete igazgatója, majd az 1928/29-es tanévben az egyetem rektora.

Kutatásai eleinte a rajnai paleozoikum őslénytanára és rétegtanára²³² irányultak, később a fosszilis gerincesekére. Tevékenységének súlypontja azonban egyre inkább áthelyeződött a pedagógiai és a múzeumi feladatokra. Az, hogy a Senckenberg Múzeum azokban az években egyedülálló kincsek birtokába került, és hogy ez minden népréteg részvételét és együttműködését hozta, nem utolsósorban Drevermann személyes hatásának köszönhető. A tudomány szellemének embereket egyesítő erejébe vetett hitéből fakadóan remélte: a szociális, politikai és nemzeti ellentétek oly módon győzhetők le, ha az embereket természettudományos megfigyelésre hozza össze. Egyidejűleg törekedett arra, hogy a tudományon belüli szerteágazó kutatási irányok között hidat verjen. Új, nagyvonalú múzeumi koncepciója a kor kedvezőtlen körülményei miatt nem valósult meg.

Drevermann elvitathatatlan érdeme azonban, hogy a Senckenberg Társaságot és múzeumát a 20-as évek gazdasági válságain úgy mentette át, hogy bel- és külföldön széles körök támogatását nyerte meg. Sokoldalú szervező és támogató munkája révén nevéhez fűződik a *Senckenbergiana* című folyóirat megalapítása. A Geológiai Egyesület alapító tagja volt, továbbá a Paleontológiai Társaság munkatársaként és elnökeként a Paleontológiai Folyóirat és az általa alapított *Természet és Múzeum* (most *Természet és Nép*) című senckenbergi havi lap szerkesztőjeként dolgozott. Támogatásának köszönhetően valósulhatott meg Wilhelmshavenben egy senckenbergi Tenger-geológiai Kutatóintézet terve.²³³

Christian Struncz

Preparátor, Drevermann munkatársa. A koponyát ő preparálta ki teljesen. A bel-sejéből is eltávolított minden ásványi lerakódástól, ezáltal a koponya üregei is vizsgálhatóvá váltak.²³⁴

Friedrich Huene, eredeti nevén Friedrich Richard von Hoinigen (1875. március 22.–1969. április 4.)

²³² A földtani rétegek összehasonlító történetének tudományága. A felszíni rétegek sorrendjét határozza meg többféle módszerrel: az állati és növényi kövületek alapján (biosztratigráfia), a kőzetek alapján (közetsztratigráfia) Forrás: www.vilaglex.hu/Lexikon/Html/Sztratig_.htm (2019. 02. 24.)

²³³ www.deutsche-biographie.de/sfz11856.html alapján. (2019. 02. 24.)

²³⁴ KATONA 2018a.

Friedrich Huene
(Fotó: ismeretlen²³⁵)

Drevermann túlterheltsége miatt ő foglalkozott a *Placochelys* koponya alaposabb anatómiai vizsgálatával és az elemzések alapján új leírást adott közzé róla.²³⁶ A híres magyar dinoszaurusz-kutató, báró Nopcsa Ferenc közeli barátja volt.²³⁷

Német őslénykutató. A fosszilis hüllők vezető szakértőjeként a 20. század elején több dinoszauruszt írt le és nevezett el, mint bármelyik európai kortársa.

A Württembergi Királysághoz tartozó Tübingenben született. Már gyermekkorában fossziliákat gyűjtött a testvéreivel. Középfokú tanulmányai alatt is a Jura korú fossziliákkal foglalkozott. Az egyetemi tanulmányait Lausanne-ban végezte, ahol teológiát és természettudományi tárgyakat hallgatott, közben egy fél éves kitérőt tett a baseli egyetemen. Szülővárosába visszatérve a Tübingeni Egyetem geológiai intézetében

Friedrich August von Quenstedt (1809–1889) hatására fordult a geológia felé. Közben folytatta a terepi gyűjtőmunkát Németországban és Svájcban, többek között a Jura-hegységben, majd az intézmény őslénytan professzora lett. Hat évtizednyi karrierje során kutatóként elsősorban a dinoszauruszok szakértőjeként vált ismertté Németországban és Európában. Eredményei közé tartozik egy sárlavina által betemetett több mint 35 *Plateosaurus* példány fosszilis csontvázából álló leletegyüttes megtalálása a híres trossingeni kőfejtőben, a dinoszauruszok egyik korai előfutára, a *Saltopus* 1910-es, a *Proceratosaurus* 1926-os és az óriás *Antarctosaurus* 1929-es felfedezése, valamint számos egyéb dinoszaurusz mellett pteroszauruszokra és más őssálatokra is rábukkant. Több magas szintű taxon, például a Prosauropoda (1920-as) és a Sauropodomorpha (1932-es) megalkotása is a nevéhez fűződik. 1938-ban a dél-brazíliai Rio Grande do Sulban levő Paleorrota geoparkban fedezte fel a *Prestosuchus chiniquensis* maradványait.²³⁸

A harmadik birodalom évei alatt folytatta tudományos munkáját, azonban a Kristályéjszaka (1938. november 9–10.) után elhagyta Németországot. Előbb

²³⁵ www.facebook.com/pg/FriedrichErikaVonHuene/photos/?ref=page_internal (2019. 04. 14.)

²³⁶ KATONA 2018a.

²³⁷ FÖZY–SZENTE 2007. 86.

²³⁸ www.hu.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Huene alapján. (2019. 02. 24.)

Angliába ment, onnét az amerikai Harvard egyetemre került. 1945-ben kezdett újra publikálni, amikor tiszteletbeli professzor, majd 1946-ban intézetigazgató lett.

Az 1948–1954 közötti időszaka különösen termékeny volt. Idős koráig aktív maradt, főleg az élete során szerzett tudását dolgozta fel.²³⁹

Frau Dr. G. Winter von Moellendorff

Friedrich Huene munkatársa, akinek az 1930-as új tanulmányhoz az anatómiailag pontos és művészi ábrákat ő készítette.²⁴⁰

Olivier Rieppel (született: 1951-ben)

Svájci származású zoológus és paleontológus. A 20. század utolsó éveiben a kavicsfogó ősteknősök csoportjának tagjaival anatómiai összehasonlító vizsgálatokat végzett, amellyel pontosította a *Placochelys placodonta* rendszertani helyét.²⁴¹

A bázeli, londoni és a montreali egyetemen tanult zoológiát és paleontológiát. Doktori címét Bázelen szerezte meg. Ezt követően a zürichi egyetem Paleontológiai Intézetében és Múzeumában tevékenykedett docensként, ahol habilitált is. Ezután fosszilis kételtűek és hüllők gyűjteményének kezelőjeként (gondnokaként) került a chicagói Field Természettudományi Múzeumhoz, ahol 1991 óta a Geológiai Osztály professzora.

Elsősorban paleontológiai szemszögből foglalkozik a hüllők alaktani leírásával és fejlődéstani meghatározásával. Rieppel elismert szakértő a sauropterydák területén (Placodonták, Pachypleurosauriák, Nothosauriák) és jelentős megfigyeléseket közölt a triász-kori halakról (pl. *Saurichthys*) és általában a hüllőkről. Nagymértékben hozzájárult a teknősök fejlődéstörténeti helyének pontosításához. Ezzel összefüggésben végezte el a veszprémi kavicsfogó álteknős újabb vizsgálatát is, ami alapján módosította a veszprémi lelet rendszertani helyét.

Számos tudománytörténeti és biofilozófiai írás szerzője. Kiemelkedő figyelmet szentel a fejlődéstani rendszer, illetve a kladisztika, a leszármazási mintázatokat feltáró módszertan történetének és elméletének, emellett az evolúcióbíológiai témák is érdeklik. Több szakmai társaság tagja, különféle tudományos folyóirat társkiadója, valamint számos tudományos és ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

²³⁹ TURNER 2009. alapján.

²⁴⁰ HUENE 1930. 5.

²⁴¹ www.biologie-seite.de/Biologie/Olivier_Rieppel című honlap alapján. (2019. 02. 24.)

Ősi Attila az MTA doktora, az MTA-MTM-ELTE Paleontológiai kutatócsoport¹ tudományos munkatársa így tájékoztatott erről a vizsgálatról: „Két évvel ezelőtt a Continental cég jóvoltából egy micro CT felvételt készítettünk a maradványról. Ennek a felvételesorozatnak a részletes kiértékelése folyamatban van; Torsten Scheyer² svájci kollégámmal együtt dolgozunk ezen a témán.

Ahogy az Ön által küldött fotón is,³ úgy a CT felvételeken is rendkívül jól látszik, hogy a funkcionális fogak alatt (mindegyik alatt) ott ülnek a helyettesítő fogak. Annyi bizonyos már, hogy ez egészen szokatlan a Placodontia hüllők csoportjában. De egyelőre még ennek részleteiről nem tudok beszámolni, ahhoz további munkára lesz majd szükség. Illetve a CT felvétel másik fontos hozadéka az lehet, hogy az agyüreg részleteiről fogunk többet megtudni.”⁴

¹ A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Természettudományi Múzeum és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem őslénytani kutatócsoportja. Bővebb ismertetés: www.paleo.hu (2019. május 11.)

² A Zürich Egyetem, Paleontológiai Intézet és Múzeum munkatársa, kutatási területe az ősgerrincsek, köztük a teknősök törzsfelődésének vizsgálata. Forrás: www.scheyer.net (2019. május 11.)

³ LDM TF 2633.

⁴ Ősi Attila személyes közlése. Email: 2019. május 11-én.

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

Források

LDM = Laczkó Dezső Múzeum

FF = Forrásértékű Fotótár:

2633: a Placochelys placodonta első fényképe,

2726 – 2728: fényképek a lelőhelyekről.

MA = Múzeumtörténeti Adattár:

Múzeum iratai (10 doboz), 1931. év:

71/3358 és 71/3359: Böckh Hugóval folytatott levelezése.

Laczkó Dezső irathagyatéka (96–100 doboz), 1894–1932:

48.854/1977: Otto Jackel levelei,

48.848/1977 és 48.859/1977: Lóczy Lajos levelei,

48.792/1977: Böckh János levele.

TF = Történeti Fotótár:

69.3387 és 69.3388: Kollár Adolf fényképei a mai Újtelep helyén (1925)

70.6269: Kavicsfogú álteknős rekonstrukciós rajza.

Veszprérmármegyei Múzeum Szerzeményi Napló: 1. kötet 1903–1923.; 2. kötet, 1924–1937.

MBFSZ = Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, OFM = Országos Földtani Múzeum

V. 2323: holotípus (koponya és állkapocs), és más példányok fogai (leltározva 1907-ben).

V. 3268: hátpáncél-részlet (leltározva 1916-ban).

V. 4206: nyakcsigolya töredék (leltározva 1935-ben).

V. 4208–4211: ujjperc, páncél belső lenyomata, 2 db vékonycsiszolat, valószínűleg hollócsőr-csont, medencerész (leltározva 1935-ben).

MTM-BTM = Magyar Természettudományi Múzeum Bakonyi Természettudományi Múzeuma

32.68 – 36.68: Laczkó Dezső levelei,

77.68: Hátpáncél fényképe (Lóczy Lajos, 1917),

51.219.1: Koponya gipszmásolata,

51.606.1: 16 darab vegyes csonttöredék,

51.720.1: Hátpáncél gipszmásolata,

53.433.1: Foglenyomat.

MNL-OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

S78, S79: Veszprém 1856-évi kataszteri felmérése.

MNL-VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

V.172.a. Veszprém város közgyűlési és tanácsulási jegyzőkönyvei,

V.173.b. Veszprém város polgármesterének iratai,

V.177. Veszprém város Mérnöki Hivatalának iratai; Veszprém város házjegyzékei,

VI.103.b. Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal iratai,

VII.6.a.bb. Veszprém város telekjegyzőkönyvei,

XIV.22. Laczkó Dezső irathagyatéka,

XIV.129. Balassa László műemléki mérnök iratanyaga,

XV.11.d. Kataszteri térképek.

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár

IX.7.b C41. Mappa Terrenum Oppidi Weszprém. Franciscum Kováts (1780).

Irodalom

BAJZÁTH Judit (2000): *Aki a világot szereti – A Kárpát-medence természeti kincsei. Millenniumi kiállítás a Magyar Természettudományi Múzeumban.* Magyar Múzeumok 2000/3.

BÁRDOSSY Pál (2012): *Laczkó Dezső személye, életének helyszínei – Fotók Laczkó Dezsőről.* www.vmmuseum.hu/laczkodezso/ld_lista.php (2019. 02. 24.)

BAROTÁNYI Zoltán (2011): *Hüllőkről csak jót.* Magyar Narancs 2011/47.

BONTÓ Józsefné (1991): *Veszprém, lakóhelyünk ismerete.* Veszprém.

BONTÓ Józsefné (1994): *Ismerkedő Veszprémmel és környékével.* Veszprém.

BRÁNYI Mária (2014): *Javaslat „Veszprém város helyi védett természeti értékeinek” települési értéktárba történő felvételéhez.* Veszprém települési értéktár.

CAJUS D. Dietrich (2011): Fossil middle triassic „sea cows” - placodont reptiles as macroalgae feeders along the north-western Tethys coastline with Pangaea and in the Germanic basin. *Natural Science*, Vol.3, No.1, 9–27.

CHOLNOKY Jenő (1937): *Balaton.* A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Budapest.

CHOLNOKY Jenő (1938): *Veszprém.* Balatoni Társaság könyvtára, 4. Kalocsa.

- CHOLNOKY Jenő (1945): *Önéletrajz*. GÉCZI János (szerk.) Cholnoky Jenő, *Vár ucca* 17. VI. évf. 2. sz. Veszprém.
- FARKAS Gábor Farkas (2013): *Ransanus és a sárkány – Kulcsár Péter emlékére*. In: Erdélyi Múzeum LXXV. kötet 2013. 4. füzet, 32–37.
- FÖZÝ István–SZENTE István (2007): *A Kárpát-medence ősmaradványai*. Budapest.
- FRISNYÁK Zsuzsa (2017): *Vasút a Balaton északi partján*
www.timelord.blog.hu/2017/01/19/vasut_a_balaton_eszaki_partjan (2019. 02. 28.)
- GASPARIK Mihály (2011): *Ősragadozó koponya (Neohyaenodon semseyi) – leírás a gyűjteményi példányról*.
www.europeana.eu/portal/hu/record/2023901/NatEu_HNHM_Palaeontology_HNHM_PAL_0005_pdf.html (2019. 02. 24.)
- HAAS János–BUDAI Tamás (2014): A Dunántúli-középhegység felső-triász képződményeinek rétegtani- és fácieskérdései. Régi problémák újragondolása újabb ismeretek alapján. *Földtani Közlöny* 144 (2). 125–142.
- HÉDERVÁRI Péter (1969): *Ősmaradványok kutatói. Magyar Ifjúság*, 1969/2.
- HUENE, Friedrich (1930): A Placochelys-koponya újabb tanulmányozásának eredményei. *Geologica Hungarica*, series paleontologica 9. fasc. Budapest.
- HUNGLER József (1988): *Veszprém településtörténete*. Veszprém.
- JAEKEL, Otto (1902a): *Ueber Placochelys n. g. und ihre Bedeutung für die Stammesgeschichte der Schildkröten*. Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. Stuttgart.
- JAEKEL, Otto (1902b): *A placochelys n.g.-ről és ennek jelentőségéről a teknősbékák származására*. Matematikai és Tudományos Értesítő 20. kötet, 337–353.
- JAEKEL, Otto (1911a): *Gerinczes állatok maradványai a Bakony triászrétegeiből*. In: LÓCZY (1911): I. kötet 1. rész, VII. fejezet.
- JAEKEL, Otto (1911b): *Placochelys placodonta a Bakony felső triászkorú rétegeiből*. In: LÓCZY (1911): I. kötet 1. rész, VIII. fejezet.
- JÁKÓI Bernadett (2017): *Jutas–Veszprém–Alsóörs Vasútvonal építéstörténeti előzménye 1907–1909. 2012–2017. A Vasútvonal megszüntetésének 40. és 45. évfordulója emlékére*. Veszprém. Magánkiadás.
- KATONA Lajos Tamás (2006): *A Bakonyi Természettudományi Múzeum ásvány- és fosszíliakatalógusa*. 2 lemezes DVD adatbázis, a Bakonyi Természettudományi Múzeum Baráti Köre kiadványa.
- KATONA Lajos Tamás (2011): *Laczkó Dezső geológiai térképezése Veszprémben és környékén – időutazás a Bakonyi Természettudományi Múzeum geológiai gyűjteménye segítségével*. In: S. PERÉMI (2011). 99–106.
- KATONA Lajos Tamás (2018a): *Laczkó Dezső és a kavicsfogú álteknős*. Előadás az LDM-ben 2018. december 6.
- KATONA Lajos Tamás (2018b): *A kavicsfogú álteknős egy szerethető ragadozó. Élet és Tudomány*. 2018. december 7. LXXIII. évf. 49. sz. 1548–1549.
- KOLTAI András (2015): *Híres piaristák – a geológus: Laczkó Dezső*. A Piarista rend magyar tartományának honlapja 2015. augusztus 11. www.piarista.hu/hirek/hires-piaristak-geologus-laczkó-dezső (2019. 02. 24.)
- LACZKÓ Dezső (1909): *Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása*. Veszprém.
- LÓCZY Lajos (1902): *A veszprémi fogasteknősbéka-lelet*. (Kivonat Lóczy Lajos r. tag február hó 17-én tett előterjesztéséből.) *Akadémiai Értesítő*, 13. évfolyam. 426–429.

- LÓCZY Lajos (1911): *A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*. Budapest.
- MÁRKUSNÉ Vörös Hajnalka (2018): *Jeruzsálemhegy*. Veszprémi Kaleidoszkóp könyvsorozat IV. kötet, Veszprém.
- MÉL: *Magyar életrajzi lexikon*. www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/1-76823/loczy-lajos-76A49/ (2019. 02. 24.)
- MÉSZÁROS Eszter (2011): *Bakonyi ősgérincesek*. In: TV 142. évfolyam, 3. szám, 2011. március, melléklet: XXXIII–XXXVIII.
- MH (2015): *Meglepetés a triász kori Britanniából*. Magyar Hírlap.
www.magyarhirnap.hu/cikk/33192/Meglepetes_a_triasz_kori_Britanniabol (2019. 02. 24.)
- MIHÁLY Sándor dr.–MIHÁLYNÉ Gombos Ildikó dr. (1986): *A Bakony természettudományi kutatásának eredményei XVII*. Zirc. 38.
- MISKOLCI Gáspár (1702): *Egy jeles Vad-Kert, Avagy az oktan állatoknak, [...] öt Könyvekbe foglaltatott tellyes Historiája*. Lőcse. IV. könyv V. része: A sárkányról. 615–623.
- MMA (2002): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. BODÓ Sándor–VIGA Gyula–ÉLESZTŐS László (szerk.) Pulszky Társaság, Budapest.
- ŐSI Attila (2012): A kavicsfogú álteknős Laczkó Dezső leghíresebb őslénytani lelete. *Természet Világa*. 143. évfolyam, 4. szám. 180–182.
- ŐSI Attila és társai (2015): *A bakonyi dinoszauruszok csodálatos világa*. Magyar Dinoszaurusz Alapítvány, Budapest.
- PAPP Károly (1900): *Bakonyi triász-korallok*. Budapest. 24–25.
- PAPP Péter (2000): *Rendhagyó „geológiai kirándulás” az Országos Földtani Múzeum kiállításán*. A Magyar Állami Földtani Intézet kiállításvezető kiadványa. Budapest.
- PIARISTA.HU (2018): *Egy piarista őslény, mint kabalaállat*.
www.piarista.hu/hir/egy_piarista_olseny_mint_kabalaallat?fbclid=IwAR1o8b-ZesbXWgR3TG6pUIyB7uc8CenQJLxInvXMxsabY5uBofu0VZE7sns (2019. 02. 24.)
- QHF (é.n.): *Quick Hybodus Facts*. www.newdinosauers.Com/hybodus/ (2019. 02. 24.)
- RAINER Pál (2015): „Imádkozzék édes hazánkért...!” *Levelek Laczkó Dezső piarista házfőnökhöz, főgimnáziumi igazgatóhoz, a Veszprémvármegyei Múzeum igazgatójához az I. világháború idejéből*. 1914–1918. Veszprém.
- RANZANO, Pietro: *A magyarok történetének rövid foglalata című (Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungarorum [1490?]) Magyarul Blazovich László és Galántai Erzsébet fordításában jelent meg 1985-ben*.
- RÉVAI Nagy Lexikona (1922): XV. kötet. 496.
- RIEPEL, Olivier (2001): *The Cranial Anatomy of Placochelys placodonta Jaekel, 1902, and a Review of the Cyamodontioidea (Reptilia, Placodonta)*. FIELDIANA Geology new series, No. 45. Chicago, (USA).
- RIEPEL, Olivier (2019): *Mesozoic sea dragons: Triassic marina life from the enicient tropical lagoon of Monte San Giorgio*. Indiana University Press. (USA)
- ROSTÁSI Ágnes (2011): *A bakonyi és gerecsei karni (késő-triász) medence öskörnyezeti rekonstrukciója ásványtani vizsgálatok alapján*. Doktori (PhD) értekezés, Pannon Egyetem Föld- és környezet tudományi Tanszék.
- S. PERÉMI Ágota dr. (2011): *Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára*. Veszprém.
- SPINAR, V. Zdenek (1976): *Élet az ember előtt*. Budapest.

- TASNÁDI Kubacska András (1942): *Gyűjtés hegyen-völgyön*. Budapest.
- TOLNAI Új Világlexikona (1929): 14. kötet. 38.
- TÓTH Álmos (2011a): *Laczkó Dezső, a reverendás geológus 1860–1932*. In: S. PEREMI (2011): 121–138.
- TÓTH Álmos (2011b): 150 éve született Laczkó Dezső, a legendás pap-geológus. *Honismeret*. XXXIX. évf. 6. szám. 12–14.
- TTK (1903): *Természettudományi Közlöny*. Apró közlemények. XXXV. kötet 159–161.
- TURNER, Susan (2009): *Reverent and exemplary: 'dinosaur man' Friedrich von Huene (1875–1969)*. In: Geological Society, London, Special Publications 2009; v. 310; 223–243.
- TV (2013): *Természet Világa*. Érdekességek: Európából származott a kavicsfogú álteknős. 2013. május. 224.
- TV (2016): *Természet Világa*. Folyóiratszemle: Paleobiology (2016. október). Váratlan fogak az utolsó kavicsfogú álteknősnél. 2016. december. 574.
- VEKOV Károly (2013): *Sárkányok és humanisták*. In: Erdélyi Múzeum LXXV. kötet 2013. 4. füzet, 24–31.
- VH (1900): *Bécsiek Veszprémben (tudósítás)*. Veszprémi Hírlap, 1900. június 10. 23. szám, 7.
- VV (1902): *Veszprém geológiai nevezetessége – Saját tudósítónktól – Veszprémvármegye, 1902. február 23. 2.*

„Boldog az, aki egész életútján megőrizheti lelkének ideális szépségét...”¹

100 éve hunyt el Tölcséry Ferenc
veszprémi főgimnáziumi tanár

CSISZÁR MIKLÓS

A veszprémi piarista gimnázium

A 150 éves török megszállás és a Rákóczi szabadságharc okozta pusztítások után az 1710-ben veszprémi püspökké kinevezett Volkra Ottó János a piarista rendet kérte fel arra, hogy iskolát alapítsanak Veszprémben. A főpap már korábban is nagyra értékelte a piaristák munkásságát és az 1715. évi országgyűlés az ő javaslatára honosította meg a rendet. Így érkezett az oktatás fontosságát, a tanult fiatalság meglétének szükségességét felismerő püspök hívására a felső-magyarországi Privigyéről három piarista szerzetes: Herchl József, Szolcsányi Imre és Zajkányi Lénárd. Ők voltak a mai Magyarország területén elsőként elinduló piarista gimnázium létrehozói. A spanyol származású Kalazanczi Szent József alapította tanítórend a történelmi Magyarország területén, Podolinban 1642-ben indította el első iskoláját, amit sorra követtek az újabbak (Privigye 1666, Szentgyörgy 1685, Nyitra 1701, Veszprém 1711, Kecskemét 1714, Vác 1714, Pest 1717, Szeged 1720).²

Az iskolateremtő piarista atyák munkájának eredményeként a veszprémi négyosztályos kisgimnázium³ 1753-ban nagygimnázium lett. Felépült a ma is meglévő épület egy része: a rendház és a külön álló gimnázium földszintje (1778). Az emeletráépítés befejező éve 1821. A veszprémi születésű Kopácsy József megyés püspök (utóbb hercegrímás) 1836-ban szentelte fel a rend templomát. 1903-ra készült el az egybeépült rendház-iskola épületegyüttes, amit a Buhim-völgyben, az iskola alatt felépített tornaterem (1906) tett teljessé.

¹ *Veszprémvármegye*, 1918. 03. 24. Tölcséry Ferenc: Nagyhét. 1.

² NÉVTÁR 1878

³ 1753-ig négy grammatikai osztálya: classis minor, classis maior, classis media, classis suprema volt.

Az 1848/49-es szabadságharcot követően 1850-ben kisgimnáziummá fokozták le az iskolát, csak Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter intézkedése nyomán, 1869-től lett ismét nagygimnázium. Részben a gimnázium, részben pedig a városi polgárság igyekezete révén 1884-től beléphetett a VII. osztály, majd a következő tanév végén érettségit tehetett az első VIII. osztály is az érettségit adó főgimnáziumban.

A XX. században a két világháború között a veszprémi piarista gimnázium az ország legelismertebb oktatási intézményei közé tartozott, több tartományi rendfőnököt (Hám Antal, Hénap Tamás, Léway Imre) is adva a piarista rend magyarországi tartományának. Ebbe az iskolába került a mindössze négyéves tanári gyakorlattal rendelkező kegyesrendi áldozó pap, Tölcséry Ferenc.⁴

Tölcséry Ferenc iskolái

Az egész életét Veszprémben leélő piarista szerzetestanár, Tölcséry Ferenc 1859. augusztus 21-én született Lacházán. Édesapja Tölcséry Ferenc kocsmáros, édesanyja Váradai Mária. (Tölcséry Ferenc szakirodalomban közölt születési adatai: Kunszentmiklós, 1859. augusztus 21. helytelenek.⁵) A piarista rendbe jelentkezéskor leadott szegedi gimnáziumi bizonyítványa szerint Lacházán született, ezt igazolja az interneten elérhető, bár nehezen olvasható egyházi anyakönyv, vonatkozó oldalainak 62. tétele. (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-M9FP-Y?i=154>)

Alsófokú iskolába feltehetően szülőhelyén járt. Középiskolai tanulmányait a szegedi Kegyesrendi Gimnáziumban kezdte meg, ott végezte el a gimnázium első hat osztályát. Tanulmányi eredménye változó, kivételt képezett a hittan, amelyből mindig jelest kapott.⁶

A VI. osztály elvégzése után a váci noviciátusba jelentkezett, ahová 1875. szept-

⁴ MKL 1993. Lásd a vonatkozó szócikkeket.

⁵ A rendbe jelentkezéskor leadott szegedi gimnáziumi bizonyítványa szerint Lacházán született. A központi rendi anyakönyvbe (Rulla. sub gubernio P. Martini Bolla praep. prov.) és ennek helyi másolataiba azonban – tévedésből – Kunszentmiklós került, kecskeméti bizonyítványaiban is ez szerepel. A kiskunlacházai anyakönyv bejegyzése is ezt erősíti meg (apja Tölcséry Ferenc caupo/kocsmáros, anyja Váradai Mária, lakhelyük Lacházán a 664. számú ház, keresztszülők Tölcséry József és Ceininger Katalin). Tehát a helyes születési anyakönyvi adatok: Lacháza, 1859. 08. 21. A születési adatok pontosítását köszönöm dr. Koltai András levéltárosnak, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára vezetőjének.

⁶ ÉRTESÍTŐ 1871. Tölcsérynek a gimnázium II. osztályában kapott tantárgyak szerinti év végi osztályzatait lásd az értesítő 7. oldalán. ÉRTESÍTŐ 1872. III. osztályban elért eredményei. Lásd értesítő 8. oldal. ÉRTESÍTŐ 1873. IV. osztály év végi osztályzatait lásd a 16. oldalon. ÉRTESÍTŐ 1874. Tölcséry V. osztályban kapott év végi osztályzatai. ÉRTESÍTŐ 1875. Benne a 31. oldalon a VI. osztályos Tölcséry év végi tanulmányi eredményével. Hittanból jeles, egyéb tárgyakból gyengébb.

Tölcséry Ferenc kegyesrendi növendékpap. A felvétel 1880-ban Szegeden készült. Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény, Albumok, 12/12.

tember 8-án jegyezték be.⁷ A szabadságharc rendi szempontból legszomorúbb következménye, hogy az 1850. január 21-i rendelet után, mely megtiltotta új novíciusok felvételét, a kecskeméti, privigyei és trencsényi novíciátusok kapuja végleg bezárult. Csak néhány teológus maradt, akik részben a pesti egyetemen, illetve püspöki szemináriumokban (Kalocsa, Vác, Veszprém) tanulhattak. Csak 1852-ben engedélyezte az osztrák kormány Scitovszky János hercegprímás közbenjárására új novíciusok felvételét. Ez azonban már új helyen történt, Vácott nyílt meg 1852. október 7-én az új novíciátus.⁸ Így kerülhetett Vádra az 1875. szeptember 8-án beöltözött Tölcséry Ferenc is, aki egy évvel később, 1876. szeptember 8-án tett fogadalmat.⁹

A kecskeméti gimnázium VII–VIII. osztályában már kegyesrendi növendékpapként szerepelt az osztálynévsorokban. Ebben a korszakban a sikeres érettségi letétele után alsóbb osztályokban még taníthattak rendtagok. Később a tankerületi királyi főigazgatók előtt tett vizsgálatok után a felsőbb osztályokban is taníthattak. Miután egyetemi elő-

adásokat tanítás mellett nem hallgattak, a vizsgák letétele nehézkesen haladt. Az 1883. XXX. tv. a tanári vizsgálat letételét négy év egyetemi tanuláshoz kötötte, azonban különböző engedményekkel ezt két évre lehetett csökkenteni.¹⁰

⁷ KOLTAI 2008. Szerzői a tartományfőnöki titkárok, 1915-től Friedreich Endre SchP, Agárdy László SchP, Biró Imre SchP, Benkő Andor SchP.

⁸ BALANYI–BIRÓ 1943. 216–225.

⁹ NÉVTÁR 1879

¹⁰ A piarista tanárképzésre megnyugtató megoldást a kolozsvári (1894), majd a budapesti Kalazantinum megnyitása (1895) jelentette. Ezen a téren elévülhetetlen érdeme volt a Veszprémbe is éveket eltöltő házfőnök és iskolaigazgató Lévay Imrének, aki végül rendtartományi főnökként (1891–1895) szolgálta rendjét. Lásd: BALANYI–BIRÓ 1943. 216–225. Köszönöm Baranya Péter könyvtárosnak, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára vezetőjének a segítségét, aki több jelentős forrásra hívta fel a figyelmem.

Tölcséry 1876–1878 között két esztendő alatt Kecskeméten fejezte be középiskolai tanulmányait. Az 1876/77-es tanévben kiadott értesítő VII. osztályának eredményeit közlő összesítésben olvasható a Tölcséry Ferenc „kegyesrendi növendékpap” (k. r. n. p.) év végi tanulmányi eredménye. A 22 fős osztályban – ahol 14 kispap tanult –, mindössze négy színjeles diák volt, köztük Tölcséry is. Ugyanilyen eredményt ért el az érettségi évében, az 1877/78-as tanévben is, amikor a június 14–15-én tartott vizsgán kitüntetéssel érettségizett.¹¹

Tölcséry Ferenc a rend 1701-ben alapított nyitrai házában kezdte meg teológiai tanulmányait, mint egyszerű fogadalmat tett hittan hallgató.¹² A teológiai tanfolyamot vele együtt 39 diák kezdte meg, amit a következő két esztendő alatt végeztek el. 1881. január 6-án tett ünnepélyes fogadalmat és 1882. szeptember 21-én szentelték áldozópappá.¹³ Ezekben az években a kötelező tanulmányai dokumentálásán túl másutt is megtaláljuk nevét. Aktívan részt vesz a nyitrai kegyesrendi hittanhallgatóság irodalmi körében. Az 1878–79-es tanév irodalmi köri munkáját rögzítő jegyzőkönyv névsorában a 28 tagból Tölcséry a 22. A Nyilassy Károly elnök alatt működő körben többek között írásos bírálatát olvasta fel egy irodalmi dolgozatról. Az 1879–80-as tanévben végzett köri munkát rögzítő jegyzőkönyv szerint több vers- és prózabírálatot készített, de felolvasta köri tagok munkáit is, köztük Vass Imre „Egyesülve” című alkalmi költeményét. Másodéves teológiai hallgatóként a naplóbizottság tagjává választották. A rend nyitrai házában végzett tanulmányi munkájának értékelése a rendi iratokban olvasható az 1879/80-as tanév II. félévi eredményei között, a 11. sorszám alatt, az 1880. július 1. dátumnál. Az eredményeket Horváth Ferenc a ház igazgatója aláírása hitelesíti.¹⁴

A kezdő tanár

Tanári munkáját az 1880/81-es tanévben kezdi meg a rend váci főgimnáziumában. Itt a 16 fős tantestületnek lett tagja Tölcséry Ferenc¹⁵, ahol kegyesrendi tagként magyar nyelvet a IV., latint a II–III. és a német nyelvet pedig a III. osztályban tanította, összesen heti 20 órában. Érdekesség, hogy rajta kívül még négy kezdő tanár

¹¹ ÉRTESÍTŐ 1877. A VII. osztály év végi eredményei a 41. oldalon. ÉRTESÍTŐ 1878. A VIII. osztály eredményeit lásd a 62. oldalon.

¹² NÉVTÁR 1878

¹³ KOLTAI 2008

¹⁴ Franciscus Tölcséry: Theologia Dogmatica 1-us, Theologia Dolorali eminent 1-us, Theologia Pastoralis eminent 1-us, Paedagogia eminent 4-us. Franciscus Horváth rector Domus. Nyitra, 1880. július 1.

¹⁵ Vezetéknevét a váci gimnázium tanári kara felsorolásában következetesen hibásan, i-vel írták.

*Tölcséry Ferenc kegyesrendi
áldozópap, gimnáziumi tanár.
Becske Adolf felvétele Veszprémben
készült 1885-ben. Piarista Múzeum,
Fényképgyűjtemény, Albumok, 31/8.*

*1885-ös veszprémi felvétel hátoldala.
Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény,
Albumok, 47/12v.*

volt a tantestületben.¹⁶ Tölcséry mint kegyesrendi tag szerepelt főgimnázium tanári karában a következő tanévben is. A 38 diákot számláló III. osztálynak lett az osztályfőnöke. Magyar nyelvet tanított a III–V. osztályban, másik tantárgya a földrajz volt, amit a II. és a III. osztályban tanított. Egyúttal ő volt az 1057 kötetet számláló ifjúsági könyvtár gondnoka is. Heti 17 órában dolgozott második éve tanárként az iskolában.¹⁷

¹⁶ ÉRTESÍTŐ 1881

¹⁷ ÉRTESÍTŐ 1882

A váci főgimnáziumból a kegyes tanítórend budapesti iskolájába helyezték. A budapesti főgimnáziumban az I.B osztályfőnöke lett az 1882/83-as tanévben, 56 fős osztályában földrajzot, magyar nyelvet és latint, a III–IV. osztályban pedig hittant tanított, összesen heti 18 órában. A tanítás mellett hitelemzői feladatokat is végzett.¹⁸ A következő tanévben tovább vitte osztályát, így a II.B-ben hittant és latint tanított. A földrajz tantárgyat az I.B és a IV. osztályban tanította. Az utóbbiban a történelem tanára is volt. Heti óraszámja az 1883/84. tanévben 20, ami a legmagasabbak közé tartozott a budapesti iskolában.¹⁹ Tölcséry ezekben az években szerezhette meg gimnáziumi tanári képesítését, mivel Veszprémben már az iskola felsőbb, V–VIII. osztályaiban is tanított.

A veszprémi főgimnázium tanára

Váci és budapesti tanárkodása után 1884 szeptemberében kezdte meg tanári munkáját Veszprémben, az akkor még nagygimnáziumban. Vele együtt érkeztek: Lauch János Kecskemétről, Szegess Mihály Máramaroszigetről és Hénaf Tamás Budapestről,²⁰ amint azt a Veszprémi Közlöny 1884-ben az 1. évfolyam 5. számában azt le is közölte. A kegyes tanítórend kormánya évente újra vizsgálta a rend gimnáziumi tanári testületeit és helyezte át a tanárokat, beleértve a frissen végzeteket is. A tanévben 11 szerzetestanár tanított a veszprémi nagygimnáziumban.²¹ Mellettük világi tanárok is voltak: Szeiberling Mátyás tornát, Pápay Viktor rajzot, mennyiségtant, szépírást tanított. A többi bevett vallás hittan tanárai ugyancsak tagjai voltak a tantestületnek. Horváth Dezső evangélikus, Szép Lajos református lelkész és Hochmuth Ábrahám izraelita főrabbi voltak a többi felekezet hittanárai. A fiatal szerzetestanár veszprémi gimnáziumhoz kerülése első évében 18 órát tanított egy héten, ahol a 42 fős III. osztály vezetését bízta rá Léway Imre igazgató. Ebben a tanévben osztályának latint és történelemet tanított, de történelmet tanított még a IV–VI. osztályokban is. A továbbiakban esetenként lábjegyzetben közöljük a Tölcséry Ferenc által tanított egyes tantárgyak tartalmát, a használt tankönyveket és

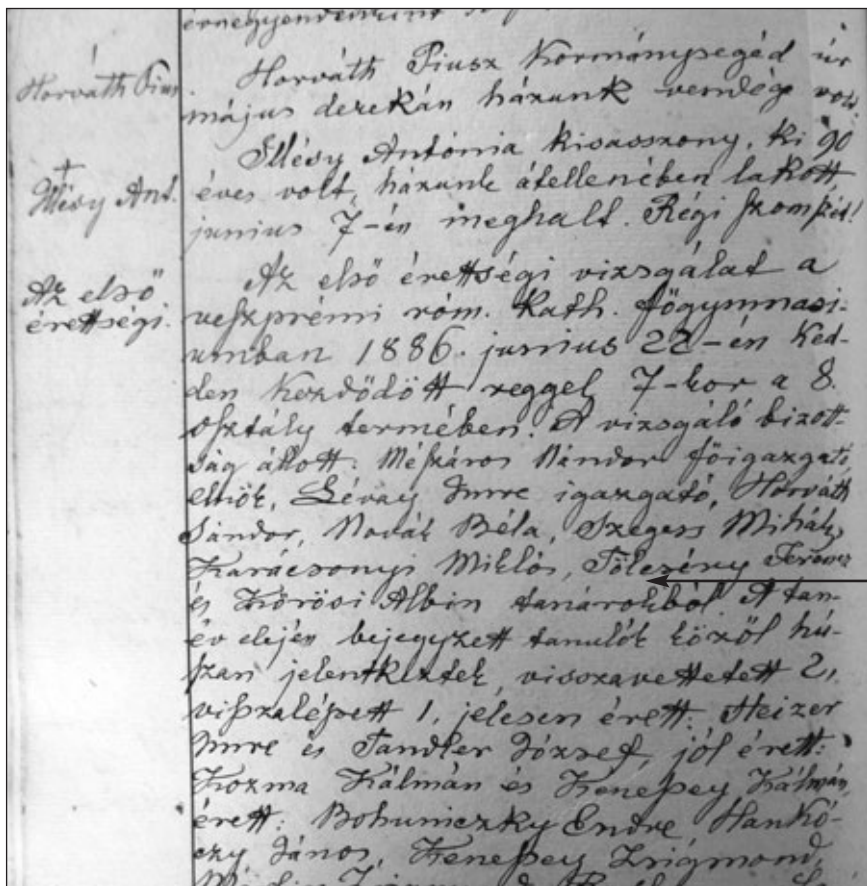
¹⁸ TUDÓSÍTVÁNY 1883

¹⁹ TUDÓSÍTVÁNY 1884

²⁰ *Veszprémi Közlöny*, 1884. 08. 03. 2. (1. évf. 5. sz.!) A piarista rend kormánytanácsa 1884. július 17–19. közötti ülésén ugyanakkor Czirbusz Gézát, a későbbi földrajztudóst Szegedre, Tóth Sándort Vácra, Vörös Mátyást pedig Nagykanizsára helyezte gimnáziumi tanárnak.

²¹ *Veszprémi Közlöny*, 1884. 08. 17. 2. A veszprémi piarista tanár Léway Imre, aki a lap alapító tulajdonosa és felelős szerkesztője közli a rendi gimnáziumok tantestületét, külön megjelölve az áthelyezéseket is. Ekkor a lap belső munkatársai dr. Rada István kanonok, Meszes Polykárpférek szerzetes és Tölcséry Ferenc voltak.

a rendelkezésre álló heti órakeretet is.²² A már főgimnáziumi rangot kapott iskola diáklétszáma 312, ebből az első osztályban 89-en voltak, a VII. osztályban még félannyian sem, mindössze 32-en.

Az első érettségi adatait megőrkítő bejegyzés a veszprémi rendház Historia Domusában. 1886.

²² ÉRTESÍTŐ 1885. Latin nyelvből (III. osztály, heti 6 óra) az egyszerű mondat tüzetes tárgyalása az összetett mondatról az infinitivusi és participiumi mondat szerkesztésig. Összefüggő olvasmány a C. Neposból. Tankönyv: Szepesy–Budaváry: Latin mondattan, Budapest, 1880. – A III. osztályos történelem (heti 4 óra) tananyaga Magyarország története tekintettel a társadalmi fejlődésre. Tankönyv: Horváth Mihály Magyarország története. Politikai földrajzból a magyar királyság és az ausztriai császárság politikai földirata és alkotmánya. A birodalom szervezete. Tankönyv: Csuday Jenő: Az osztrák–magyar monarchia politikai földirata. – A IV. osztályban 3 órában az ókor történetét tanította. Vaszy Kolos Mór tankönyvéből.

A következő tanévben hittant a VI., történelmet a III–VI. és VIII. osztályban tanította, közben a tanári könyvtár őre feladatát is ellátta.²³ Tanárkodása a gimnázium történetének jelentős korszakára esik és az ott folyó fejlesztési munkákban mindig ott található Tölcséry Ferenc neve. Veszprémi tevékenységének első két évére esik a hatosztályos nagygyimnáziumból a nyolcosztályos főgimnáziumba történő átmintásítás, amit meg is írt a gimnázium történetéről készült munkájában. Neve ott szerepel az 1886 júniusában megtartott első érettségi bizottság tagjai között.

Az 1886/87-es tanévben is heti 18 órát tartott a gimnáziumban. Tantárgyai: Vallástan: II–III., VI. osztály; történelem: III–VI. és VIII. osztály. Továbbra is feladata volt a tanári könyvtár gondozása, közben megkapta a tanintézeti hitszónok posztját is.²⁴ Ez volt a második tanév, amikor volt érettségiző VIII. osztály, a 34 fős osztályból 31-en mehettek írásbelire és szóbelizni. Vizsgaeredményük: jól érett 5, egyszerűen érett 19, egy tárgyból nem érett 5 diák és ketten több tantárgyból buktak. Az 1887. június 23–25 között megtartott szóbeli érettségi vizsgán a „vizsgáló bizottság” elnöke Mészáros Nándor királyi tanácsos, pécsi tankerületi gimnáziumi főigazgató és Léway Imre a veszprémi gimnázium főigazgatója, a bizottság tanár tagjai: Novák Béla, Szegess Mihály, Tölcséry Ferenc, Körösi Albin, dr. Hénapp Tamás és Bolgár Mihály.²⁵

A '87/'88-as tanévben 20 órában tanított. Tantárgyai: hittan a II. és V–VIII. és a történelem a III., VI. és a VIII. osztályban. Továbbra is ő volt a tanári könyvtár őre.²⁶

Az 1888–89. évi értesítőben közöltek szerint Tölcséry Ferenc a Magyar Történeti Társaság rendes tagja lett, a főgimnázium hitszónoka, az ifjúsági könyvtár gondozója. Hittant (hivatalos neve: római katolikus vallástan) tanított az I., a II–VIII. osztályokban és a bölcsészeti előtant a VIII. osztályban.²⁷

Az 1889/90-es tanévben az első osztálynak volt az osztályfőnöke. A magyar nyelvet heti 6, a latint heti 7 órában tanította osztályában. Tanította a hittant (vallás-

²³ ÉRTESÍTŐ 1886

²⁴ ÉRTESÍTŐ 1887. Vallástan II. osztály (heti 2 óra) tananyaga: A katolikus egyház szertartásai. Az egyházi személyek, helyek, tárgyak, cselekmények és az egyházi idő. Tankönyv: Némethy Lajos: A római katolikus egyházi szertartások értelmező könyve. Bp. 1885. Vallástan III. osztály (2 óra). Róder Alajos: Bibliai történet. Eger, 1882. Történelem III. osztály. „*Tananyag: A magyar nemzet története az ősidőktől fogva egészen 1849-ig; különös tekintettel a földrajzra és a chronológiára; műveltségi állapotokra, a királyi hatalom és az alkotmányosság fejlődésére és megőrzésére; a közigazgatásra; a pénz- és hadügyre; az úrbéri viszonyokra – folytonos összefüggésben az idevágó világtörténelmi eseményekkel, Mangold Lajos: A magyarok oknyomozó történelme.*”

²⁵ Veszprémi Közlöny, 1887. 06. 26. Érettségi vizsgálat. 2.

²⁶ ÉRTESÍTŐ 1888

²⁷ ÉRTESÍTŐ 1889. A bölcsészeti előtant heti 3 órában tanította. Tankönyv: dr. Pauer Imre: Philosophiai propädeutika I–II.

tan!) a IV., a bölcsészeti előtant a VIII. osztályban. Az ifjúsági könyvtár gondozása továbbra is a feladatai közé tartozott. A tíz éve tanárkodó kegyes tanítórendi áldozópap egyúttal hitelemző is volt a gimnáziumban.²⁸

A Deáksegélyező Bizottság egyik alapítója

A 11 éve tanító szerzetestanárnak az 1890/91-es tanévben jelentősen megnőtt a pedagógusi feladata. Az ifjúsági könyvtár gondozásán túl, mint a második gimnazisták osztályfőnöke, osztályában magyar nyelvet, latint, szépírást tanított. Ugyanakkor hittant oktatott az V. és bölcsészeti előtant a VIII. osztályban. Ezt a tárgyat hosszú évekig tanította a végzős osztályoknak. Az 1891. január 25-én megalakuló gimnáziumi „Deáksegélyező Bizottság” alapító tagja, első könyvtárosa és hosszú éveken keresztül annak lelkes támogatója.²⁹

Az 1891/92-es tanévben heti 18 órában tanít, folytatja az ifjúsági könyvtár gondozását és emellett a III. osztálynak az osztályfőnöke, ahol a magyar (heti 5 óra), a latin és a szépírást a tantárgya. V. osztályban hittant, VIII.-ban bölcsészeti előtant oktatott.³⁰ A főgimnázium tanári karából ebben a tanévben is többen tartottak előadásokat felnőttek számára.³¹

Az 1893-ban közreadott értesítő szerint Tölcséry Ferenc 13 éve tanított, tovább vitte a IV. osztályt, tantárgyai: magyar nyelv a IV–V., a történelem IV–VI. és a bölcsészeti előtan VIII. osztályban. Heti óraszám: 19.³²

²⁸ ÉRTESÍTŐ 1890

²⁹ ÉRTESÍTŐ 1891. A II. osztályban heti 4 órában tanított magyar nyelv tanmenete: ragos és névutós határozók. Mondattan: egyszerű és összetett mondat. Szavalás. Kéthetenként egy írásbeli dolgozat. – Tankönyvek: Dr. Szinnyei József: Rendszeres magyar nyelvtan. 3. kiad., Tomor–Várad: Magyar olvasókönyv. II. r. VIII. osztályban „*Philosophiai propädeutika. heti 2 óra. 1. Lélektan. A lelkiélet általában (az idegrendszer, az idegalkat, az egyéni természet, az organisatio mulékony hatásának eredményei); a lelki jelenségek főbb csoportjai (az érzetek, a képzetek tüneményei), a kedélymozgalmak, a mozgások tüneményei. 2. Logika.*”

³⁰ ÉRTESÍTŐ 1892. A III. osztály latin tananyaga: „*Az igitan: Conjugatio, az igék perfectum és supinum végzetek szerinti csoportosítása. rendhagyó és hiányos igék. Szóképzés. A tananyag begyakorlása az olvasókönyv megfelelő példamondatai alapján. Összefüggő olvasmányul: mesék prózában és versben. Hetenként egy írásbeli dolgozat.* – Tankönyvek: Szepesi-Tóth György: *Latin alaktan és Gyakorló-könyv.*”

³¹ Tölcséry Ferenc, Keller Lajos, Dékay János. *Historia Domus Vesprimiensis Schol. Piar. 1827. nov. 1. – 1919. aug. 1. 243. lap.*

³² ÉRTESÍTŐ 1893. Magyar nyelv IV. osztályban (4 óra). „*Bevezetés a stilsztikába. A szép irány kéllékei. A rhytmus. A hangsúlyos és időmértékes verselés. A rimtan. A költői olvasmányok taglalása és szavalása. Arany Toldijának részletes taglalása. Prózai olvasmányok elemzése. Kéthetenként egy írásbeli dolgozat.* – Tankönyvek: Névy László *Stilisztika, Tomor–Várady Olvasókönyv IV. rész, Lehr Albert: Arany Toldija.*” *Történelem IV. osztályban (3 óra). „Az ókori népek története, különös tekintettel a görögök s rómaiak politikai s műveltségi viszonyaira. – Tankönyv: Vaszary Kolos Világtörténet. I. rész Ó-kor.”*

Az 1893/94-es tanévben az I. osztály főnöke, magyar és latint tanított osztályában, egyúttal megbízták a hitelemző feladatkör ellátásával. Hittantanár volt a VI. és bölcsészeti előtan tanár a VIII. osztályban.³³

A következő tanévben³⁴ is tovább viszi osztályát, ahol változatlanul a magyar nyelv és latin a tantárgyai. Tanított még a VI. osztályban hittant és változatlanul a bölcsészeti előtan tanára az érettségiző osztályban. A 346 oldalon megjelentett 1894/95-ös tanévi értesítő tartalmazza Tölcséry Ferenc „*A Kegystanítórendiek vezette Veszprémi Róm. Kath. Főgimnázium története, 1711–1895*” címmel 252 oldal terjedelemben korszakos iskolatörténeti munkáját. A rendház Historia Domusa és az iskola tanévi „értésítvényei” (értésítői) felhasználásával írta meg az 1711-ben alapított gimnázium történetét. A tény a rendház Historia Domusában is megörökítették a 250. lapon.

Az 1895/96-os tanévben 17-re csökkent heti óraszám, harmadik éve viszi osztályfőnökként osztályát, ahol csak latint oktatott, viszont az V–VIII. osztályban történelmet tanított a diákoknak. Változatlanul ő tanította a bölcsészeti előtant a nyolcadikosoknál.³⁵ Lévy Imre rendfőnök halálának évfordulóján, 1896. május 20-án tartott gimnáziumi ünnepségen leplezték le a rendfőnök arcképét, amit Pápay Viktor festett Tölcséry Ferenc rendelkezése – olvasható a veszprémi rendház Historia Domusában. Az emlékbeszédet a rendtárs, dr. Hénay Tamás tartotta.

A következő tanévben a IV. osztályban, osztályfőnökként a magyar nyelv és irodalom, valamint a történelem tanára volt, hittantanár V–VIII. osztályokban és a bölcsészeti előtant változatlanul oktatja a végzősöknek. Heti tanítási órája 18, 17 esztendeje szerzetestanár. Ebben a tanévben tisztségviselőként nem szerepelt a főgimnáziumi „Segélyező Egyesületben”.³⁶

1897-ben lett a Magyar Pedagógiai Társaság külső tagja, a Veszprém megyei Legényegyletek főfelügyelője, Veszprém város katolikus iskolaszékének és a gimnáziumi bizottságnak választott tagja, továbbra is hitszónok. Az 1897–98-as tanévben az V. osztály főnöke. Tantárgyai: Hittan V–VIII., történelem az V. és bölcsészeti előtan a VIII. osztályban. heti óraszám 17, akkor már 18 éve tanított.³⁷ A szabadságharc félévszázados évfordulóját 1898. március 25-én az istentisztelet után a Nemzeti Kaszinó nagytermében tartotta az iskola, ahol az ünnepi beszédet Nyilassy Károly főgimnáziumi tanár mondta. Április 24-én XIII. Leó pápa gyémántmiséje alkalmából tartott ünnepélyen Tölcséry méltatta a pápa érdemeit, beszédét a tanévi

³³ ÉRTESÍTŐ 1894

³⁴ ÉRTESÍTŐ 1895

³⁵ ÉRTESÍTŐ 1896

³⁶ ÉRTESÍTŐ 1897

³⁷ ÉRTESÍTŐ 1898

*Tölcséry Ferenc főgimnáziumi tanár
1900. Becske felvétele. Piarista
Múzeum, Fényképgyűjtemény,
Albumok, 37/5.*

értésítőben le is közölték. Az ünnepség tényét a Historia Domus is rögzíti.

1998/99-ben hatodikos osztályában, ahol továbbra is osztályfőnök, vallástant és történelmet tanít. Ugyancsak vallástant tanított V–VIII., történelmet a IV. és bölcsészeti előtant pedig a VIII. osztályban. Heti óraszámát változatlan.³⁸

A két évtizede tanító Tölcséry Ferenc a következő tanévben ugyancsak történelmet, vallástant és bölcsészeti előtant tanít. Heti óraszámát sem változott, de nem osztályfőnök. Kirándulások szervezésében-lebonyolításában is részt vett. Az V. osztály diákjainak a különböző építészeti stílusokról beszélt Veszprém főtemplomában, az akkor még barokk székesegyházban.³⁹

A tanári pályán 21 éve működő Tölcséry Ferenc főgimnáziumi tanár továbbra is Veszprém város katolikus iskolaszékének és a gimnáziumi bizottságnak választott tagja, vallástant az V–VIII., történelmet a IV–V. és bölcsészeti előtant a VIII. osztályban tanított összesen heti 17 órában. A gimnáziumi „Segélyező Egyesület” tisztikarában az igazgató Takács József mellett az elnök Tölcséry Ferenc, alelnök Laczkó Dezső, pénztáros Tomozy Endre, könyvtáros Esztergályos Ágoston, valamennyien a gimnázium tanárai, az ügyész dr. Csete Antal ügyvéd.⁴⁰

Az 1901/1902. tanévben a gimnázium III. osztályának osztályfőnöke lett, hitszónok, a tanévben négy jeles egyházi ünnepnapon (dec. 22. adventi ünnep, febr. 2. Mária ünnepély, márc. 3. Leó pápa ünnepe, márc. 22. nagyböjti ünnep) szervezett ünnepélyt a diákság részére, ahol versek, előadások, zeneművek hangzottak el. Az osztálya részére szervezett tanulmányi kiránduláson az akkor még román stílusú Szent László-kápolna építészeti jegyeiről beszélt. Vallástant az V–VIII., történelmet a III–IV. és bölcsészeti előtant a VIII. osztályban tanított heti összesen 17 órában.⁴¹

³⁸ ÉRTESÍTŐ 1899

³⁹ ÉRTESÍTŐ 1900

⁴⁰ ÉRTESÍTŐ 1901

⁴¹ ÉRTESÍTŐ 1902

A veszprémi főgimnázium tanári kara az 1901–1902. tanévben. Fent: Tomozy Endre, Balogh Sándor, Csukovits Sándor. Középen: Keller János, Károlyi János, [?], Eberhardt Béla, Zsigmond János, Laczkó Dezső, Kroll Dezső, [?]. Lent: Tölcséry Ferenc, Pintér Kálmán, Takács József, Szegess Mihály, [?] Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény, Albumok, 3/54.

A főgimnáziumi Mária kongregáció megalapítója

Az 1902–1903-as tanévben vallástant a III–VIII. osztályokban, történelmet a IV. és a bölcsészeti előtant a VIII. osztályban tanította. Továbbra is a tanintézet hitszónoka és elnöke a gimnáziumi „Segélyező Egyesületnek”. Ez az év különleges volt Tölcséry életében. Megalakította 1903. március 24-én a főgimnáziumban a felsőévesek részére a Mária kongregációt,⁴² ahol az első tagfelvételeket Rédey Gyula apátkanonok, hittani biztos, nagyprépost, címzetes püspök bonyolította le. A szervezet megalakítását jóváhagyó egyházi dokumentumok felolvasása után történt az egyesület tisztségviselőinek megválasztása. A megválasztott tisztségviselők megerősítése már a templom oltára előtt zajlott. Csak érdekességgént említjük, hogy a legfőbb diákképviselő, az egyesület praesese⁴³ az a Ribó Zoltán⁴⁴ VIII. osztályos diák lett, akit Csikász Imre szobrász egyik legjobb barátjaként, támogatójaként tartunk számon.

A tagfelvevő eskütétel ünnepélyes körülmények között másnap, március 25-én a piarista templomban folytatódott. Dr. Rédey Gyula apátkanonok celebrálta a szentmisét, amit követően 105 konreganista jelölt lett a megalakult új egyesület tagja. Ezután a szülők és a város előkelőségei jelenlétében a gimnázium dísztermében fejeződött be az ünnepség. A színes műsorban szavalatok, zeneszámok hangzottak el, a diákok mellett fellépett Mátrai László (gordonka), a székesegyházi zenekar karmestere, Hergerth József (hegedű) a zenekar tagja. Langer K. „Meditatio” című művét játszották, a zongorista a VIII. osztályos Schottola Ernő volt. A műsort az intézet férfikara zárta. Az újonnan alakult ifjúsági szervezet védnökségét a veszprémi megyés püspök, Hornig Károly vállalta el. A Mária kongregáció tanévi záró ünnepélyét hasonló ünnepélyességgel tartotta május 30-án. Tölcséry hosszú éveken keresztül volt a felsőbb osztályok hitszónoka. Az 1902–03-as tanévi értesítőben hosszabb tanulmánya jelent meg „*A római katolikus tanulók vallásoktatása a veszprémi főgimnáziumban*” címmel. A hitoktatás és vallásos nevelés módszertana témakörben megjelent írását szakmai berkekben is elismeréssel fogadták.⁴⁵

Ugyanennek a tanévnek volt jelentős eseménye, hogy Hornig Károly megyés püspök 1902. október 11-én Takács József gimnáziumi igazgatót és Tölcséry Ferenc főgimnáziumi tanárt a veszprémi püspöki szentszék ülnökévé nevezte ki. A megválasztás tényét a rendház Historia Domusában is olvashatjuk. Laczkó Dezsőt megvá-

⁴² Mária kongregáció: vallásos egyesület, főként az ifjúság számára, a Mária-tisztelet hangsúlyozott gyakorlására. Az iskolák államosításával működésüket megszüntették. Részletesen lásd: MKL 1993 vonatkozó szócikke.

⁴³ diákelnök

⁴⁴ VARGA 2014. Ribó Zoltán 859.

⁴⁵ ÉRTESÍTŐ 1903

*Tölcséry Ferenc főgimnáziumi tanár,
Veszprém, 1902. október 10. Piarista
Múzeum, Fényképgyűjtemény,
Albumok, 1/5.*

*A felvétel hátlapja Tölcséry bejegyzésé-
vel. Piarista Múzeum,
Fényképgyűjtemény, Albumok, 1/5v.*

lasztották a vármegyei múzeum igazgatójává és a Magyar Földrajzi Társaság levelező tagjává. Tölcséry megjelentette a Veszprémi egyházmegyei Katolikus Legényegyesületek 1903-as évkönyvét.

Az 1903–1904-es tanévben heti összesen 18 órában tanított hittant a III–VIII. és történelmet a III–IV. osztályban. A tanítás mellett az iskola hitszónoka, a Mária kongregáció tanárelnöke és a gimnázium Segélyező Egyesülete tisztikarának elnöke, ahol alelnök lett az akkor már a veszprémi kegyesrendi főgimnáziumban tanító Laczkó Dezső. Az egyesület fővédnöke Hornig Károly püspök. A választmány tag-

jai között találjuk Fejérváry József apátkanonokot, dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselőt, Perényi Antalt a Dávid Árvaház igazgatóját, valamint dr. Csolnoky Ferenc kórházigazgatót.⁴⁶

A negyedszázada tanító kegyesrendi főgimnáziumi tanár Tölcséry Ferencnek az 1904–05-ös tanévben heti 18 órája volt. Tantárgyai: hittan a III–VIII. és a történelem a III–IV. osztályban. Saját költségén állíttatta fel az ifjúsági templomban a Jézus Szent Szíve szobrát, amit 1905. április 30-án Rédey Gyula apátkanonok áldott meg.

Ő volt a kezdeményezője a díszes ifjúsági zászló beszerzésére indított mozgalomnak. A zászlóalapba került a megyés püspök, a káptalan előző évi anyagi támogatása és a tanévi ifjúsági hangverseny teljes bevétele is. Az iskola tanévi értesítőjében magáról a zászlóról a következőket olvashatjuk: *„A zászló nehéz fehér selyemből készült; az egyik felén Magyarország Nagyasszonyát ábrázolja a kép a következő felirattal: Boldogságos Szűz Anyánk! Könyörögi érettünk – a másik oldalon Szent Imre herceg, a magyar tanuló ifjúság védőszentje s példányképe látható, mely képet ezen felírás ékesít: Szt. Imre herceg! Esedezz érettünk! A zászlószalag felírása: A veszprémi r. kath. főgimnázium a Boldogságos Szűz Anyának! A zászló a Rétai és Benedek czéget dicséri, a zászlószalag pedig a Szt. Vinczéről nevezett irgalmas nővérek buzgóságának és gondos kezeinek remek munkája.”* A nagyszabású zászlószentelési ünnepség megszervezése ugyancsak Tölcséry érdeme. A zászlót a május 21-én megtartott ünnepségen a piarista templomban báró Hornig Károly megyés püspök áldotta meg. Az esemény jelentős városi publicitást kapott.⁴⁷

Az 1905–06. tanévi értesítőben számolnak be Tölcséry Ferenc 25 éves tanári jubileumáról, amit az ugyancsak jubiléus Szegess Mihály főgimnáziumi tanárral együtt tartottak. A tanévben a III. osztály főnöke, hitszónok, a Mária kongregáció elnöke. Tanította a hittant a III–VIII. és a történelmet a III–IV. osztályban.⁴⁸

Negyedik osztályfőnökként sem társadalmi funkciói, sem tantárgyai és a tanított osztályok sem változtak a következő tanévben a már 27 éve tanító főgimnáziumi tanárnak. Heti óraszámja is változatlan: 18 óra.⁴⁹ 1906 őszén az alsóbb osztályú diákok számára is megalakította a Mária kongregációt. Nagy szerepe volt az „ifjúsági (piarista) templom” restaurálásában és újra festésében. Mecénásokat szerez, gyűjtést indít, egy képet saját költségén maga festetett. A Mária kongregáció Tölcséry biztatására a sekrestyét rendezte be egyházi ruhákkal, könyvekkel, áldoztató kehellyel. Ezen túl pedig a szegénysorsú diáktársaik orvosi kezelését, étkezését is finanszírozták.

⁴⁶ ÉRTESÍTŐ 1904

⁴⁷ ÉRTESÍTŐ 1905. Lásd még a veszprémi rendház Historia Domusa 323. oldalán.

⁴⁸ ÉRTESÍTŐ 1906

⁴⁹ ÉRTESÍTŐ 1907

— 104 —

1904. december 8-án.

A Szeplőtlen Fogantatás kihirdetésének félszázados jubileumi ünnepélye.

Műsor:

1. *Ave Mária.* Liszt Ferencztől. Éneklé a vegyeskar.
2. *A Szeplőtlen Szent Szűz.* Kemenes Ferencztől. Szavalta: Sajghó Győző VIII. o. tan.
3. *Ave Mária.* Liszt Ferencztől. Zongorán előadta: Koncz Miklós VIII. o. tan.
4. *Tanulságok.* Mészáros Amandtól. Előadták: Szalay Gyula, Takács Mihály, Varga Géza VIII., Hircsu János, Molnár János VII., Apáti László V. és Jüttner Kálmán III. o. tanulók.
5. *Aria.* Pergolesetől. Hegedűn előadták: Bordeaux Oszkár VIII., Hircsu János, Nagy László, Szanyi Iván VII., Keresztes Ferencz, Ludvig Kálmán VI. és Szattler János V. o. tanulók; harmoniumon kísérte Ambrus Elek VI. o. tanuló.
6. *A Szeplőtlen Fogantatás himnusza.* Irta: Tölcséry Ferencz, előadta: Varga Géza VIII. o. tanuló.
7. *Boethoven Sonate.* Op. 90. Zongorán előadta: Ambrus Elek VI. o. tan.
8. *Mária almai.* (Vig legenda.) Rosty Kálmántól. Szavalta: Simon Ferencz VI. o. tanuló.
9. *Ave Mária.* Schubertől. Hegedűn előadták: Bordeaux Oszkár VIII., Hircsu János, Szanyi Iván VII. és Keresztes Ferencz VI. o. tanulók; zongorán kísérte: Ambrus Elek VI. o. tan.
10. *Karácsony éj.* (Melodráma.) Kisfaludy Károlytól. Ambrus Elek zongorakísérete mellett előadta: Bekény Gábor VIII. o. tan.
11. *Áldva zeng . . .* Hoffmantól. Éneklé a vegyeskar.

1904. december 22-én.

Karácsonyi ünnepély.

Műsor:

1. *Karácsony ének.* Hortobágyi i.-től. Szavalta: Lohonyai Sándor III. o. tan.
2. *Örömhangok Krisztus bölcsőjénél.* Gerhardtól. Zongorán előadta: Pap Sándor IV. o. tan.

Az 1904. december 8-án tartott Mária ünnepély műsora.

(1904/1905. tanévi iskolai értesítő 104. oldalán)

Az 1907–1908. tanévben az V. osztály osztályfőnöke, gimnáziumi tevékenységéhez tartozott – ahogy az előző években is – még a Mária kongregáció elnöki, hitszónoki feladatkör ellátása. De ugyancsak ide tartozott a tanterv szerinti különböző történelmi kirándulások szervezése-lebonyolítása a diákok számára (Szent László-kápolna, 1908. jún. 13., IV. o.; Gizella-kápolna, jún. 14. III. o. és ugyanaznap Károly-templom, V–VI. o.), ahol a diákok helyi történelmi és művészettörténeti ismereteit gyarapította. Tanított tárgyai heti 18 órában: hittan III–VIII., történelem IV–V. osztályokban.⁵⁰

Tantárgyai az 1908–1909-es tanévben nem változtak. Hittan: III–VIII., történelem III–IV., heti 18 órában tanított. Egyéb iskolai funkciói is változatlanul megma-

⁵⁰ ÉRTESÍTŐ 1908. V. osztályos történelem tanterve (3 óra): „*Kelet népei. Görögország. Spárta, Attika és Athén A perzsák Európában. A peloponnesusi háborúk, Nagy Sándor birodalma. Róma története. Róma királyai. A köztársaság megalapítása. Az egyenlőség kivívása. Itália egyesítése. A pun háborúk. Julius Caesar. A római császárság megalakulása és bukása. A kereszténység elterjedése. A nagy népvándorlás. Az ó-kori művelődés fontosabb mozzanatai.*”

radtak: hitszónok és a Mária kongregáció elnöke. A Szent László-kápolnában tett tanulmányi kiránduláson az építészeti stílusokról beszélt tanítványainak. Iskolai munkájának teljesítésén túl ismeretterjesztő előadásokat tartott. A Veszprém Egyházmegyei Legényegyesületeknek pedig már a VII. évkönyvét szerkesztette és jelentette meg.⁵¹

Az 1909/10-es tanévben a három évtizede tanító főgimnáziumi tanár Tölcséry Ferencet 1910. június 29-én a tantestület köszöntötte a jubileum alkalmából. Tantárgyai nem változtak, hittan II–VIII., történelem III.; hitszónok és a Mária kongregáció elnöke. A segélyező egyesület munkájában azonban már nem vett részt. Hetente 17 órában tanított. Az évközi kisebb tanulmányi kirándulások mellett többnapos úton is volt tanítványaival. Az 50 veszprémi gimnazista diák Eberhardt Béla, Hoós Ferenc és Tölcséry Ferenc tanárok vezetésével május 14–16. között Pannonhalma, Győr, Komárom és Esztergom nevezetességeit tekintették meg, ahol az egyes települések bencés rendi iskolái voltak vendéglátóik.⁵²

Az 1910–11-es tanévben a gimnázium „rendes” tantárgyait 15 tanár adta elő, közülük csak ketten, Pettkó Zsigmond rajztanár és Szeiberling Mátyás tornatanár voltak világiak, a többiek a veszprémi piarista rendház tagjaiként szerepeltek a tantestületben. A rendkívüli tárgyaknál a zenét oktató Cornélius János⁵³ világi tanár van megnevezve a tanévi értesítőben, de természetesen a tantestülethez tartoztak a más vallások hittanát oktató egyházi személyek: Demjén Márton református lelkész, Horváth Dezső evangélikus lelkész és Hoffer Ármin izraelita főrabbi. Tölcséry ebben a tanévben jelentette meg a Veszprém Egyházmegyei Legényegyesületek évkönyve VIII. kötetét és számos előadást tartott különböző vidéki legényegyesületeknél szociális kérdések témakörében. Folytatta egynapos tanulmányi kirándulásait is. Ezúttal a III. osztályosokat vitte a Szent László-kápolnába, ahol az építészeti stílusokról tartott ismertetést a diákoknak.⁵⁴

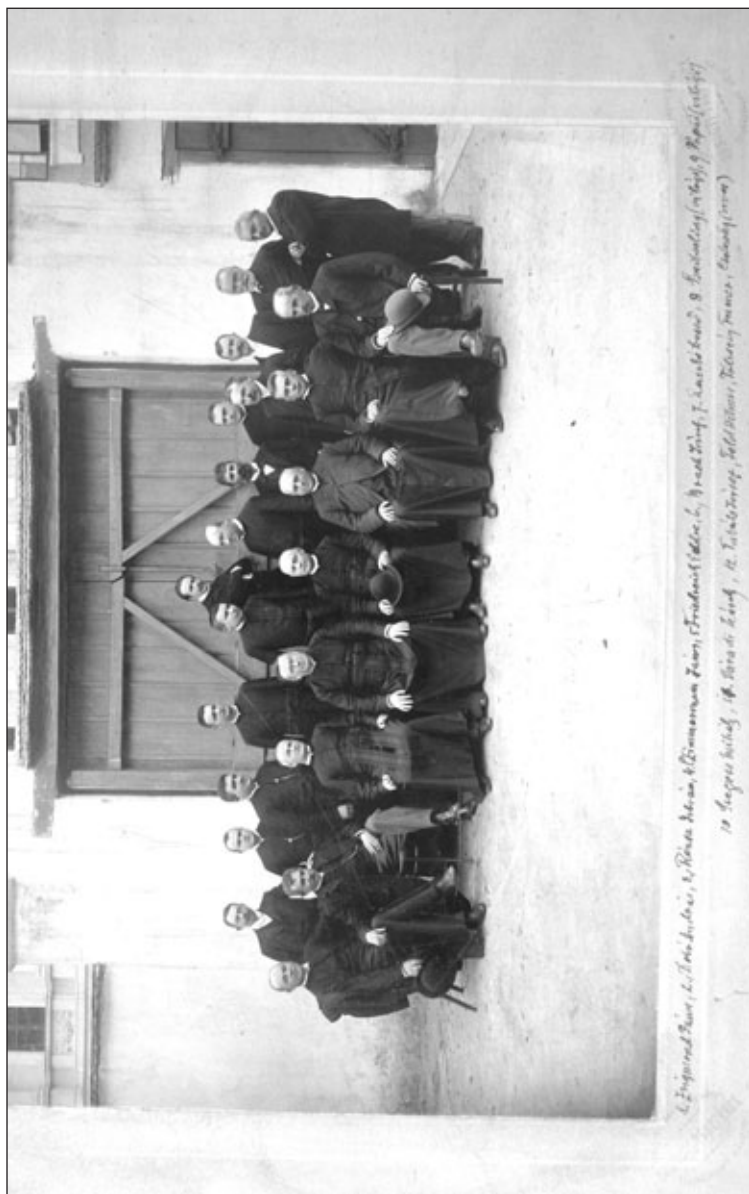
A 32 éves szolgálati idővel rendelkező Tölcséry az 1911/1912-es tanévben a 15 fős tantestületben hittant a III–VIII., történelmet a III. osztályban tanított heti összesen 17 órában. Továbbra is ő volt a tanintézet hitszónoka és az általa létrehozott és már egy évtizede működő főgimnáziumi Mária kongregáció elnöke. A tanévben a főgimnáziumi tantestület szinte valamennyi tagja (többek között Zsigmond János, Perényi Antal, Laczkó Dezső) tartott ismeretterjesztő előadásokat, illetve felolvasó

⁵¹ ÉRTESÍTŐ 1909. Történelem III. osztály: Magyarország története, tekintettel a társadalmi viszonyokra és az alkotmány fejlődésére egészen a mohácsi vészig. Történelem IV. osztály: Magyarország története a mohácsi véstől 1867-ig.

⁵² ÉRTESÍTŐ 1910

⁵³ Cornélius János a városi zeneiskola tanára 1918-tól. Vele együtt nevezték ki Ritter Lőrincet, Pekárdy Pált és Köbl Antalt óraadó tanárrá. *Veszprémvármegye*, 1918. 09. 22. 2.

⁵⁴ ÉRTESÍTŐ 1911

Veszprémi tanárok, háttérben az iskola nagykapuja. Tölcséry Ferenc ülő sor, jobbról a 2. A felvétel 1904 és 1906 között készült. A fénykép alján olvasható beszámozott névsor: 1. Zsigmond János 2. Dobó András 3. Rózsa István 4. Zimmermann János 5. Fridreich Endre 6. Brach József 7. Laczkó Dezső 8. Szeiberling Mátyás (világi) 9. Pápay Viktor (világi) 10. Szegess Mihály 11. Váradi József 12. Takács József 13. Feld Vilmos 14. Tölcséry Ferenc 15. Csolnoky Ferenc (orvos). Piarista Múzeum, Fényképgyűjtemény.

esteken működtek közre. Tölcséry az általa felügyelt katolikus legényegyletekben szerepelt legtöbbször előadásával. A tanév során jelentette meg a Veszprém Egyházmegyei Katolikus Legényegyesületek IX. évkönyvét.⁵⁵

Az iskolai munka befejezése

Az 1912–13-as tanévben Tölcséry Ferenc betegsége⁵⁶ egyre súlyosabbá vált, így felmentették a tanítás alól. A 33 éve tanító szerzetestanár pótlását helyettesítéssel oldották meg a tanévben. Az általa tanított tárgyakat (hittan II–VIII. és a történelem III. osztály) mások vették át. A Mária kongregáció elnöki funkcióját, az egyesület vezetését Sümegi Gyula főgimnáziumi tanár vette át tőle, aki egyúttal a tanintézeti hitelemző feladatot is megkapta. Ebben a tanévben ment nyugállományba Takács József, a főgimnázium igazgatója, aki Veszprémben 1887-től 1912-ig, összesen 42 évig tanított a piarista rend iskoláiban, az ő helyét a három évtizedes tanári gyakorlattal rendelkező Laczkó Dezső vette át.⁵⁷

A veszprémi kegyesrendi főgimnázium 1913–14. tanévi értesítőjében a tanévi történések rovatban szerepel: „*A kegyes tanítórend kormánya a múlt évi tanári karból Tölcséry Ferencet ideiglenes nyugalomba küldte.*”⁵⁸ Egészsége az évek folyamán jelentősen romlott, krónikus vesebaja miatt többször is kórházi kezelésre szorult. Alapbetegsége következtében látása jelentősen megromlott, a tanítás alól fel kellett menteni.

Ezt követően már csak az 1918/19-es tanév történéseit rögzítő iskolai értesítőben szerepel, ahol rövid nekrológgal emlékeznek rá.⁵⁹

Halála

Tölcséry Ferenc kegyes tanítórendi áldozópap, nyugalmazott főgimnáziumi rendes tanár, a veszprémi püspöki székszékház elnöke, a Veszprémi Egyházmegyei Katolikus Legényegyesületek főfelügyelője korának 60., szerzetesi életének 44.,

⁵⁵ ÉRTESÍTŐ 1912

⁵⁶ Tölcséry ekkor már hosszabb ideje betegeskedett vesebajjal, többször kellett Budapesten tartózkodnia kórházi kezelésen. „*Tölcséry Ferenc tanártársunkat vesebaja ágynak döntötte, [1913] febr. 15-én felvittük Budapestre, ahol három hónapig maradt orvosi kezelés alatt. Közben látóképességét is elvesztette, május 10-én változatlanul súlyos állapotban visszahoztuk Veszprémbe. Helyettesítését az év végéig a tanári kar vállalta.*” Historia Domus Vesprimiensis Schol. Piar. 1827. nov. 1. – 1919. aug. 1.

⁵⁷ ÉRTESÍTŐ 1913

⁵⁸ ÉRTESÍTŐ 1914

⁵⁹ ÉRTESÍTŐ 1920

Földy szám	A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	Az elhunyt névje (év, hó, nap, szület. helye)	Az elhalt					Az elhunyt névje, ha az elhunyt név az elhunyt név szület. helye	A halál oka
			születési és utóneve, Állás (foglalkozása), lakóhelye	születési	élet- kor	házastársának születési és utó- neve	születési születési és utó- neve		
72	1919. febr. 2.	Tölcséry Ferenc kegyesrendi tanár	Tölcséry Ferenc kegyesrendi tanár						szívinfarktus

Alább az elhunyt családja tagjainak nevével.	Utólagos bejegyzések.
Tölcséry Ferenc Tölcséry Ferenc	

Tölcséry Ferenc halotti anyakönyvi bejegyzése (72.): Veszprém, 1919. 02. 02.

Bejelentő: Pintér Kálmán kegyesrendi szerzetesnár.

áldozópapságának 37. évében, 1919. február 2-án, vasárnap délután négy órakor hunyt el a veszprémi rendházban.⁶⁰ A gyászmise a piarista templomban volt február 4-én, 10 órakor, ahol „az ifjúsági énekkar gyászdalokat énekelt, majd Babos Dezső főgimnáziumi tanár mondott magas szárnyalású emlékbeszédet. Tölcséry Ferenc hazafias és vallásos működésével több generációnak volt irányítója és nevelője. Lelkesen foglalkozott az iparos ifjúság szellemi nevelésével [...] Tanítványain kívül a társadalomban is köztiszteletnek és közszeretnek örvendett.”⁶¹ A piarista

⁶⁰ „Tölcséry Ferenc, akire a Gondviselés annyi megpróbáltatást mért, febr. 2-án délután 4 órakor meghalt. Vesebajából származó hat év vakság állapotát a gyógyulás reményével tűrte, de közben sokat szenvedett; [...] Január 31-én rosszabbul lett, meggyónt, áldozott [...] A templomban ravataloztuk fel, febr. 4-én 8 órakor volt a szentmise, ahol minden oltárnál szt. mise áldozatot mutattunk be.” Historia Domus Vesprimiensis Schol. Piar. 1827. nov. 1. – 1919. aug. 1. 384. lap. A halálát másnap, február 3-án jegyezték be a veszprémi halotti anyakönyvbe, a jelentő rendtársa, Pintér Ferenc kegyesrendi tanár volt. Itt köszönöm meg dr. Földesi Ferencnek a születési és halotti anyakönyvi adatok letöltésében nyújtott segítségét.

⁶¹ Veszprémi Hírlap, 1919. 02. 04. 2.; Veszprémvármegye 1919. 02. 09. 3.

*Tölcséry Ferenc sírja a veszprémi Dózsavárosi temetőben. A síremlék felirata:
Itt nyugszik Főtisztelendő Tölcséry Ferencz Kegyesrendi tanár 1858–1919
Béke hamvaira!*

*Emléktábla felirata alul: Jubileumi tisztelgő emlékezéssel /2009/ Öregdiák baráti
kör és Lovassy gimnázium. (Megj. hibás születési év, helyesen: 1859.)
Szerző felvétele: 2018. november 8.*

templomban felállított ravatalánál sokan fejezték ki személyesen részvételüket (Rott Nándor megyés püspök, Kránitz Kálmán felszentelt püspök, Glattfelder Béla csanádi püspök, Rainprecht Antal főispán, a helyi előkelőségek stb.). A temetés előtt 10 órakor volt lelki üdvéért requiem, majd ezt követően kívánsága szerint nem a vesp-

rémi piarista rendház Alsóvárosi temetőben lévő sírboltjába,⁶² hanem a Felsővárosi temetőben (ma Dózsavárosi temető), a temetőkapu közelében temették el. A temetést Perényi Antal apátplébános végezte teljes papi segédlettel. A kései utódok által megőrzött legenda szerint végső nyughelyként azért kérte a Felsővárosi temetőt, hogy amikor a temetőhegyi emberek hazatérnek a csatári búcsúból megsüvegelhesék sírját, emlékezhessenek rá.⁶³ Utolsó útjára rendtársain, paptársain, diákjain túl tisztelőinek sokasága kísérte el a közismert és népszerű piaristát.

A piarista gimnázium történetírója

Tölcsérynek legértékesebb munkája „*A Kegyesitanítórendiek vezette Veszprémi Róm. Kath. Főgimnázium története, 1711–1895.*”⁶⁴ címmel megjelentett monográfiája. Ebben nem csupán az 1711-ben alapított gimnázium múltját, annak minden szegmensét adta közre Tölcséry, de várostörténeti szempontból is rendkívül figyelemreméltó összgezést is kap a témáról az olvasó.⁶⁵ A piaristák Veszprémbe történő letelepítésének két évszázados múltjára emlékezve, monográfiája egyes adatsorait 1911-ig kiegészítve közölte a „*Megsárgult lapok Veszprém multjából*” című hétrészes cikksorozatában.⁶⁶ A bevezető cikkekben rövid áttekintést ad a veszprémi egyházmegye helyzetéről a mohácsi vésztől egészen a piarista rend 1711-es veszprémi

⁶² 1887-ben készült el az Alsóvárosi temetőben a piarista rend kormánya által is támogatott díszes sírbolt. (Historia Domus 212. oldal) A megyei kórház bővítésekor a kriptát a Vámosi úti temetőbe helyezték át.

⁶³ Bakonyiné Gelencsér Mária (Paloznak, 2019.) közlése, akire a veszprémi főgimnáziumban 1940-től az 1948-as államosításig tanító Takács Dezső piarista tanár hagyományozta ezt a korabeli veszprémi piarista rendházban közzájön forgó történetet. Itt köszönöm Bakonyiné Gelencsér Máriának a Tölcséry Ferenc sírjára vonatkozó információt.

⁶⁴ TÖLCSÉRY 1895. A monográfia nem csupán a tanévi értesítőben, hanem különlenyomatban is megjelent.

⁶⁵ Itt kell megemlítenünk két hasonló várostörténeti monográfiát, az 1886-ban „*Emléklapok rendezett-tanácsu Veszprém város közigazgatási életéből.*” című kötetet Véghely Dezső vármegyei alispán tollából, illetve az 1912-ben Hornig Károly megyés püspök által közreadott „*Veszprém multja és jelene.*” című többszerzős kiadványt. Mindkét kötet reprintben is megjelent 2012-ben, illetve 2016-ban a Veszprémi Szemle Várostörténeti KHA kiadásában.

⁶⁶ Tölcséry Ferenc: *Megsárgult lapok Veszprém multjából: Veszprémvármegye*, 1918. 02. 02. I. Közállapotok a Mohácsi-vész után 1526-tól 1711-ig. 1–2. *Veszprémvármegye*, 1918. 02. 17. A piaristák Veszprémében. II. A veszprémi egyházmegye állapota a Mohácsi-vésztől a piaristák letelepítéséig 1526–1711. 2–3. *Veszprémvármegye*, 1918. 03. 10. A piaristák Veszprémében. III. 1. Az első piaristák, mint a növendékpapság első tanárai és plébánosok. 1–2. *Veszprémvármegye*, 1918. 04. 07. A piaristák Veszprémében. III. 2. Az első piaristák, mint a növendékpapság első tanárai és plébánosok. 1–2. *Veszprémvármegye*, 1918. 04. 28. A piaristák Veszprémében. IV. Az első piaristák, mint tanárok. 1–3. *Veszprémvármegye*, 1918. 05. 19. A piaristák Veszprémében. V. A veszprémi gimnázium igazgatói és tanárai kétszáz év alatt 1711–1911-ig. 1–2. Megj. A látását

letelepítéséig. Cikksorozata következő részében feleleveníti a betelepítéstől kezdődően az éppen regnáló megyés püspökök (Volkra Ottó, Esterházy Imre, Acsády Ádám Péter, Padányi Biró Márton, Koller Ignác, Bajzáth József) alatt a veszprémi rendháznak az egyházmegye érdekében kifejtett tevékenységét, ami részben a papnevelő intézetben végzett tanári munkát, részben pedig a plébániákon végzett napi munkát jelentette. A hat püspök 66 éves egyházi vezetése idején a név szerint felsorolt 18 piarista szerzetes tanár oktatta a papi hivatásra készülő fiatalokat. Kitér írásában az ellenreformáció legjelentősebb helyi képviselőjével, Biró Márton püspökkel való ellentmondásos kapcsolatukra. Tölcséry Ferenc cikksorozata befejező három részében az 1895-ben megjelent iskolatörténeti monográfiájának adatait egészíti ki a veszprémi gimnázium alapításának 200. évfordulójáig, 1911-ig terjedő több szempontot figyelembe vevő statisztikai adatsorok elemzésével. Ezek az igazgatói és tanári kar névsorai, valamint a két évszázad diákjai létszámának összesítése. Az iskola különböző korszakaiból származó adatok szerint több ezer iskolázott, iskolát végzett, érettségizett diák került ki a veszprémi (kis-, nagy-, majd fő-) gimnáziumból. Iskolatörténet írói munkássága mellett említendő a város története szempontjából érdekes törökkor bemutatása is.⁶⁷

Tölcséry Ferenc lapszerkesztői, köz- és szépírói tevékenysége

Szorosan vett iskolai munkája mellett már kezdő tanárként is jelentős társadalmi tevékenységet fejtett ki. Özv. Vizeki Tallián Pálné 1872-es végrendeletével rendszerezte a gimnáziumban a nagyközönség számára rendezett felolvasásokat és előadásokat. Ebbe kapcsolódott bele Tölcséry Ferenc főgimnáziumi tanár 1889-től, majdnem minden évben szerepel egy-egy felolvasással (Az alvás, 1889. december 15.; Az emberi természetekről, 1890. március 9.; A régi magyarok eljegyzési és esküvői szokásai, 1891. november 29.; A magyar nők öltözetéről, 1892. március 13.; Karácsony-esték, 1895. december 22.; Apróságok a magyar társadalomból; Salzburg, 1895. december 26. stb.)

Sokat szerepelt a helyi sajtóban is. Lévy Imre a rendház főnöke és a gimnázium igazgatója⁶⁸ 1876. október 1-től szerkesztette a vármegye hivatalos lapját a

szinte teljesen elvesztett szerzetestanár cikkének végén mond köszönetet „*Schuster Teruska kis-asszonynak*”, aki a statisztikai adatsorok összeállításában segítette munkáját. *Veszprémvármegye*, 1918. 07. 07. A piaristák Veszprémben. VI. A veszprémi gimnázium tanulói kétszáz év alatt (1711–1911). 1–2.

⁶⁷ *Veszprémvármegye*, 1918. 09. 01. 1–2. és 1918. 09. 22. Tölcséry Ferenc: Törökvilág Veszprémben (1526–1556). 1–2.

⁶⁸ Lévy Imre (1842–1895) 1875–87 között a veszprémi, utóbb a budapesti piarista gimnázium igazgatója, 1891–1895 között, haláláig a magyar piarista rendtartomány tartományfőnöke. Bővebben: MKL 1993. 7. kötet vonatkozó szócikke

Veszprém c. hetilapot,⁶⁹ majd 1884. június elsején elindított egy tisztán katolikus szellemiségű újságot, a Veszprémi Közlönyt, akkor abban Tölcsey a szerkesztőség tagjaként rendszeresen publikálta írásait. Amikor Lévayt a budapesti piarista gimnázium élére nevezik ki 1887-ben, Meszes Polikárp ferences szerzetessel együtt⁷⁰ átveszik a lap szerkesztését is. 1888-ban Scherer István karkáplán⁷¹ is belépett a szerkesztőségbe, attól kezdve együtt készítették a lapot annak megszűnéséig, 1892 végéig. Közben még a nyomdai szedést is kitanulta, és ha kellett beállt a nyomdászok közé. A lap jelentős hatást gyakorolt a város és a megye minden ügyére. Tölcsey szépíróként is termékeny volt. A részben saját élményeire alapozott rövid tárcái sorra jelentek meg az általa is szerkesztett lapban, ahol általában a T–l–y nevet használta szerzőként.⁷² Tölcsey sokat publikált a Veszprémi Hírlapban⁷³ is, aminek éveken keresztül volt munkatársa, bár a szerkesztőségben felajánlott munkát már nem vállalta el.

Tölcsey Ferencnek megromlott egészsége, kiújuló vesebaja miatt az 1912/13-as tanévben abba kellett hagynia pedagógusi munkáját, sőt egyéb, szívesen végzett feladataitól is meg kellett válnia. Az ezt követő évekről kevés adat áll rendelkezésünkre. 1916/17 telén azonban olyannyira javult egészsége, hogy ismét munkába állhatott.

Újra folytathatta ifjúsága kedves tevékenységét, közírói munkásságát és 1917 tavaszától sorra jelennek meg vezércikkei Veszprémvármegye című újságban. Ezek jelentős részének témáját az akkor már negyedik éve zajló véres világháború hátor-

⁶⁹ Az 1876-ban indított hetilapot Lévay 1876-tól 1880-ig, illetve 1882-től 1884. június végéig szerkesztette. Lásd: NAGY 1957

⁷⁰ Meszes Polykár ferences szerzetes pedagógusi tevékenysége mellett utóbb a veszprémi ferences rendház főnöke. Nyugalomba vonulásával megszűnik a ferencesek veszprémi jelenléte, a templom és a rendház feletti ellenőrzést az egyházmegye veszi át. *Veszprémvármegye*, 1917. 08. 05. A Ferencrendiek elköltözése. 3.

⁷¹ Scherer István (1859–1902) a veszprémi Egyházmegyei könyvnyomda első igazgatója 1894–1896 között. Bővebben lásd: PFEIFFER 1987. 898.

⁷² *Veszprémi Közlöny*, 1889. 04. 28. T–l–y: Elégtétel (humoreszk) Németből szabadon. 3–4.; *Veszprémi Közlöny*, 1889. 06. 02. Hogyan kerültem föl a toronyba? 1–2.; *Veszprémi Közlöny*, 1889. 06. 09. Bazsarózsa. Eredeti tárcza. 1–2.; *Veszprémi Közlöny*, 1889. 10. 20. Elhervad minden! 1–2.; *Veszprémi Közlöny*, 1889. 11. 03. Az uzsorás. 1–2.; *Veszprémi Közlöny*, 1889. 11. 24. Az öreg Nagy Jánosé. 2.; *Veszprémi Közlöny*, 1889. december 1. A hajnali mise. 1–2.; *Veszprémi Közlöny*, 1889. december 8. A szalon kabát. 1–3. *Veszprémi Közlöny*, 1890. 04. 27. Ete halála. 2–3. (szerzőként az ifj. T–l–y aláírás szerepel); *Veszprémi Közlöny*, 1890. 05. 05. Miért akarta magát elszigetelni Anti barátunk? Humoreszk. 2–3.; *Veszprémi Közlöny*, 1890. 11. 02. Hab Marcsa koszorúja. 1.; *Veszprémi Közlöny*, 1890. 12. 21. A nagyanya karácsony-éje. 2.

⁷³ A Veszprémi Hírlapot 1893-ban alapították, 1899-től lett a veszprémi egyházmegyei iroda hivatalos közlönye.

szágra jelentős hatást gyakorló „élményei” adták.⁷⁴ Az egyházhoz és a vallási ünnepekhez kötődő, azokat értelmező vezércikkei is rendre olvashatók a lapban.⁷⁵ Feleleveníti tanártársa, az 1895. március 10-én elhunyt Bolgár Mihály munkásságát,⁷⁶ aki a város vezetékes vízellátásával, a villanyvilágítással kapcsolatos dolgozataival elősegítette Veszprém XIX. századvégi fejlődését. Az 1917. március 28-án megtartott városi tanácsülésen Tölcséry javaslata alapján a Cserháton lévő Kerekeskút utcát Bolgár Mihályról⁷⁷ nevezték el. Könyvismertetéseket is készített.⁷⁸

Élettapasztalatát, természetszeretetét, emberismeretét felhasználva virágmeséket ír. Ezekből néhány soros tanmesékből 1917 júniusától szeptemberig hat összeállítás jelent meg.⁷⁹ Csak az 1917. június 3-án megjelent első rész címeit idézzük: A virágok versengése; A vérrózsa és a pillangó; A beteg tündérlány; A pázsit és a kígyó; A thearózsa és a temetőbogár. Tanmeséi mellett hétről-hétre olvashatók Veszprémmegyében a korszak kedvelt műfajához tartozó rövid tárcái.⁸⁰ Egy évszázaddal később olvasva is érdekes az okokat, összefüggéseket is feltáró művelődéstörténeti sorozata, amiben a honfoglalástól kezdve saját koráig vizsgálja Magyarország művelődéstörténetét, ahol ez lehetséges, ott kitér a veszprémi viszonyokra is. Az öt részből álló tanulmányt „A magyar műveltség” címmel a Veszprémmegye közölte 1917. szeptember 30-tól október 28-ig.⁸¹ Írásait egészen 1918 szeptemberéig megtaláljuk a helyi sajtóban, de a megye más lapjaiban is, amikor ismét ágnak dönti súlyosbodó betegsége.

⁷⁴ Tölcséry Ferencnek a *Veszprémmegye* című lapban megjelent vezércikkei: A magyar őserő. 1917. 03. 11. 1–2.; Apotheosis. 1917. 04. 08. 1.; Ötven év. 1917. 06. 10. 1.; A községek az irgalom szolgálatában. 1917. 07. 08. 1–2.; Mert most háború van!... 1917. 07. 29. 1.; Mert most háború van!... (bef.) 1917. 08. 29. 1.; Bár hamis jós lennék! 1918. 04. 21. 1. Évfordulókor. 1918. 07. 28. 1.

⁷⁵ A két asztal. 1917. 07. 01. 1–2.; A fehér galamb a kath. egyházban. 1917. 12. 09. 1–2.; Dicsőség Istennek – békeesség embernek! 1917. 12. 23. 2–3.; Betlehem. 1917. 12. 23. 3.; Nagyhét, 1918. 03. 24. 1.;

⁷⁶ *Veszprémmegye*, 1917. 04. 15. Tölcséry Ferenc: Bolgár Mihály emlékezete. 1.

⁷⁷ A II. világháború után Csaplár János nevét kapta az utca, ami a Cserhát városrész szanálásakor megszűnt. Ma a Kádártai útról dél felé nyíló utca viseli Bolgár Mihály nevét.

⁷⁸ *Veszprémmegye*, 1917. 10. 28. Tölcséry Ferenc: Könyvismertetés. 1–2.

⁷⁹ Tölcséry Ferenc: Virágmesék. I–VI. *Veszprémmegye*, 1917. 06. 03. 1.; 06. 17. 1–2.; 07. 01. 1–2.; 07. 22. 1.; 08. 12. 1.; 09. 2. 1–2.

⁸⁰ Tárcái a *Veszprémmegye* című lapban: Az utolsó pohár pezsgő. 1918. 02. 24. 1–2. Titokzatos könny. 1918. 03. 03. 1.; A fogolykórházban. 1918. 05. 05. 1.

⁸¹ Tölcséry Ferenc: A magyar műveltség. I–V. *Veszprémmegye*, 1917. 09. 30. 1–2.; 1917. 10. 07. 1–2.; 1917. 10. 14. 2.; 1917. 10. 21. 1–2.; 1917. 10. 28. 2–4.

Tölcséry Ferenc közéleti tevékenysége

Társadalmi munkássága új feladatokat is talált. A veszprémi iparosifjak önképző és betegsegélyező egylete, ami akkor már 16 éves múltra tekinthetett vissza, 1892. december 29-én jegyzőkönyvi köszönetet szavazott meg neki és Meszes Polykárpnak az egyesület érdekében kifejtett munkájukért, amihez hozzájárulhatott a Veszprémi Közlönyben végzett szerkesztőségi tevékenységük is. 1893. április 29-én az egylet tiszteletbeli tagjává is megválasztották. Tölcséry továbbra is aktívan vett részt a veszprémi iparosifjak egyesületi életében, számos felolvasást tartott, műkedvelő előadásokat rendezett. Amikor az 1891. évi XIV. törvénycikk alapján a betegsegélyezés ügye rendezetté válik és az egyesület az iparosifjak önképző egylete néven újjáalakul, akkor Tölcséryt bízzák meg az alapszabály kidolgozásával. Tervezetét az 1894. január 21-én tartott közgyűlés elfogadta, és megköszönve munkáját, 1895. január 27-én az egyesület tiszteletbeli elnökévé választották.

1895-ben az országsszerte megindult katolikus szerveződés mozgalma Veszprémbe is eljutott, a városban is elindult az a mozgalom, amelyik a katolikus polgárokat egyesületekbe kívánta tömöríteni.⁸² Perényi Antal, a David Árvaház igazgatója 1895. április 21-ére a Davidikumba hívta össze azt az előkészítő értekezletet, amin több mint száz érdeklődő veszprémi polgár vett részt. Itt tárgyalták meg a katolikus kör és legényegylet alapszabályait.⁸³ Az alapszabályok belügyminiszteri megerősítése után a június 30-án megtartott vezetőségválasztó közgyűlésen a legényegylet elnökévé Fejérváry József⁸⁴ apátkanonokot, egyházi másodelnökké pedig Tölcséry Ferencet, világi alelnökké Szemennyei Gáspárt választották meg. Szabóky Adolf piarista tanárnak, a katolikus legényegyletek magyarországi megalapítójának példájára az iparos családból származó Tölcséry örömmel fogadja el a megtisztelő feladatot és nagy lelkesedéssel lát hozzá a szervező munkához. Már ugyanazon esztendőben, 1895. október 27-én megtartották a megnyitó ünnepséget, ahol Sebestyén István⁸⁵ vezetésével már szerepelt az egyesület énekkara. A következő hónapban, november 27-én a Fejérváry József költségén felállított színpadon bemutatják a „Virágfakadás” című színművet. Ezzel az előadással kezdődött el a veszprémi legényegyletben bemutatott műkedvelő előadások hosszú sorozata, egyúttal Tölcséry közösségépítő munkája.

⁸² *Veszprémi Hírlap*, 1919. 02. 27. Tölcséry Ferenc (1859–1919) II. 1.

⁸³ *Veszprémi Hírlap*, 1895. 04. 28. 2–3.

⁸⁴ Dr. Fejérváry József (1834–1911) pap, tanár, a város iskoláinak bőkezű támogatója, a katolikus legényegylet székházának berendezését finanszírozta, díszpolgár 1906-ban, a mai Dózsavárosi temetőben nyugszik, síremlékét a város készítette. Bővebben lásd: PFEIFFER 1987. 99–100.

⁸⁵ *Veszprémi Közlöny*, 1890. 10. 12. Sebestyén István a székesegyház tenoristája és a ferences templom orgonistája.

A szavalatokból, ének- és zeneszámokból, vetített képekkel kísért előadásokból, valamint felolvasásokból összeállított estélyek szórakoztatják, de egyúttal nevelik is az egyesület tagjait – vallotta a mozgalmat létrehozó Kolping szellemében munkálkodó Tölcséry Ferenc. A hatékony szervező munka eredményeként a második esztendőben már 259 tagot számlált a veszprémi legényegylet. Hazafias és vallásos ünnepek, szentbeszéd, közösen végzett lelkigyakorlatok mutatják a mozgalomalapító Kolping magyarországi létrehozójának, Szabóky piarista tanár szellemiségében működő városi egyesület élénken lüktető belső életét. Tölcséry a mozgalom alapítójáról tartotta első két előadását, amit azután egész sorozat követett, kihangsúlyozva annak jelszavait: vallás és erkölcs, egyesség és szeretet, munka és szorgalom, vidámság és tréfa. Az első legényegylet helyett, mely annak idején (1863) a Fenyves utcai Kolossváry-féle házban alakul és 1867-ben érdektelenség miatt megszűnt, az 1895-ben megalakult új legényegylet a Hosszú utcai székházában⁸⁶ az első világháború éveit is átvészelve aktívan működő szerveződés maradt.⁸⁷ A Veszprémi Katolikus Legényegylet zászlószentelési ünnepélyére 1897. augusztus 27-én került sor, ami igen jelentős városi esemény volt. Az egyesületi élethez hozzártartozott az 1848-ra emlékezés is. 1897-ben a piarista templomban tartott istentisztelet után, amit Takács József főigazgató celebrált Perényi Antal Dávid árvaházi igazgató és Tölcséry közreműködésével, a tagság az egyesület dísztermében tartotta ünnepi összejövetelét.⁸⁸ A legényegylet első három évének (1895–1897) eseményeit a Tölcséry által összeállított díszesen illusztrált kéziratokból ismerjük. Az eltelt év beszámolóit tartalmazzák az események, műsorok részletes leírását, az előadókat, szereplőket, és az egyesület gazdasági helyzetét tartalmazó táblázatos összeállításokat is.

Az egyesület vezetésében kifejtett munkája elismeréseként a megyés püspök, dr. Hornig Károly kinevezte őt a Veszprém megyei Katolikus Legényegyletek főfelügyelőjévé. Így még szélesebb volt az a terület, ahol szervező munkáját kifejthette. Néhány év múlva megvált a városi legényegylet alelnöki posztjától, megyei főfelügyelőként ellenőrzői-tanácsadói feladatkörét azonban olyan szinten folytatta, hogy 1900-ban a Magyarországi Katolikus Legényegyletek Országos Szövetsége másodelnökkévé választotta.

A kor szokásainak megfelelően anyagilag is támogatta a különböző akciókat, amelyekről a hírlapok külön tudósításokban számoltak be, név szerint említve a

⁸⁶ 1928-tól lett Jókai Mór utca.

⁸⁷ A Jókai utcai székházában működő Veszprémi Római Katolikus Legényegylet egészen a II. világháború befejezésig létezett. Az 1919 utáni évek eseményeiről lásd POÓR 2015. 43–49.

⁸⁸ *Veszprémi Független Hírlap*, 1897. 03. 20. Márczius 15-ike a kath. körben. 2.

„felülfizető” polgárokat, természetesen közölve az összegeket is.⁸⁹ Mindezek mellett a város közéletében is részt vállalt. Nevéhez fűződik Vendrei Aschermann Ferenc 1848/49-es hős síremlékének a felállítása is. Szervező munkájának köszönhetően 1901. október 31-én avatták fel a honvédeztredes ma is meglévő síremlékét az Alsóvárosi temetőben.⁹⁰

1903-tól 1912-ig adta közre a Veszprémi Egyházmegyei Legényegyletek évkönyvét, összesen kilenc kötetet. Számos értékes dolgozata az általa szerkesztett kötetekben olvasható, mint a „Veszprém iparosai” címmel írt munkája, ahol az egyes foglalkozás megnevezések mellett a létszámadatok is szerepelnek.⁹¹ 1903-ban kezdte meg a Legényegyesületi Színműtár szerkesztését, 1912-ig saját kiadásában tíz kötetben 34 színdarabot jelentetett meg nyomtatásban. Magyar szerzők és külföldi szerzők magyarra fordított és átdolgozott vígjátékai, népszínművek, drámák, pástorjátékok szerepelnek a közreadott füzetekben, amiket nála lehetett megrendelni. Ezek a néhány tízoldalas, az amatőr színjátszás művelésére alkalmas darabok akkor országosan is jelentősek voltak a különböző egyesületek közösségi életében. Több helyen is dicsérőleg írtak a veszprémi szerzetestanár ezirányú munkásságáról. Felhasználásukra csak egy példa: „A »Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíj Egylete« veszprémi fiókpénztárának tagjai, folyó [1908.] évi március hó 1-én a Korona szálloda nagytermében jótékony célú műkedvelői színelőadást rendeznek; mely alkalommal Tölcséry Ferenc veszprémi kegyesrendi tanár kiadásában megjelent »Árva Rózsi« című énekes népszínművet fogják előadni.”⁹² – olvashatjuk a korabeli tudósításban.

Élete nagy kitüntetésének tartotta, hogy a pápai katolikus legényegylet 1912-ben „védelnökévé” választotta, 1914-ben pedig a betegsége miatt már visszavonult

⁸⁹ *Veszprémi Független Hírlap*, 1887. 04. 02. 3. A volt lövölde melletti sétatúra (ma Erzsébet sétány) 1886-ban adakozó 208! veszprémi polgár (lakosság ~ 1,5%-a) között ott szerepel Tölcséry neve is. *Veszprémi Ellenőr*, 1908. 04. 11. 3. A főgimnázium hangversenyén felülfizető polgárokat sorolják fel, köztük a piarista tanárokat így Tölcséryt is, de szerepelnek a közölt névsorban városvezetők: polgármester, városi képviselők, továbbá iparosok és a városi értelmiség képviselői is.

⁹⁰ *Veszprémvármegye*, 1901. 11. 03. Vendrei síremlékének megkoszorúzása. 2. A temetőkápolnában lezajlott gyászszertartás után a sírnál mondott beszédében dr. Kerényi Károly a honvédegyelet elnöke köszönte meg Tölcséry áldozatos munkáját.

⁹¹ *A Veszprém-Egyházmegyei Kath. Legényegyesületek Évkönyve*. Kibocsátja Tölcséry Ferenc. Veszprém, 1902. 171 p. Benne felsorolja a Veszprémben meglévő egyes szakmákat az aranyművestől egészen a virslisig. Ma már régen kihalt mesterségek (kapcás, posztónyíró, szítás) is szerepelnek a felsorolásban. Közli az adott szakma mestereinek, segédeinek, tanoncainak a létszámát.

⁹² *Veszprémi Ellenőr*, 1908. 02. 15. 5. A darab szerzője is Veszprém megyei, Kasza Vilmos bala-toncsicsói plébános.

megyei főfelügyelő fiatalkori arcképét megfestették és azt ünnepélyes keretek között helyezték el egyesületi székházukban. Az ünnepi beszédet Kriszt Jenő esperes, a legényegylet elnöke mondta.⁹³ Tölcséry évente többször is meglátogatta a rábízott megyei egyesületeket, figyelemmel kísérve tevékenységüket. Eredményes munkásságának köszönhetően új egyesületek alakultak, nőtt a taglétszám és az egyesületi vagyon is gyarapodott.

Azonban munkásságának egyre fokozódó hátráltatója lett kiújult vesebaja, aminek következtében 1912 októberében vissza kellett vonulnia a munkától, abba kellett hagynia a gimnáziumi tanári munkáját. Közben látása is olyannyira leromlott, hogy meg kellett válnia az egyesületek érdekében végzett tevékenységétől is, felügyelői munkáját nem tudta tovább folytatni. 1914. november 18-án lemondott, amit az akkor már bíboros Hornig Károly püspök – megköszönve munkáját – elfogadott, de állását betöltetlenül hagyta.

Amikor az 1916/17. év telén egészségi állapota jobb lett – tanári munkáját ugyan nem tudta folytatni folyamatos látásromlása miatt –, örömmel fogadta Rédey Gyula káptalani helynök kinevező okmányát, amiben *„tekintettel ama kiváló buzgóságra, odaadással és páratlan hozzáértéssel teljesített munkára, mellyel az egyházmegye kath. legényegyesületeinek ügyét oly hosszú időn át a legnagyobb eredménnyel, szellemi és anyagi sikerrel végezte és felvirágoztatta”* őt 1917. március 17-én ismét megbízta az egyesületek felügyeletével. Tölcséry ekkor tájékozódik az egyesületek általános helyzetéről, de meglehetősen lesújtó képet kap, mivel a világháborús katonai szolgálat – akárcsak a többi egyesület esetében –, a főként iparosokból verbuválódó legényegyletek tagságát is megtizedelte, épületeik egy részét a katonaság foglalta el vagy bérbe adták, tevékenységük szünetelt.⁹⁴

A munka újra kezdése érdekében terveket készít, egy cikksorozatot tervezett az „Alkotmány”⁹⁵ című folyóirat számára, azonban csak egy általános elveket megfogalmazó munkáját adta közre.

A gimnáziumi diákság mellett az iparos ifjúság tanítása, nevelése állt élete, munkássága középpontjában. Ez utóbbiról írt „Egyesületi és a közszellem” címmel. Előadásokat tartott a kor szociális viszonyairól.⁹⁶

⁹³ *Pápai Lapok*, 1914. 04. 12. és 1914. 04. 26. Tölcséry arcképének ünnepélyes leleplezése műsorral egybekötve.

⁹⁴ *Veszprémi Hírlap*, 1919. 03. 04. Tölcséry Ferenc III. (1859–1919). 1.

⁹⁵ 1895-ben alapította Molnár János és Túri Béla az Alkotmány című katolikus néppárti lapot. A proletárdiktatúra alatt azonnal betiltották, annak bukása után új évfolyamkezdéssel, mint a Központi Sajtóvállalat lapja, ugyancsak Túri Béla szerkesztésében Nemzeti Újság címen jelent meg. Forrás: KEMÉNY 1942. XI.

⁹⁶ *A Veszprém-Egyházmegyei Kath. Legényegyesületek Évkönyve*. Kibocsátja Tölcséry Ferenc. Veszprém, 1904. 174 p.

Tölcséry munkásságának összegzése

Az egy évszázada elhunyt Tölcséry Ferenc személyében olyan szerzetestanárt veszített el a veszprémi piarista főgimnázium, a piarista rend, az egyházmegye közössége és Veszprém város polgársága, aki a választott hivatása maximális teljesítése mellett, a teljességre törekedve megírta iskolájának történetét az alapítástól kezdve 1895-ig, aminek egyes adatait a kétszáz éves évfordulóiig utóbb a sajtóban részben kiegészítette. Alapítója, vezetője, közreműködője volt a főgimnázium különböző vallásos és karitatív ifjúsági szervezeteinek, mindeközben az egyes ünnepek kapcsán irodalmi, zenei műveltséget is adott a diákságnak. Ugyanakkor aktívan működött közre a város felnőtt lakossága műveltségének szélesítésében a gimnáziumi felolvasó délutánok, előadássorozatok előadójaként, de életben tartója volt a város híres polgárai (pl. Bolgár Mihály, Vendrei Aschermann Ferenc) emlékének is.

Származása miatt Tölcséryhez mindig közel állt az iparosság, különösen az iparos ifjúság. Önként vállalt feladatát teljesítette, amikor először a veszprémi katolikus legényegyletben vállalt szerepet világi másodelnökként Fejérváry József elnöksége alatt. Néhány éven belül virágzó közösségi életet hozott létre. Ennek eredményeként nevezte ki a megyei Katolikus Legényegyletek főfelügyelőjévé őt Hornig Károly megyés püspök, végül ezért lett az országos szervezet egyik alelnöke. Míg egészsége engedte mindvégig feladatának tekintette a hit mindennapi megélésének szorgalmazása mellett az iparos ifjúság műveltségének emelését, az együttélés szabályainak megismertetését, a közösségi élet kialakítását. Járt a megye egyesületeit, előadásokat tartott, gyakorlati tanácsaival segítette működésüket és mai szóhasználatlaltal élve szponzorokat szerzett, sőt anyagi lehetőségei figyelembevételével ő maga is rendszeres támogató volt.

Fontos kulturális missziót vállalt fel az amatőr színjátszók számára íródott, lefordított, esetleg átdolgozott színművek megjelentetésével. Ebben gyakran támaszkodott rendtársaira, de „külső” szerzők műveit is felhasználta a katolikus legényegyletek számára készült színdarabokat megjelentető sorozati kiadványában. Ezekből számos darabot mutattak be nagy sikerrel az egyesületi táncos összejöveteleken, ünnepeken vagy más rendezvényeken a színészi hajlammal megáldott egyesületi tagok.

Végül nem elhanyagolható szak- és szépirodalmi munkássága sem. Vallásos és közéleti témájú vezércikkei éppen úgy fontosak voltak a maguk korában, mint szépírói ihletettséggű tárcái.

A sokoldalú szerzetestanár fiatalon távozott az életből, de eredményes munkássága okán eminens helye van a veszprémi piarista gimnázium jelentős tanáregyéniségei sorában.

IRODALMI HIVATKOZÁSOK:

- BALANYI–BIRÓ (1943): BALANYI György–BIRÓ Imre–BIRÓ Vencel–TOMEK Vince (1943): *A magyar piarista rendtartomány története*. Kiadja a Magyar Kegyes Tanítórend, Budapest.
- ÉRTESÍTŐ (1871): A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Szeged Szabad Királyi Városi Főgymnasium értesítője az 1870–71-iki tanévről. Nyomatott Burger Zsigmondnál, Szeged.
- ÉRTESÍTŐ (1872): A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Szeged Városi Főgymnasium értesítője az 1871–72-iki tanévről. Nyomatott Burger Zsigmondnál, Szeged.
- ÉRTESÍTŐ (1873): A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Szegedvárosi Főgymnasium értesítője az 1872–73-iki tanévről. Nyomatott Burger Zsigmondnál, Szeged.
- ÉRTESÍTŐ (1874): A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Szegedvárosi Főgymnasium értesítője az 1873–74-iki tanévről. Közzéteszi Magyar Gábor igazgató. Burger Zsigmond özvegye könyv- és könyomdájából, Szeged.
- ÉRTESÍTŐ (1875): A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Szegedi Városi Főgymnasium értesítője az 1874–75-iki tanévről. Közzéteszi Magyar Gábor igazgató. Burger Zsigmond özvegye könyv- és könyomdájából, Szeged.
- ÉRTESÍTŐ (1877): A magyarországi kegyes tanítórend kecskeméti főgymnasiumának értesítője az 1876–77-iki tanévről. Közli dr. Polák Ede igazgató. Nyomatott Tóth Lászlónál, Kecskemét.
- ÉRTESÍTŐ (1878): A magyarországi kegyes tanítórend kecskeméti főgymnasiumának értesítője az 1877–78-iki tanévről. Közli dr. Polák Ede igazgató. Nyomatott Tóth Lászlónál, Kecskemét.
- ÉRTESÍTŐ (1881): Értesítő a kegyes tanítórendiek váci fő-gymnasiumáról az 1880–81-iki tanévben. Közli: Rappensberger Kajetán igazgató. Serédy G. Siketn. Iparint. könyvnyomda, Vác.
- ÉRTESÍTŐ (1882): Értesítő a kegyes tanítórendiek váci fő-gymnasiumáról az 1881–82-iki tanévben. Közli: Fanek Ödön igazgató. Serédy G. Siketn. Iparint. könyvnyomda, Vác.
- ÉRTESÍTŐ (1885): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1884–85. tanévről. Közli Léway Imre főgymn. igazgató. Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1886): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1885–86. tanévről. Közli Léway Imre főgymn. igazgató. Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1887): A kegyes-tanítórend veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1886–7. tanévről. Közli Léway Imre főgymn. igazgató. Szent István könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1888): A kegyes-tanítórendiek veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1887–88. tanévről. Közli Takács József főgymn. igazgató. Kompolthy F. „Petőfi” könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1889): A kegyes-tanítórendiek veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1888–89. tanévről. Közli Takács József főgymn. igazgató. Stetter Ede Szent-István könyvnyomda és irod. vállalata, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1890): A kegyes-tanítórendiek veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1889–90. tanévről. Közli Takács József főgymn. igazgató. Kompolthy F. „Petőfi” könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1891): A kegyes-tanítórendiek veszprémi róm. kath. főgymnasiumának értesítője az 1890–91. tanévről. Közli Takács József főgymn. igazgató. Kompolthy F. „Petőfi” könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1892): A kegyes-tanítórendiek veszprémi főgymnasiumának értesítője az 1891–92. tanévről. Közli Takács József főgymn. igazgató. Kompolthy F. „Petőfi” könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1893): A kegyes-tanítórendiek veszprémi főgymnasiumának értesítője az 1892–93.

- tanévről. Közli Takács József főgymn. igazgató. Kompolthy F. „Petőfi” könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1894): A kegyes-tanítórendiek veszprémi főgymnasiumának értesítője az 1893–94. tanévről. Közli Takács József főgymn. igazgató. Kompolthy F. „Petőfi” könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1895): A kegyes-tanítórendiek veszprémi főgymnasiumának értesítője az 1894–95. tanévről. Közli Takács József főgymn. igazgató. Kompolthy F. „Petőfi” könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1896): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi róm. kath. főgimnázium értesítője az 1895–96. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1897): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi róm. kath. főgimnázium értesítője az 1896–97. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1898): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1897–98. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1899): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1898–99. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1900): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1899–1900. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1901): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1900–1901. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1902): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1901–1902. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1903): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1902–1903. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Pósa Endre könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1904): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1903–1904. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Pósa Endre könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1905): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló r. k. főgimnázium értesítője az 1904–1905. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Pósa Endre könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1906): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1905–1906. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Pósa Endre könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1907): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1906–1907. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Pósa Endre könyvnyomdája, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1908): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1907–1908. tanévről. Közzéteszi Takács József főgymn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1909): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője

- az 1908–1909. tanévről. Közzéteszi Takács József főgimn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1910): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló r. kath. főgimnázium értesítője az 1909–1910. tanévről. Közzéteszi Takács József főgimn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1911): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló r. kath. főgimnázium értesítője az 1910–1911. tanévről. Közzéteszi Takács József főgimn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1912): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló r. kath. főgimnázium értesítője az 1911–1912. tanévről. Közzéteszi Takács József főgimn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1913): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1912–13 tanévről. Közzéteszi Laczkó Dezső főgimn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1914): A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm. kath. főgimnázium értesítője az 1913–14 tanévről. Közzéteszi Laczkó Dezső főgimn. igazgató. Egyházmegyei könyvnyomda, Veszprém.
- ÉRTESÍTŐ (1920): A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi róm. kath. főgimnázium értesítője. 1919–20. tanév. Közzéteszi: Kövesi Lajos igazgató. Veszprém.
- KEMÉNY György (1942): *Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig*. Összeállította Kemény György. Budapest.
- KOLTAI András (2008): *Piarista életrajzok: Az Úrban elhunyt rendtagok kegyeletos emlékezete a Magyar Rendtartományban, 1883–1988*, szerk. KOLTAI András, Budapest, CDROM kiadás. Szerzői a tartományfőnöki titkárok,
- NAGY László (1957): *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956*. Veszprém.
- MKL (1993): *Magyar katolikus lexikon*. Főszerk.: DIÓS István, szerk. VICZIÁN János et al. Szent István Társulat, Budapest.
- NÉVTÁR (1878): *A magyarországi kegyes-tanítórend névtára 1878/9-edik tanévre*. Nyomatott Kocsi Sándornál. Budapest.
- NÉVTÁR (1879): *A magyarországi kegyes-tanítórend névtára 1879/80-edik tanévre*. Nyomatott Kocsi Sándornál. Budapest.
- PFEIFFER János (1987): *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)*. München.
- POÓR Ferenc (2015): A 120 éve alakult Veszprémi Római Katolikus Legényegylet kulturális tevékenységéről. *Veszprémi Szemle*, 2015/2, 43–49.
- TÖLCSÉRY Ferenc (1895): *A Kegyes-tanítórendiek vezette Veszprémi Róm. Kath. Főgimnázium története, 1711–1895*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém.
- TUDÓSÍTVÁNY (1883): Tudósítvány a kegyes tanítórendiek buda-pesti főgymnásiumáról az 1882–83-iki tanévben. Nyomatott a „Hunyadi Mátyás” intézetben. Budapest.
- TUDÓSÍTVÁNY (1884): Tudósítvány a kegyes tanítórendiek buda-pesti főgymnásiumáról az 1883–84-iki tanévben. Nyomatott a „Hunyadi Mátyás” intézetben. Budapest.
- VARGA Béla (2014): *Veszprém Megyei Életrajzi Lexikon*. Szerk. Varga Béla. Bőv. és jav. kiadás, Veszprém.

KÖZLEMÉNYEK

A Suly család rövid története

MEZŐHEGYI GERGŐ

VESZPRÉM MEGYE EZEN MÉLTATLANUL ELFELEDETT patrióta családjáról meglehetősen kevés forrás áll rendelkezésünkre. Jelen cikkben a család történetének és a nevesebb családtagok bemutatása mellett sor kerül a nemesi família eddigi leg részletesebb családfájának közlésére is.

A Sulyk a XVIII. század végétől kezdve, egészen a XX. század elejéig Veszprém közigazgatásának, kereskedelmének és iparának meghatározó szereplői voltak. A család nevével legkorábban az 1623-ban kihirdetett nemesítő oklevélben találkozhatunk a Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára anyagai között.¹ A nemeslevél szövege magyar fordításban a következő: „*Mi, [Bethlen] Gábor erdélyi fejedelem ezennel hű szolgálataiért vajdaházi Suly másképp Fazakas Andrást, aki jelenleg Zilah faluban lakik nemesi kúriájában, eddigi nemtelen állapotából, amelybe született, felemelve megnemesítjük és Erdély nemesei közé soroljuk. Mostantól mindörökre ő és örökösei élhetnek a nemesi előjogokkal. Ennek bizonyosságául hiteles, pecsétes nemeslevelünket átadtuk neki. Kiadva Besztercebányán, 1622. október 13-án.*”

A családot Kempelen Béla is említi nemesi családokat bemutató művében.² Az első Sulli, akit a veszprémi r.k. keresztlési anyakönyvek említenek, József volt, akinek Barbara nevű feleségétől egy József nevű fia született 1746 januárjában.³ A korabeli anyakönyvi bejegyzések jellemzője, hogy a vezetéknév többféleképpen is feljegyzésre került. Így szerepelhetett József neve gyermekei bejegyzéseinél, mint Sulli,⁴ Sül,⁵ Sili,⁶ Schill,⁷ Szili⁸ is. 1762-ben Suly József neve olvasható a városi jegyzőkönyvben, mint a tanácsülés egyik résztvevője.⁹ 1773-ban a püspöki urada-

¹ MNL OL F 21 – S – 13.

² KEMPELEN 1915.

³ Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1746. 01. 22. 559.

⁴ Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1746. 01. 22. 559.

⁵ Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1749. 04. 19. 28.

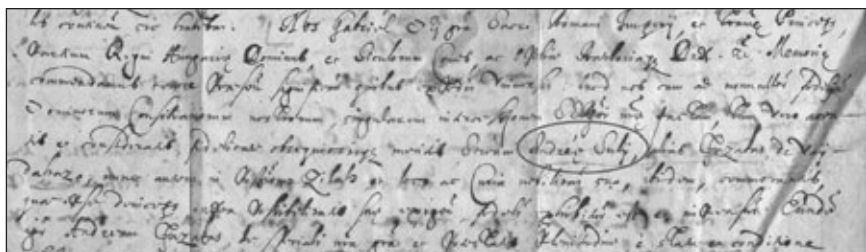
⁶ Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1752. 03. 19. 78.

⁷ Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1755. 05. 24. 123.

⁸ Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1759. 12. 19. 181.

⁹ FÖLDESI 2019.

lom kamarai összeírásában két Suly is megemlítésre kerül, mint püspöki telken élő lakosok: Suly József és Sully András 1–1 tehenet birtokoltak.¹⁰ Az összeírás mindkettőjüket fiúgyermek nélküli lakosnak jegyzi. Előbbi azonos lehet az 1746-ban született Józseffel. András többször is Veszprém városbírójává választják, 1780–1783 között Sulyi, majd 1791-től Suli vezetéknevvel szerepel Bándi László közlésében.¹¹ A két időszak városbírója valószínűleg egy és ugyanaz a személy volt, ugyanis András gyermekeinek anyakönyvi bejegyzéseinél mindkét vezetéknev-változat előfordult.

Részlet Suly András nemesítő oklevelének átiratából¹²

A XIX. század legelejétől azonban nem ők, hanem Suly Antal és leszármazottjai vállnak a város fontos, megbecsült szereplőivé. Antal 1756 körül született,¹³ ismeretlen helyen. 1784-ben vette feleségül a veszprémi születésű Kemény Zsuzsannát.¹⁴ Antal a XVIII. sz. végén már tekintélyes tanácsi tisztségviselő, akit 1799-ben választottak meg tanácstagnak, majd 1800-ban városbírónak. Utóbbi tisztségéről – a tanács bizalma ellenére – 1804-ben lemondott.¹⁵ Később többször újraválasztották, mivel bizonyította „a város dolgai folytatásában és oltalmazásában való készségét, fáradhatatlan iparkodását és példás hűségét”.¹⁶ A tanácsban betöltött pozíciója a város vezetésében korábban szintén részt vevő Andrással és Józseffel való rokoni kapcsolatára is utal. Idősebb korában, 1824-ben városi adóvevőnek is megválasztják.¹⁷

¹⁰ KÖRMENDY 1984. 345

¹¹ BÁNDI 2011. 68.

¹² MNL OL F 21 – S – 13. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának közlési engedélyével.

¹³ Antal veszprémi, 1837. január 25-i halotti anyakönyvi bejegyzésében feltüntetett életkora (81) alapján.

¹⁴ A házasság 1784. június 6-án történt. A bejegyzés szerint a vőlegény 28, a menyasszony 17 éves volt.

¹⁵ FÖLDESI 2018. 49.

¹⁶ MNL VeML V.102.a. 13. kötet. 242-243.

¹⁷ MNL VeML V.102.a: Tanácsülési jegyzőkönyv 558/1823. 160.

Antal 1809-ben alapítja meg sütődéjét. Még ebben az évben fiának, Antalnak (I) és menyének, Wittmayer Annának ajándékozta azon házat a pékmesterséghez tartozó mindennemű eszközökkel együtt, melyet 1809-ben Schittensam Józseftől vásárolt meg. Az adásvételi szerződésben körülírt meghatározás alapján a ház valószínűleg az Apácza utca 47. szám alatt állt.¹⁸ Más források az akkor még Palotai utca 489., később Kossuth Lajos utca 14. számot jelölik meg a szóban forgó ház címének, amely egészen a XIX. század végéig a család birtokában volt, s amelyet az 1960-as évek végén lebontottak.¹⁹ Az ifjú pékmester, bővítendő az üzletet, hamarosan eladóhelyet is vásárol a főpiacon. „Boltocskáját” 1814-ben Stadler Józseftől vételezi 45 Ft-ért.²⁰ Az 1830-as években az ügyiratok pékmesterként és a városi betegház gondnokaként említik. 1831-ben már nyolc pékárusító hellyel rendelkezik.²¹ Az elkövetkező évtizedekben három fia, Antal (II), János (II) és Gábor (II) is sütőmesterként dolgoztak. Érdekesség és említésre méltó, hogy Antal (I) jó barátságot ápolt Stingl Vincével, a herendi porcelángyár alapítójával. Antal Stingl több gyermekének is a keresztapja volt.²² Stingl az 1840-es években Mayer György pápai kőedénygyáros bizonyos értelemben vett vetélytársa volt. Nem kizárt, hogy innen eredhetett a Suly és Mayer családok ismeretsége: az 1890-es években Antal (I) dédunokája, Mária a kőedénygyáros unokájához, Gyulához ment feleségül.²³

Antal felesége 1831-ben a kolerajárvány következtében elhunyt. 1832-ben újránősült, a 46 éves özvegy feleségül vette a 20 éves Cveck Annát. 1847-ben Antalt főbírói posztra jelölik.²⁴ Mint oly sok iparost és kereskedőt, a sütőmestereket sem kerülhette el a forradalom hadiszolgálaton kívüli velejárója: a hadsereg részére jelentős mennyiségű pékárut kellett beszolgáltatnia, amely évekre nehéz helyzetbe sodorta a családi vállalkozást.²⁵ Ezt követően Antal igyekezett kintlévőségeit begyűjteni, hitelezéseit rendezni. Ez esetenként polgári peres eljárás keretében történt. 1855-ben a pápai bíróság közhírré tétette, hogy Suly Antal veszprémi pékmester felperes adóssági pert nyert Veber Antal pápai volt molnármester és neje Wittmayer Klára alperesek ellen, mely során a pápai Új utca 120. sz. alatti ház elárverezésre került.²⁶ Az előkelő Wittmayer család tagjaival gyakran találkozhatunk

¹⁸ FÖLDESI 2018. 71. Valamint lásd ugyanott a 117. számú jegyzetet, amiben olvasható a ház – így a pékség – pontos helyének beazonosítása is. (Földesi F.)

¹⁹ MÁRKUSNÉ 2015.

²⁰ DARNAY 1957. 338.

²¹ FÖLDESI 2019.

²² KATONA 1971. 304.

²³ Budapest IX. ker. polgári házassági anyakönyve, 1896. 03. 09. 384.sz.

²⁴ FÖLDESI 2017. 7.

²⁵ MNL VeML XIII. 20 A Suly-család iratai.

²⁶ *Budapesti Hírlap*, 1855. 03. 22. 3739.

Pápa város tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyveiben, Antal első felesége is a család rokona volt. Suly (I) Antal 74 évesen, 1860-ban hunyt el.

Antal (I) első házasságából született fiai közül hatan éltek meg a felnőttkort. Legidősebb fia, Antal (II) 14 évet szolgált őrmesterként a Palatinus huszárezredben. 1865-ben kérelemmel fordult I. Ferenc József magyar királyhoz, hogy az édesapja által 1849-ben, a hadsereg részére kötelezően kiszolgáltatott pékárúért fizesse ki a kincstár az elmaradt vételárat (ami számításai szerint 2.358 osztrákértékű Ft-nak felelt meg). A hivatal a kérelmet elutasította, mivel a beadott szerződéseket, szállítóleveleket nem találta hitelesnek és megalapozottnak.²⁷ A nőtlen sütőmester és korábbi városkapitány a hivatallal való sok éves, eredménytelen küzdelmét követően 1875-ben halt meg. Gáborról nem sokat tudunk, azon kívül, hogy ő is pékmesterként segítette a családi üzletet. Alhadnagyként szerepelt az 1848/49. évi igazolt honvédtisztek névsorában.²⁸ Az 1850-es évek fürdőszezonjaiban Antallal a Balaton-felvidéket látták el pesti és bécsi süteményekkel.²⁹ Gyermektelenül hunyt el 62 évesen. Ignác „szappanyos” mester volt, de mestersége üzésének valószínűleg az vetett véget, hogy 1856-ban a járási bíróság műhelyében lefoglalta, majd árvereztette a „szappanyos-mesterség folytatására tartozó mindennemű eszközöket”.³⁰ 1866-ban még újsághirdetésben fogatját kínálja rendelkezésre,³¹ majd 1871-ben öngyilkos lett. József jegyzőként feleségével Nagyvázsönyba került, négy gyermeke ott is született. 1864 körül költözött vissza a család Veszprémbe, ahol ugyanezen évben előbb megszületett József legkisebb gyermeke, Vilmos, majd decemberben felesége elhunyt. József nem sokkal ezután, 40 évesen halt meg. Gyermekeit bátyja, Gábor nevelte fel.³² Ede, Antal legkisebb fia szintén sütőmesterként kezdte, majd az 1800-as évek végén – a családból már sokadikként – városi tanácsbeli pozíciót töltött be. 1861-ben Szelőcén vette feleségül Gergely Katalint. Adakozó derék polgárnak is-merték, 1887-ben a népkonyha szegényei részére száz font kenyeret ajándékozott.³³ 1887-től az Almádi-i Fürdő Részvénytársaság igazgatósági tagja. Élete utolsó évtizedében bővelkedett a különböző tisztségekben: 1892-ben a Veszprémi Ipartestület alelnöke,³⁴ 1898-ban a Veszprémi Betét- és Kölcsönközvetítő Egyletben megszűnik az igazgatói jogosultsága,³⁵ 1899-ben választmányi tag a Veszprémi Polgári Kaszinó igazgatóságában. 1900-ban hunyt el.

²⁷ FÖLDESI 2019.

²⁸ MORZSÁNYI 1871.

²⁹ *Hölgyfutár*. 1853. 05. 03. 347.

³⁰ *Budapesti Hírlap*. 1856. 10. 10. 4.

³¹ *Veszprém*. 1866. 07. 22. 32.

³² PÁKOZDI 2017. 75–86.

³³ *Veszprém Megyei Hivatalos Heti Közlöny*. 1887. 04. 03. 2.

³⁴ V. FODOR 1989. 15.

³⁵ *Központi Értesítő*. 1898. 06. 16. 836.

- ♂ **Suly** Antal [1756k.–1837] ∞ (1784) Kemény Zsuzsanna [1766–1822]
- ♂ (I) **Suly** János [1785–1785]
 - ♂ (I) **Suly** Antal [1786–1860] ∞ (1809) Vittmayer Anna [1793k.–1831]; ∞ (1832) Cveck Anna [1811–1853]
 - ♀ (II) **Suly** Terézia [1810–1811]
 - ♂ (II) **Suly** Antal [1812–1875]
 - ♀ (II) **Suly** Mária [1814–1814]
 - ♀ (II) **Suly** Anna [1815–1817]
 - ♂ (II) **Suly** János [1817–1881] ∞ (1843) Czekkel Erzsébet [1821–1875]
 - ♂ (III) **Suly** János [1843–1891] ∞ (1874) Schwaabe Jozefin [1854–1919k.]
 - ♂ (IV) **Suly** Zoltán [1877–1941] ∞ (1932) Strofinszky Róza [1888–1970]
 - ♀ (IV) **Suly** Mária [1878–1900] ∞ (1896) Mayer Gyula [1863–1944]
 - ♀ (V) Mayer Alice [1897–1900]
 - ♂ (V) Mayer (Mezőhegyi) Zoltán [1898–1970] ∞ (1918) Kajtár Veronika [1895–1974]
 - ♀ (V) Mayer Lujza [1900–1900]
 - ♀ (III) **Suly** Alajos [1845–1845]
 - ♂ (III) **Suly** Imre [1846–1846]
 - ♀ (III) **Suly** Erzsébet [1848–?]
 - ♀ (III) **Suly** Alojzia [1850–1931] ∞ (1870) Vörös József [1822k.–?]
 - ♂ (III) **Suly** Ferenc [1852–1855]
 - ♀ (III) **Suly** Mária [1854–1918] ∞ (1881) Torma István [1846–1897]
 - ♀ (III) **Suly** Rozália [1855–?] ∞ (1876) Horváth Dezső [1843k.–?]
 - ♀ (III) **Suly** Anna [1858–?]
 - ♀ (III) **Suly** Anna [1861k.–1877]
 - ♀ (III) **Suly** Emília [1864–?] ∞ (1887) Stein György [1856k.–1923]
 - ♂ (IV) Stein Andor [1889–1890]
 - ♀ (IV) Stein Erzsébet [1890–1925] ∞ (1916) Bokrossy Ferenc [1888–1942]
 - ♀ (IV) Stein Emília [1894–1938] ∞ (1925) Jakobik Gyula [1882k.–1963]
 - ♂ (II) **Suly** Mihály [1818–1821]
 - ♂ (II) **Suly** Ede [1820–1822]
 - ♂ (II) **Suly** Gábor [1821–1882] ∞ (1850) Vörös Mária [1833k.–1883]
 - ♂ (III) **Suly** Gábor [1855–1855]
 - ♂ (II) **Suly** Ignác [1825–1871] ∞ (1852) Szalay Zsuzsanna [1824k.–?]
 - ♂ (II) **Suly** József [1829–1869] ∞ (1856k.) Horváth Mária [1833–1864]
 - ♂ (III) **Suly** László [1857–1859]
 - ♂ (III) **Suly** József [1858–1859]

- ♀ (III) **Suly Gizella** [1860–1913] ∞ (1880) **Marzsó Géza** [1847–1901]; ∞ (1902) **Szalay László** [1859–1941]
- ♀ (IV) **Marzsó Elvira** [1882–1965] ∞ (1904) **Králik Dániel** [1873k.–1928]
- ♀ (IV) **Marzsó Edit** [1886–1959] ∞ (1910) **Hodinka Antal** [1864–1946]
- ♂ (IV) **Marzsó Aladár** [1888–1974] ∞ (1926k.) **Sebestény Borbála** [1897k.–1975]
- ♂ (IV) **Marzsó Tihamér** [1890–?]
- ♂ (IV) **Marzsó Géza** [1891–1941] ∞ (1937) **Molnár Izabella** [1888–1973]
- ♂ (III) **Suly (Várkonyi) Dezső** [1862–1904] ∞ (1887) ♀ **Suly Katalin** [1863–1954]
- ♂ (III) **Suly Vilmos** [1864–1900k.] ∞ (1897) **Ivkovits Amália** [1862–?]
- ♂ (II) **Suly Ede** [1831–1900] ∞ (1861) **Gergely Katalin** [1833–1925]
- ♀ (III) **Suly Katalin** [1863–1954] ∞ (1887) ♂ **Suly (Várkonyi) Dezső** [1862–1904]
- ♂ (III) **Suly Antal** [1865–1865]
- ♂ (III) **Suly László** [1867–1942] ∞ (1892) **Bauer Emília** [1875–1958]
 - ♂ (IV) **Suly Endre** [1893–1954]
 - ♀ (IV) **Suly Mária** [1894–?] ∞ (1916) **Schuller Artúr** [1889–?]
 - ♀ (IV) **Suly Ilona** [1896–1945] ∞ (1925) **Nagy Dániel** [1893–?]
 - ♀ (IV) **Suly Julianna** [1898–1986] ∞ (1918) **Kárász József** [1892–1954]
- ♂ (III) **Suly József** [1869–1869]
- ♂ (III) **Suly Antal** [1870–1927] ∞ (1898) **Holles Ilona** [1872–1934]
 - ♂ (IV) **Suly Ferenc** [1899–1909]
 - ♀ (IV) **Suly Gizella** [1901–1955] ∞ **Saághy József** [1896k.–1971]
 - ♀ (IV) **Suly Margit** [1902–1987]
 - ♂ (IV) **Suly Antal** [1903–1981] ∞ **Kaszánovits Mária** [1906–1987]
 - ♀ (V) **Suly Ilona** [1930–1978] ∞ **Zsótér Ferenc** [1923–2014]
 - ♂ (V) **Suly József** [1935–2014] ∞ **Antal Piroska** [1937–1991]
 - ♂ (IV) **Suly Ede** [1904–1933]
 - ♀ (IV) **Suly Ilona** [1910–1924]
 - ♂ (II) **Suly Sándor** [1834–?]
 - ♀ (II) **Suly Mária** [1839–?]
 - ♀ (I) **Suly Anna** [1788–?]
 - ♀ (I) **Suly Anna** [1790–?]
 - ♀ (I) **Suly Catharina** [1792–?]
 - ♀ (I) **Suly Terézia** [1794–1805]
 - ♂ (I) **Suly János** [1796–?]

- ♀ (I) **Suly** Erzsébet [1798–1871]
- ♂ (I) **Suly** Mihály [1800–?]
- ♀ (I) **Suly** Julianna [1802–1803]
- ♀ (I) **Suly** Terézia [1807–1860]

*Suly Antal (1756k.–1837) leszármazottjainak 5 generációs családfája.*³⁶

János, több testvéréhez hasonlóan, pékmesterként vette ki részét a családi üzletből. Felesége, Czekkel Erzsébet annak a Czekkel Ferencnek volt a rokona, akinek egyrészt a lánya, Anna, János édesapjának második felesége volt, ill. akinek halálát követően János a hátrahagyott gyermekek/örökösök gyámja lett.³⁷ Elképzelhető, hogy a Suly család ekkor került először kapcsolatba a borászattal, ugyanis János kérésére rendelik el a Czekkel Ferenc hagyatékához tartozó, a csopaki szőlőhegyen fekvő 2.000 pfta becsült épületes szőlő eladását árvereztetés útján.³⁸ Egy évtized elteltével már a Borászati Füzetek írnak a család ültetvényeiről: „Csopakon még Krascsevit és Suly pék szőlejét tekintettük meg. Suly úr szőleje 7 holdas. Az egész régi szőlő volt, mikor azt megvette, most új ültetvény az egész. Fele már 6–9 éves, a másik fele 1–4 éves. Földjét megrigoloztatta és sima vesszővel ültette ki. Az idei termés 215 akót tesz, esik tehát egy-egy holdra 30–60 akó. – Taval ennek csak fele termett. A fajok a balatonmellékiek, és Suly ur ültetvényei közt a juh-fark a praedominans. [...] Suly legelső ültetvényeinél kevesbé válogatta meg a közönséges balatonmelléki szőlőfajokat, de az utóbbiak már mind nemes fajták: sárfehér, furmint és muskatály, tramini, rizling, klävner, burgundi, sőt ezekből már borai is vannak, de izlelni azokat alkalmunk nem volt, miután a pincze ajtaja szalmával és gyékényekkel volt berakva, nehogy a szomszédos erjesztő kamara mesterseges melege beléje hasson.”³⁹ 1881-ben a veszprémi Sámson-cég, amelyben Jánosnak is komoly érdekeltsége volt, csődbe ment, János pedig november közepén öngyilkos lett. Bár a búcsúlevelében gyógyíthatatlan betegségét adta okul, egyes lapok tudósítása szerint az vezetett Veszprém város egyik legvagyonosabb polgárának halálához, hogy az említett cég bukásával érzékeny veszteségeket szenvedett.⁴⁰ Ez a sajtóértesülés tévesnek bizonyult, ugyanis 1881 novemberének elején János, mint felperes 9.878 Ft 30 kr követelését Sthymmel Lajos, Sámson Pál utóda, mint

³⁶ A családfán feltüntetett összes adat hiteles forrásból (egyházi és polgári anyakönyvek, gyászjelentések, levéltári iratok, újságcikkek) származik.

³⁷ *Budapesti Hírlap*. 1858. 06. 15.

³⁸ *Budapesti Hírlap*. 1857. 07. 05.

³⁹ *Borászati Lapok*. 1870. 10. 613.

⁴⁰ *Fővárosi Lapok*. 1881. 11. 15. 1549.

alperes ellen a járási bíróság megítélte, s a követelés biztosítására a bolti rőfös árukat és házi bútorokat lefoglalták és 28.246 Ft-ra becsülték.⁴¹

A generációkon átívelő pékség sikertörténete után, a családi borászat is sikeresnek bizonyult. 1883-ban a balatonfüredi borkiállításon Suly János örököseinek borát díszoklevéllel tüntették ki.⁴² Az 1885. évi Budapesti Országos Kiállításon a Borászati és szőlészeti kiállítás keretében, az Országos Központi Mintapincében képviselt termelők között Suly János örökösei is részt vettek csopaki fehér pecsenyeborukkal.⁴³ 2009-ben Csopakon, a Suly-féle házban nyitotta meg kapuit a Balaton Borkúria, amely jelentős helyszíne volt a XIX–XX. századi magyar borászáletnek.

Az egykori csopaki Suly-kúria fennmaradt fali domborműve⁴⁴

A továbbiakban Suly (II) János, József és Ede egyes leszármazottjai kerülnek bemutatásra.

János sok gyermeke közül hat érte meg a felnőttkort. Fia, János (III) 1843-ban született. Ő lehetett az első, aki a családból Budapestre költözött. Az 1870-es évek

⁴¹ *Budapesti Közlöny*. 1881. 12. 04. 22.

⁴² *Borászati Lapok*. 1883. 06. 30. 147.

⁴³ *Borászati Lapok*. 1888. 09. 08. 210.

⁴⁴ A Balaton Borkúria tulajdonosának engedélyével..

elején pénztárnokként, később könyvvezetőként dolgozott a Gschwindt-féle Szesz-, Élesztő-, Likőr-, és Rumgyárban. 1874-ben feleségül vette Schwaabe Jozefin budapesti polgárleányt. Két gyermekük született, Zoltán és Mária. Jánost a gyermekek keresztelési bejegyzéseiknél Sully Aladár Jánosként említik. 1889-től külön élt feleségétől.⁴⁵ Negyvennyolc évesen, tüdőgyulladásban hunyt el, a Részvénytársaság igazgatósága a megboldogultban legjobb és legbuzgóbb tisztviselőjét gyászolta. János hagyatéki jegyzőkönyve szerint, az örökhagyó tulajdonában állt a veszprémi 318. számú telekjegyzőkönyvben 392. és 393. hrsz. alatt felvett házbirtok 1/6-a, ill. a csopaki 212. számú telekjegyzőkönyvben 371. és 372. hrsz. alatt felvett szőlőbirtok 1/4-e.⁴⁶ 1895-ben Suly (II) János örökösei – Aladár János testvérei és gyermekei – meghirdetik eladásra Veszprém legélénkebb helyén, a Kossuth Lajos utcában (ma Szabadság téren) álló házukat, 45 év óta fennálló péküzlettel, több üzlethelyiséggel.⁴⁷ Az ingatlan nem talál gyorsan új tulajdonosára, így 1897-ben az örökösök a 392. és 393. hrsz. alatti ingatlanokat egy kikiáltási árban leendő árverésre bocsátották, 35.100 Ft kikiáltási ár mellett.⁴⁸ A telket és ingatlanokat végül a Veszprém Megyei Takarékpénztár Részvénytársaság vásárolta meg, s a Suly-ház helyére egy kétemeletes palotát építtettek. Ebben az épületben nyitott meg az Elit kávéház, alul üzletek, az emeleten pedig a takarékpénztár irodái voltak. Az épületet 1969-ben a városrendezés során elbontották.⁴⁹

Aladár János leánya, Mária az Esztergom-Vízivárosi Irgalmas Nővérek Tanintézetében tanult, ahol 1894-ben, a zárda vizsgáján a „Levél egy kibujdosott barátom után” c. művet szavalta Tompa Mihálytól, és egy Sydney Smith-darabot játszott zongorán.⁵⁰ Kétségtelen, hogy anyai ágon zenei vénát örökölhett: unokatestvére volt Géczy Barnabás hegedűművésznek, a későbbi náci Németország ünnepeelt tánczenekara vezetőjének. 1896-ban ment férjhez Mayer Gyula városlódi kőedénygyárhoz, három gyermekük született. A keresztelési bejegyzésekben megemlítik, hogy a szülők csak polgárilag keltek egybe, aminek oka ismeretlen. 1900 tragikus év a család életében: a lánygyermekek és 22 éves édesanyjuk (utóbbi tifuszban) elhunytak.

Mária bátyja, Zoltán katonai pályát választott, talán az ugyanezen a pályán tevékenykedő nagybátyjai (Schwaabe Sándor főhadnagy, Hunke Lajos altábornagy, Géczy Iván százados) hatására. Az 1910-es években császári és királyi főhadnagyként a bécsi Theresianum katonai akadémiáján tanított.⁵¹ Érdekes kérelme olvasha-

⁴⁵ BFL IV.1411.b. – 1891 – 02815.

⁴⁶ BFL IV.1411.b. – 1891 – 02815.

⁴⁷ *Budapesti Hírlap*. 1895. 08. 11. 22.

⁴⁸ *Budapesti Közlöny*. 1897. 07. 30. 7.

⁴⁹ MOLNÁRNÉ 2019.

⁵⁰ *Esztergom és Vidéke*. 1894. 06. 28. 3.

⁵¹ Magyarország tiszti cím- és névtára, 1911. 604.

tó a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1912-es Közlönyében (amelyben neve tévesen Suly Istvánként szerepel), melynek értelmében nemesi származását kutatja: „*Ki adhat e folyóirat olvasói közül felvilágosítást a Bethlen Gábor által 1622. október 13-án nemesített Suly másképp Fazekas András (Andreas Suly aliter Fazekas de Vajdaháza) leszármazóira és a XVIII. század eleje óta Veszprémben élő Sulyaknak ezen Suly Andrással szemben állandóan tartott vérrokonságára vonatkozólag.*”⁵² Figyelemreméltó és korhű jellemző, hogy a család több tagja először a XX. században használja nemesi előnevét.⁵³ Zoltán a háború utáni nehéz időszakban ingatlanjait és birtokait árulja.⁵⁴ Ezekben az években Örkénytáborban, a katonai lakótelepen lakik, majd az 1930-as évek elején felköltözik Pestre. Ekkor ismerkedhetett meg későbbi feleségével, Strofinszky Rózával, aki a VIII. kerületi Vöröskereszt vezető tagja, a magyar nemzeti nőmozgalom egyik kiemelkedő egyénisége volt. Zoltán az 1935-ben alakult Józsefvárosi Polgári Lövészegyesület elnöke, majd az Országos Magyar Lövész-Szövetség titkára volt. 1938-ban barátjaként köszönti levelében Endre Lászlót – az 1944-ben a Sztójay-kormány belügyminisztériumának közigazgatási államtitkárát, később a Népbírószág által halálra ítélt egyik főbűnöst – Pest vármegye alispánjává történő kinevezése alkalmából.⁵⁵ 1941-ben hunyt el, mint nyugalmazott alezredes, több katonai kitüntetés tulajdonosa. A veszprémi alsóvárosi temetőben lévő családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a Suly-leányok gyakori résztvevői voltak a neves báloknak, táncvigadalmaknak és multságoknak, melyekről a fővárosi újságok is rendre beszámoltak.⁵⁶ Suly (II) János leányai közül Alojzia Vörös József pesti rézműveshez, Mária Torma István egyházmegyei alapítványi hivatalnokhoz, az 1648-ban Veszprém vármegye egyik főbírájának⁵⁷ leszármazottjához ment feleségül. Rózát Horváth Dezső csopaki gazdatiszt, Emíliát Stein György honvéd főhadnagy, később királyi honvéd ezredes, a Ferenc József-rend lovagja vette feleségül.

Suly (II) József öt gyermeke közül három érte meg a felnőttkort. Legkisebb fia, Vilmos csendőr, majd irodatiszt volt. 1897-ben megnősült, de 3 évvel később elhunyt. Dezsőt egy róla szóló, nemrég publikált cikkben⁵⁸ a család legkisebb gyermekeként említik, valójában Vilmos bátyja volt. Dezső az 1880-as években Budapesten dolgozik újságíróként. Pályáját szépíróként és riporterként kezdi, Várkonyi

⁵² *Turul*, 1912. 88.

⁵³ Lásd: *Dunántúl*. 1925. 03. 29. 7., *Pécsi Napló*. 1927. 10. 15. 3. és *Pesti Hírlap*. 1941. 05. 04. 8.

⁵⁴ *Köztelek*. 1926. 05. 23. 737. és *Pesti Hírlap*. 1929. 06. 29. 54.

⁵⁵ MNL PML XIV.2 – 22.d – 268.

⁵⁶ *Fővárosi Lapok*. 1876. 05. 21. 548., *Fővárosi Lapok*. 1883. 02. 04. 187. és *Budapesti Hírlap*. 1883. 02. 11. 4.

⁵⁷ *Dunántúli Protestáns Lap*. 1890. 04. 27. 274.

⁵⁸ PÁKOZDI 2017.

néven. Éveken át előkelő fővárosi napilapok szerkesztőségeinek belső tagja volt. Elbeszéléseket írt a Képes Családi Lapokba (1885), az Arad és Vidékébe (1888), a Magyar Salonba (1888).⁵⁹ 1887-ben – a kor és az adott társadalmi réteg szokásainak megfelelően – Veszprémben feleségül vette unokatestvérét, Katalint.⁶⁰ Az esketési anyakönyvben az ilyenkor gyakran előforduló megjegyzés szerepel: „*A II. fokú vér-rokonság és 3-szori hirdetés akadályá alól pápai fölmentést nyertek*”. 1890-ben tér vissza szülővárosába dolgozni, ahol a *Veszprém* felelős szerkesztője lesz. 1893-ban a *Független Veszprémi Hírlap* megalapítója, amelynek egyben szerkesztője és laptulajdonosa is 1894 szeptemberéig. Élete során több sajtó- és büntetőper indult ellene, az egyik eredményeképpen 1897-ben a pénzbüntetés mellett négy havi fogházra ítélték.⁶¹ Ő alapította a *Veszprémi Ellenőr* c. független politikai hetilapot is, amelynek 1902-ig szerkesztője volt. 1904-ben tüdővészben hunyt el Budapesten.

József lánya, Gizella a Hunfalváról származó Marzsó Gézához ment feleségül, aki a budapesti ítéltóablánál kezdte közszolgálatát, majd 1883-ban felkerült Bécsbe s az 1890-es években „ő császári és királyi felségének” kabineti fogalmazója (valóságos udvari titkára) volt. Az 1880-ban közösen tett elismervényük és a feleség hozományáról szóló nyilatkozatuk jól mutatja a Suly család előkelő anyagi helyzetét: Gizella „*férjével közös lakásán elhelyezett s kizáró tulajdonát képező következő kiházasítási tárgyakat hozta: Bútorzatban / Salonban: 1. Egy egész fekete atlasz bútorgarnitúrát [...] 2. Egy fekete könyvtartót [...] 4. Hat darab olajfestményt [...] / Hálószobában elhelyezve: 7. Két nyoszolyát [...] 9. Két éjjeliszekrényt márványlappal. 10. Egy íróasztalt garnitúrával. 11. Egy mosdóasztalt tükörrel [...] 14. Négy olajfestményt [...] / Ebédlőben elhelyezve: [...] 19. Egy ebédlőasztalt [...] / Előszobában elhelyezve: 24. Két ruhaszekrényt és egy fiókos szekrényt [...] / Konyhában elhelyezve: 27. Egy konyhaszekrényt. 28. Egy cselédágyat. 29. Egy konyhaasztalt [...] / Ágyneműekben [...] / Asztali eszközökben [...] / Ezüst és china ezüstneműekben [...] / Ékszerekben: 65. Két pár gyémánt fülbevalót. 66. Egy arany órát [...] 68. Két arany karperecet. 69. Három aranygyűrűt. 70. Egy gyémántgyűrűt. 71. Egy gránát nyakék garnitúrát karpereccel együtt [...] 73. Két pár arany fülbevalót.*”⁶² Őt gyermekük született. Géza bankhivatalnok, Aladár politikai adjunktus a bosnyák hercegovinai kormánynál, majd 1918-ban a császári és királyi közös pénzügyi minisztériumban kormányzati segédtitkár volt. Tihamér császári és királyi tüzérhadnagy, majd ezredes volt, aki 1943-ban megkapta a magyar érdemrend lovagkeresztjét a levontekiképzés terén tett szolgálataiért.⁶³ Gizella férje halála után

⁵⁹ SZINNYEI 1914.

⁶⁰ Veszprém r.k. esketési anyakönyve, 1887. 08. 20, 46.sz. 226.

⁶¹ *Veszprémi Független Hírlap*. 1897. 01. 23. 3.

⁶² BFL VII.170 – 1880 – 361.

⁶³ *Honvédségi Közlöny*. 1943. 09. 22. 1286.

Szalay László pénzügyminiszteri tanácsoshoz ment feleségül, aki Suly Zoltán esküvői tanúja is volt egyben.⁶⁴

Suly (II) Ede gyermekei Katalin, László és Antal voltak. Katalin a már említett (Várkonyi) Dezső felesége volt. László igazi vállalkozó szellemű polgár, korának egyfajta aranyembere volt. 1892-ben nősült, ekkor a Veszprém Megyei Takarékpénztár pénztárosa volt. 1899-ben választmányi tag a Veszprémi Polgári Kaszinóban. 1900 körül saját házában helyezte el az édesapjától átvett sütödét, a földszinten péküzletet nyitott.⁶⁵ Különlegességgént hirdette gőzlisztjét a világhírű Pesti Hengermalom Részvénytársaság legfinomabb örleményéből, thea-vaját, ill. pékésztőjét, a budapesti Gschwindt-féle Szesz- és Élesztőgyár termékét – utóbbi társaságnál dolgozott unokatestvére János, innen eredt az üzleti kapcsolat. László fióküzlete az akkori Kossuth Lajos u. 337. (1907-től 27.) szám alatt, Havas Lajos házában volt található. Veszprém 1907-es házjegyzéke szerint, a Suly-családból már csak Lászlónak volt háztulajdona a városban, mégpedig a Rákóczi u. 5 szám alatt.⁶⁶ A család által nem használt helyiségeket bérbe adták. Fényképészeti műterem, ügyvédi iroda, máskor festők, restaurátorok kaptak helyet a házban,⁶⁷ melyet László végül 1915-ben eladott a szintén pék Matulka Fülöpnek. Az épület Veszprém belvárosában ma is áll.

László édesapja és felmenői nyomdokaiba lépve, számtalan tisztséget vállalt. 1907-ben a Magyarországi Munkások Rökkant és Nyugdíjegylet veszprémi fiók-pénztára elnökévé választja. 1908-ban, közgyűlési döntés értelmében ő szállíthatja a helyi szegényházbba a kenyeret.⁶⁸ 1918-tól a Veszprém Megyei Takarékpénztár Részvénytársaság igazgatósági tagja. 1920-ban a kerületi gazdasági bíróságba ülnöknek nevezi ki a földmivelésügyi miniszter. 1920-24 között a Veszprémi Kötő-, és Szövőgyár Részvénytársaság igazgatóságának elnöke.⁶⁹ 1934-ben Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának választmányi tagja. 1938-ban veszprémi árvaszéki ülnök. Közel 30 évig a Méhes Társbirtokosság – Veszprém egyik legrégebbi társadalmi egyesületének – tagja.⁷⁰ 76 évesen hunyt el, a gyászjelentésében a szokványosnak nem mondható „*Veszprémi Róm. Kat. Egyházközségnek kommun alatti első világi elnöke*” titulus is szerepelt.⁷¹

⁶⁴ Budapest I. ker. polgári házassági anyakönyve, 1932. 11. 26. 959.sz.

⁶⁵ MOLNÁRNÉ 2019.

⁶⁶ http://www.veml.hu/data/files/000078_01.pdf) (2019.03. 25.)

⁶⁷ MOLNÁRNÉ 2019.

⁶⁸ *Veszprémi Ellenőr*. 1908. 01. 04. 3.

⁶⁹ *Központi Értesítő*, 1920. 07. 05. 907.

⁷⁰ CSISZÁR 2010. 51.

⁷¹ <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/581247> (2019.03. 28.)

Suly László fióküzlete a Havas-féle házban⁷²

A hivatali munkája és a pékség mellett László vitte tovább a családi borászatot is. Nem csak a csopaki gazdaság, szőlészet és borászat korszerűsítésében játszott szerepet a XIX. században, hanem a birtokán végzett, oltványiskolájában alkalmazott fajtaválogatással is hírnevet szerzett. 1895-ben a balatonalmádi amerikai szőlőtelepén nagyobb mennyiségű Riparia Portalison készült gyökeres fásoltványait eladásra kínálja.⁷³ 1897-ben a Borászati Lapokban méltatják telepeit, melyek „azok közé az anyatelepek közé tartoznak, amelyekben a nagy befektetésekkel párosult szorgalom és tisztességes munka, igen szép eredményeket értek el”.⁷⁴ Ugyanezen évben felkéri az Agrárbank veszprémi helyi bizottságának képviselőjére. 1907-ben a balatonalmádi szőlőgazdaságában termelt, több százezer saját termésű amerikai szőlővesszőt és oltványt, valamint európai vesszőt eladásra kínálja.⁷⁵ Az 1910-es évek környékén Balatonalmádiban 3-4 szobás felszerelt nyaralóját hirdeti. Ezt követően valószínűleg befejezi az aktív szőlőgazdálkodást, azonban rendszeresen tudósít szakmai cikkeiben. „A szőlőmivelés egyszerűsítése” c. írásában a

⁷² MNL VeML V.173.b: Ip.ig.bej. B-57 (1939.) Kemény Lipót (izr.).

⁷³ *Borászati Lapok*. 1895. 11. 24. 577.

⁷⁴ *Borászati Lapok*. 1897. 08. 22. 486.

⁷⁵ *Veszprémi Ellenőr*. 1907. 03. 24. 5.

permetezés fontosságával és a peronoszpóra megelőzésének lehetőségeivel foglalkozik.⁷⁶ 1918-ban a háború időszaka érezteti hatását a szőlőtermesztésben is, melyvel kapcsolatban László egyik tudósításában megjegyzi, hogy híján vannak néhány alapanyagnak, mint rézkénpornak, mely utat enged a peronoszpórának, vagy a szénkénegnek, mely hiánya filoxéra megjelenésével jár. Ez idő tájt leginkább női, továbbá hadifoglyok és kis részben katonai munkaerővel végezték a szőlőmunkákat.⁷⁷

Lászlónak feleségétől, Bauer Emiliától négy gyermeke született. Egyetlen fiuk, Endre jogászként a közigazgatásban tevékenykedett. 1918-ban a 31. honvéd gyalogezredben tartalékos hadnagy.⁷⁸ 1932-ben aljegyző, 1936-ban Pápán vármegyei fogalmazó és szolgabíró, a 2. világháború időszakában árvaszéki ülnök volt Veszprém-ben. Nőtlenül halt meg Budapesten. Lányaik közül Mária Schuller Artúr bankhivatalnokhoz, Ilona – aki 1945-ben öngyilkosságot követett el – Nagy Dániel honvéd századoshoz, Julianna Kárász József Veszprém vármegyei gazdasági egyesületi titkárhoz ment feleségül.

*Suly László és családja (1916)*⁷⁹

⁷⁶ *Borászati Lapok*. 1915. 02. 07. 63.

⁷⁷ *Borászati Lapok*. 1918. 06. 02. 259.

⁷⁸ *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg Számára* – Személyes Ügyek, 1918. 12. 30. 5280.

⁷⁹ Bajor László (Suly Julianna unokája) engedélyével.

Suly (III) Antal és családja (1908k.)⁸⁰

Suly (III) Antal iskoláit Veszprémben végezte, majd Budapesten szerzett szőlész-borász képesítést. Rövid gyakornoki idő után 1896 nyarán helyezték Tapolcára szőlészeti és borászati felügyelőnek és tanárnak a vincellériskola állományába az onnan távozó László Zsigmond helyére. A helyiek véleménye szerint Tapolca és környéke benne kiváló és segítőkész szakembert nyert.⁸¹ A szövetkezés híveként részt vállalt a Tapolca és Vidéke Tejszövetkezet megalakításában is. A századfordulón Pécsre költözött és borászati felügyelőként dolgozott. 1907-ben a pécsi IV. országos szőlészeti és borászati kongresszus egyik tagja.⁸² 1912-ben vincellériskolai igazgatónak nevezték ki.⁸³ 1917-ben a királytól legfelsőbb dicsérő elismerést kapott az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismeréséül, mint szolgálaton kívüli viszonybeli kaposvári főhadnagy, egy fogolytábor felügyelőtiszte.⁸⁴ A magyar szőlőgazdaság rekonstrukciója körül eredményes munkásságot fejtett ki, amelyet a miniszter Antal fokozatos előléptetésével honorált. 1927-ben, vakbélgyulladás következtében hunyt

⁸⁰ Zsótér László (Suly (IV) Antal unokája) engedélyével.

⁸¹ KERTÉSZ 2000.

⁸² *Pécsi Napló*, 1907. 09. 21. 1.

⁸³ *Földművelési Értesítő*, 1912. 05. 12. 433.

⁸⁴ *Pécsi Napló*, 1917. 05. 30. 4.

el. A legkedveltebb szakemberek egyike volt, a szőlészeti és borászati felügyelői kar egyik jelesét, míg a kerület szőlősgazdái megértő tanácsadójukat veszítették el benne. A Pécsi Állami Közpincze felügyeletével is meg volt bízva, amelynek helyreállítását azonban már nem élte meg.

Antal 1897-ben nősült, felesége, Holles Ilona hat gyermekkel ajándékozta meg. Ferenc és Ilona még gyermekkorukban elhunytak, utóbbi 14 évesen, hollandiai kirándulása során. Ede kereskedő és divatüzlet tulajdonos volt,⁸⁵ aki szintén fiatalon, 29 éves korában távozott el. Gizella Saághy Józsefhez ment feleségül, Margit szociális otthonokban dolgozott gondozóként, akiről egy nagyon kedves cikk is megjelent az 1960-as évek egyik napilapjában.⁸⁶ Suly (IV) Antal 1939-ben a komlói kőbányaüzem bányamestereként, 1955-ben a Komlói Aknaépítő Vállalatnál dolgozott. Feleségétől, Kaszánovits Máriától két gyermeke született, Ilona és József. Utóbbi gyermektelenként hunyt el 2014-ben, így nagy valószínűséggel ő lehetett az 1700-as évek közepe óta Veszprémben élő család leszármazottjai közül az utolsó, aki viselte a Suly nevet. A család történetét megismerve elmondhatjuk, igazán büszkén tehetette azt.

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

Anyakönyvek:

Budapest I. ker. polgári házassági anyakönyve, 1932. 11. 26. 959.sz.

Budapest IX. ker. polgári házassági anyakönyve, 1896. március 9. 384.sz.

Veszprém r.k. esketési anyakönyve, 1887. 08. 20. 226.

Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1746. 01. 22. 559.

Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1749. 04. 19. 28.

Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1752. 03. 19. 78.

Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1755. 05. 24. 123.

Veszprém r.k. keresztlési anyakönyve, 1759. 12. 19. 181.

Levéltári jelzetek:

Budapest Főváros Levéltára IV.1411.b. – 1891 – 02815.

Budapest Főváros Levéltára VII.170 – 1880 – 361.

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár F 21 – S – 13.

Magyar Nemzeti Levéltár – Pest Megyei Levéltár XIV.2 – 22d – 268.

Magyar Nemzeti Levéltár – Veszprém Megyei Levéltár V.102.a. 13. kötet. 242-243.

Magyar Nemzeti Levéltár – Veszprém Megyei Levéltár V.102.a. Tanácsulési jegyzőkönyv 558/1823. 160.

⁸⁵ *Dunántúl*, 1931. 03. 09. 12.

⁸⁶ *Dunántúli Napló*, 1968. 03. 09. 3.

Magyar Nemzeti Levéltár – Veszprém Megyei Levéltár V.173.b: Ip.ig.bej. B-57 (1939.) Kemény Lipót (izr.).

Magyar Nemzeti Levéltár – Veszprém Megyei Levéltár XIII.20 (A Suly-család iratai).

Bibliográfia

BÁNDI László (2011): Veszprém emlékjelei 2005. *Veszprémi Szemle*, 2011/1.

CSISZÁR Miklós (2010): *Válság után – háború előtt. Veszprém az 1930-as évek végén*. Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár és Közművelődési Intézet. 51.

DARNAY Béla (1957): Mit jelent a sok magyar „burgundia” helynév? *Földrajzi Közlemények*, 1957/4. 338.

FÖLDESI Ferenc (2017): Hittel a városért – A veszprémi magisztrátus, a püspökség és a káptalan Hornig Károly püspöksége alatt. *Veszprémi Szemle*, 2017/2.

FÖLDESI Ferenc (2018): Pillanatképek Veszprém város történetéből (XVIII. század vége és a XIX. század első tizede). *Veszprémi Szemle*, 2018/3.

FÖLDESI Ferenc (2019): Történelem alulnézetből – Suly Antal sütőmester és az 1848/49-es forradalom. Kézirat.

KATONA Imre (1971): *Ismeretlen adatok a herendi porcelángyárról*. In: UZSOKI András (Szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 10. évfolyam. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága.

KEMPELEN Béla (1915): *Magyar nemes családok, IX. kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó.

KERTÉSZ Károly (2000): *Tapolcai Életrajzi Lexikon*. Tapolca, Tapolcai Városszépítő Egyesület. Forrás: <http://www.vktapolca.hu/eletrajz/nevek/S/> (2019. 02. 15.)

KÖRMENDY József (1984): *A veszprémi püspöki uradalom veszprémi javainak kamarái összeírása az 1773. évi székiüresedés idején*. In: TÖRŐCSIK Zoltán–UZSOKI András (Szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17. évfolyam. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság.

MÁRKUSNÉ Vörös Hajnalka (2015): *Vásárállás – Veszprémi Kaleidoszkóp 2*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára.

Magyarország tiszti cím- és névtára, 1911. 604.

MOLNÁR Jánosné (2019): *Mesélő házak*. Veszprém.

MORZSÁNYI Sándor (1871): *7000 igazolt, s életben levő 1848/49-diki honvédtiszt névjegyzéke*. Forrás: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/> (2019. 02. 10.)

Országos Széchényi Könyvtár (1942): Gyászjelentés. Forrás: <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/581247> (2019. 02. 05.)

PÁKOZDI Éva Szilvia (2017): A Veszprémi Hírlap és alapítója a sajtó aranykorában és a politika viharaiban. *Veszprémi Szemle*, 2017/2. 75–86.

Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg Számára – Személyes Ügyek, 1918. 12. 30. 5280.

SZINNYEI József (1914): *Magyar írók élete és munkái, XIV. kötet*. Budapest, Hornyánszky Viktor.

V. FODOR Zsuzsa (1989): *A Veszprémi Ipartestület története (1892-1900) II. rész*. In: PRAZNOVSZKY Mihály (Szerk.): *Veszprémi Történelmi Tár I*. Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság. 15.

Veszprém város házjegyzéke (1907). Forrás: http://www.veml.hu/data/files/000078_01.pdf (2019. 02. 10.)

Fejezetek a veszprémi posta történetéből

250 éve létesült Veszprémben az első postaállomás

MARTON JENŐ

A XIII. SZÁZADIG A KÜLDÖTT HÍREK NAGY RÉSE SZÓBELI ÜZENET VOLT, mert az írástudás csak lassan terjedt el. Az üzenetek továbbítására az Árpád-házi fejedelmek és királyok az egész országra kiterjedő futárszervezetet tartottak fenn. Az egyház hírszolgálatát többnyire kolduló barátok és más szerzetesek látták el, akik magánosok üzeneteit is elvitték.¹

Az Árpád-korban a „praecói” (hírvivői)² szolgálat külön hivatásként jelentkezett. Bizonyos földbirtok használatát a királyi, az egyházi és a világi uradalmak területén ehhez a foglalkozáshoz kötötték.³ Ilyen várispánsági népekkel találkozunk Veszprémben IV. László 1275-ben kelt adománylevelében (Károly Róbert 1323-as átiratában), amelyben az uralkodó többek között a veszprémi váralján lakó négy királyi hírvivőt (praecót) – név szerint Paulus, Buga, Bulchu és Paul háznépét – adományozza a Szent Mihály egyháznak kárpótlásul azokért a károkért, amelyeket az egyház birtokain átvonuló hadai okoztak.⁴

A magánszemélyek még hosszú ideig személyes megbízottak útján leveleztek. Gyakran vittek megbízásból leveleket úton lévő kereskedők, vándorló iparosok is. A vármegyék, városok is többnyire saját megbízottak útján leveleztek.⁵

Veszprém város levélhordási kötelezettségével a XVIII. század folyamán több ízben is találkozunk. A karlócai békekötéssel (1699. január 26.) a 150 éves török uralmat követően Veszprém végvári szerepe megszűnt. A kialakult új helyzetben Széchényi Pál veszprémi püspök kezdeményezésére 1702. május 10-én 14 pontos egyezség jött létre, amely rögzítette a városi lakosok és az egyházi földesurak – a püspök és a káptalan – jogait és kötelezettségeit. Az egyezség 4. pontja szerint városiak kötelessége a levélkézbesítés a püspök és a káptalan számára (Fehérvárra,

¹ HENYEY 1926. 21.

² Praeco: Latin eredetű szó. Magyarországon elsősorban hírvivőt, kikiáltót, parancsok, rendeletek stb. kihirdetőit jelentette. A vármegyékben a szervezett várnép körében éltek.

³ HENYEY 1926. 4.

⁴ GUTHEIL 2007. 60–61.

⁵ BÁN 1989. 116.

Budára és Kalocsára).⁶ Esterházy Imre gróf püspök 1723. július 30-án úriszéket tartott, amelyen a földesurak és a városi lakosság közötti jogviszonyt újból szabályozták. Az itt elfogadott szerződés szerint „*mivel a robottól az uraság mentesítette a városi lakosokat, kötelesek az uraság és tisztjei leveleinek elhordására két katonát fogadni és tartani*”.⁷ A városi lakosok levélkézbesítési kötelezettségét rögzíti Veszprém város 1748-as urbáriuma is.⁸ Ugyanez a kötelezettség jelenik meg a Mária Terézia által kiadott úrbéri rendelet (1767. január 23.)⁹ végrehajtása során. Ennek első lépése az úgynevezett „kilenc kérdőpontra”¹⁰ adott válaszok felvétele volt (ez Veszprémben 1768. december 5-én történt). A 6. kérdőpontra adott válaszban – panaszként – többek között szerepel, hogy „*az uraságh leveleinek hordozására két katonát tartanak [...]. Ezen levélhordozás pedig oly gyakorta történik, hogy [...] mind a' két katona egyszersmind szolgálatban lévén a' méltóságos uraság leveleinek elvitelére gyalogembert is pénzen kintelenítettnek fogadni.*”¹¹

A XVII–XVIII. században az országutakon nagyrészt kereskedelmi forgalmat bonyolítottak, a legtöbb út állapota személyforgalomra alkalmatlan volt. A megye útjait sem burkolták, használatra való alkalmasságuk a talajviszonyoktól és az időjárástól függött. A hadászati és kincstári mellett a postai érdek is olyan jelentősnek számított, amely miatt gondot fordítottak valamely út javítására.¹² Jól példázza ezt Véghegy Dezső idézett munkájában olvasható bejegyzés: „*A nagyvázsonyi utcza [...] Ezen út és utcza jókarban tartására nézve nevezetes befolyással bírt azon körülmény is, hogy posta-ut levén mindig kiváló figyelem és gondoskodás tárgya volt. Így p. o. az 1772. évi május hó 25-én tartott tanácsülés határozatai között azt is olvasuk, miszerint a járásbeli főbíró városunk biráját magához hivatván és megparancsolván, hogy a Veszprémből N.-Vázsony felé menő posta-utat a maga határában a hol valami hiba volna reparáltassa és murvával töltesse meg*”.¹³ „*A palotai utcza. Ezen utcza, a mult XVIII. század folyamában, Vásár-állásra menő utcza, Vásárállás – utcza, Vásárállási utza [...] nevek alatt fordul elő. [...] Ezen utcza kiváló szerepe*

⁶ LICHNECKERT 2009. 397.

⁷ Uo. 402.

⁸ Uo. 404.

⁹ Az 1767 és 1774 között végrehajtott úrbérrendezés a jobbágyság és földesurak viszonyának egységes és részletekbe menő országos szabályozása volt. LICHNECKERT 2007. 9.

¹⁰ Az ún. „kilenc kérdőpont” alapján mérték fel a parasztság úrbérrendezést megelőző helyzetét. „A kilenc kérdést úgy állították össze, hogy az minden – az egységes urbárium elkészítéséhez szükséges – tényezőre kitérjen, amely befolyásolja a jobbágyság életét”. HORVÁTH 2001. 3.

¹¹ LICHNECKERT 2007. 258.

¹² IKITS 1990. 29. és 36.

¹³ VÉGHÉLY 1886. 315.

azon időtől kezdődik, midőn a postai közlekedés szempontjából is hatósági gondozás alá került.”¹⁴

POSTAÁLLOMÁS VESZPRÉMBEN

Magyarországon 1749-ben már tíz levélpostajarat¹⁵ közlekedett Bécsből indulva, általában heti két alkalommal.¹⁶ Ezek egyike sem érintette Veszprémet. 1769-ben a mellékvonalak bővítésével kezdte meg működését a Veszprémen áthaladó postajarat. Összekötötték Budát Veszprémen át a stájerországi Graz városával. Ehhez csatlakozott a Győr–Pápa–Sümeg viszonylatú postaút. Az újonnan létesített postavonalak előzményeivel kapcsolatos dokumentumokat az 1766–67-es évektől találunk. Ekkortól több postával kapcsolatos helytartótanácsai leirat¹⁷ érkezett a vármegyéhez. Ilyen volt például egy német nyelvű, nyomtatott, dátum nélküli jegyzőkönyv MARIA THERESIA aláírással.¹⁸

Ez a jegyzőkönyv feltehetően a királynő által kiadott egyik rendelet egy részének a kivonata. A szöveget egy Marburg nevű referens állította össze. A dokumentum az 1754. évi vámrendelethez kapcsolódva kimondja, hogy „a külföldi áruk Magyarországra és Erdélybe hozatalának tiltása szükségessé teszi, hogy a posták és postakocsik mindenütt (Magyarországon és Erdélyben is) az osztrák örökös tartományok fő kereskedelmi központjaival kerüljenek kapcsolatba.” Ennek a célnak az elérése érdekében minden vármegyét megkérdeztek arról, hogy hogyan lehetne a postaállomásokat a szomszédos vármegyékkel és városokkal a lehető legcélszerűbb útvonalon felállítani. A rendeletben kiemelték, hogy fő kereskedelmi központoknak Brünnt, Bécset és Grazot tartják – vagyis főként ezeket a célállomásokat szerették volna összekötni a magyarországi vármegyékkel, illetve városokkal.¹⁹ Veszprém

¹⁴ Uo. 300–301.

¹⁵ Posta: a szó latin eredetű (ti. statio, mansio) „meghatározott (tartózkodási) hely, állomás; (lovas) posta”.

¹⁶ HENYEY 1926. 128.

¹⁷ Helytartótanács: A bécsi udvarnak alárendelt legfőbb kormányzati szerv Magyarországon. (1723–1848, majd 1861–67-ig). Székhelye 1786-ig Pozsony, ezután megszűnéséig Buda. Legfőbb hivatása a királyi rendeletek végrehajtása és azok közvetítése a nemesi vármegyéhez (miközben maga is tett javaslatot új intézkedésekre).

¹⁸ MNL VeML IV.1b. 11/1767. február 24.

¹⁹ A nyomtatott oldal fordítása, értelmezése és magyarázata Kulcsár Krisztinának, az MNL OL főlevéltárosának köszönhető. Kulcsár Krisztina ezenkívül óriási segítséget nyújtott azzal is, hogy a figyelmembe ajánlotta az MNL OL sok más, Veszprémmel kapcsolatos postatörténeti dokumentumát.

esetében ez Grazot jelentette. Ehhez kapcsolódik Pálffy Miklós országbíró²⁰ és Klobusiczky József helytartótanácsi titkár aláírásával ellátott, 1766. december 20-án Pozsonyban kelt irat, a Helytartótanács leirata Veszprém vármegye számára, amelyben ugyanerről van szó, és amelyben kéri a vármegye tájékoztatását.²¹

Az erre adott válasz – Veszprém megye felterjesztése a Helytartótanácsához – 1767. április 12-én kelt,²² és ebben felsorolják a Veszprém vármegyei állomások neveit a Veszprémből Nagyvázsonyon át Zala vármegyébe, illetve Palotán (a mai Várpalotán) és Székesfehérváron át Budára tartó tervezett postaútvonalon.

A leendő postaállomások működésével kapcsolatos – gróf Apponyi György helytartótanácsi tanácsos 1767. szeptember 10-i dátummal és aláírásával ellátott –, a Vármegyéhez küldött határozata, amelyben ismerteti az előző év december 1-én kelt királyi rendeletet.²³ E szerint rendkívüli esetben a környékbeli lakosok kötelesek segítséget nyújtani a postamesternek postamesteri szolgálatának ellátásához: biztosítaniuk kell egyik postaállomástól a másikig egy lovat 45 krajcárért.

A már említett helytartótanácsi leiratok és az azokra adott válaszok eredményeként született meg az az uralkodói rendelet 1769-ben, amely a (bécsi) Udvari Kamara átiratában (A10) olvasható. A rendelet német nyelvű melléklete felsorolja az újonnan felállítandó postaállomások neveit Buda–Graz viszonylatban.²⁴

Az uralkodói rendelet lényege (Darvas Mátyás fordítása alapján): „*Miután a köz és kereskedelem érdekében Magyarországon felállítandó új postaállomások ügyében a Magyar Udvari Kancelláriával részletesen közöljük a csatolt mellékletben, hogy mely helyeken méltóztatja felállítani az új postaállomásokat, és milyen postajáratokat indít általuk. Mivel erősen közérdek, hogy ezen intézkedés mihamarabb a megvalósulás szakaszába léphessen, ezért az Udvari Kamara úgy látta jónak, [...] hogy a tekintetes Magyar Királyi Kancelláriát igen hivatalosan felkérje, miszerint az illetékes vármegyéknél hatékony rendelkezéseket hozzon, nemcsak arról, hogy az említett új postaállomásokhoz kinevezendő postamesterek lakóhelye, és telkei érdekében mérsékelt áron területet jelöljenek és utaljanak ki, hanem hogy azon utakat is újítsák fel, amelyeket érintene az új postajárat.*

*Birodalmi Császári Királyi Udvari Kamara
Bécs, 1769. március 18.
Johannes Fridericus Crönberg”*

²⁰ Pálffy Miklós 1765. 08. 27–1773. 01. 26-ig (haláláig) országbíró, a Helytartótanács elnökének távollétében a Helytartótanács elnöke.

²¹ MNL VeML IV. 1b. 11/1767. (február 24.)

²² MNL OL C42: 10. fasc. 91. numeros 1767. április 12.

²³ MNL VeML IV.1b. 3/1767. (október 31.)

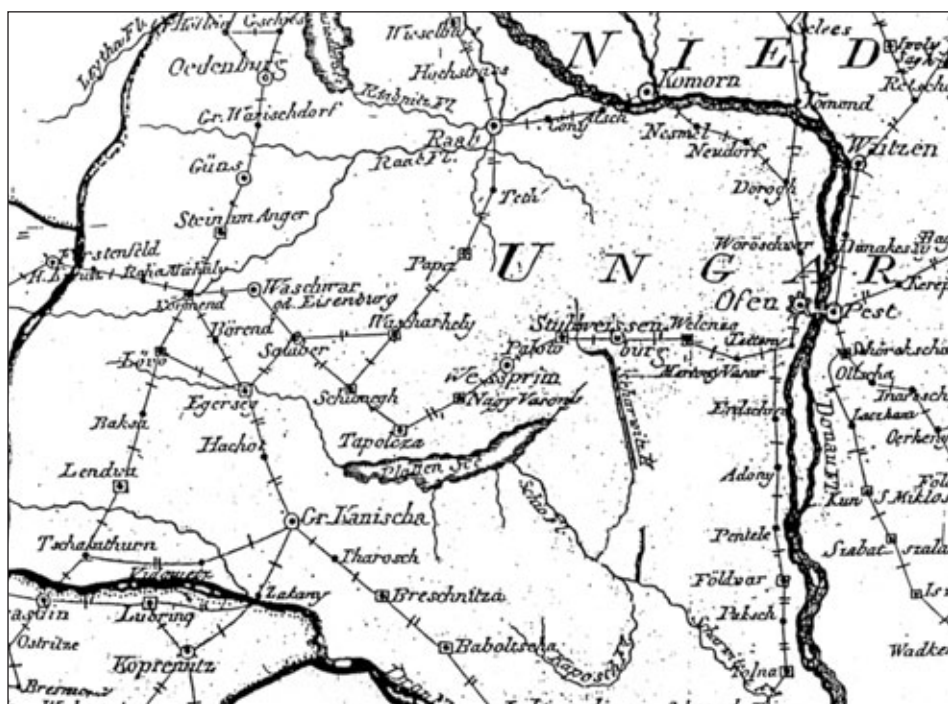
²⁴ MNL OL A10: 1769/50 uralkodói leirat, 1769. március 18.

Az új postajárat megindítását napra pontosan nem tudjuk, azonban a rendeletből kiolvasható, hogy rövid időn belül számoltak a megvalósítással.

A Buda–Graz viszonylatú postaútvonal állomásai a megvalósítás évében, 1769-ben: Buda (Ofen)–Érd (Hansebeck, 1770-ben áthelyezve Téténybe, Velence 1770-ben berendezve)–Székesfehérvár (Stuhlweissenburg)–Pallota (Várpalota)–Veszprém (Vesprim)–Nagyvázsony (NagyVásony)–Tapolca (Tapolcza)–Sümeg (Schumeg)–Zalabér (Szalabeer)–Körmend (Körmend)–Rábafüzes–Fürstenfeld–Hilcz (Hieltz)–Gleisdorff–Gratz.

A postavonalon a későbbiek során több változás is történt.²⁵ 1788-ban Martonvásáron postaállomást rendeztek be. 1812-ben a Veszprém és Sümeg közötti új útvonal miatt a nagyvázsonyi és tapolcai postaállomás megszűnt, ezzel egy időben Városlődön és Devecserben új postaállomás létesült.²⁶

A távolság korabeli mértékegységei: 1 postatávolság vagy postamérföld = két osztrák mérföld, 1,5 postatávolság = három osztrák mérföld. Egy osztrák mérföld

Postajárat térkép részlete, 1799. (Forrás: Postaatlasz, 13. sz.)

²⁵ HERNITZ 2002. 5.

²⁶ Uo. 6.

(Meile) 7585,94 méter, kerekítve 7,6 kilométer.²⁷ A postatérképen alkalmazott jelölés két postaállomás között: egy függőleges vonal = egy postatávolság = 15,2 km. Egy és fél függőleges vonal = 1,5 postatávolság = 22,8 km.

„E postavonalon a lovas postás lovon, vagy könnyű kocsin, bõrsákban vitte a postai küldeményeket, hetente kétszer, vasárnap és csütörtökön. A lovasposta mindkét napon 10 óra 30 perckor indult Budáról Veszprémen és Körmenden át Grazba. A visszaúti járat hétfőn és pénteken érkezett Budára.”²⁸

A postaállomások igazgatását és ellenőrzését a főposta intézőségek (prefektúrák) látták el. A veszprémi postaállomás 1820-ig a budai, 1820–1848 között a varasdi, majd 1848-tól ismét a budai posta prefektushoz tartozott.

A posta hivatalos nyelve általában a latin volt. Ezen a nyelven érkeztek a helytartótanácsi rendeletek, részben kézírással, de mind gyakrabban nyomtatott szöveggel. A hivatali adminisztráció nyelve viszont a német volt. A használt nyomtatványok, űrlapok is német nyelven készültek.²⁹

A postaállomás feladatai a következők voltak:

- *Levélpostai küldemények kezelése díjszabás szerint.*
- *Átvonuló postajárat lovainak váltása.*
- *Sürgős küldemények szállítása stafétával, külön díjért.*
- *Személyek szállítása külön postával lovon, kocsin vagy az utas kocsijához fogat biztosítása, külön díjért.*³⁰

Az 1769. december 14-én kelt pozsonyi helytartótanácsi leiratban szerepel, hogy néhány újonnan felállított postaállomás postamestere panaszkodott amiatt, hogy nem kapott megfelelő támogatást a postaállomás működéséhez. Ekkor Ófelsége elrendelte, hogy a postamestereket illető földeket saját birtokként könyveljék el és biztosítsák az ezen állomások fenntartásához szükséges összegeket.³¹ Szintén a helytartótanácsi leirat emlékeztet arra, hogy minden postaállomás esetében a már lefektetett működési szabályzat rendelkezik arról, hogy a hivatal leveleit, még ha privát jellegűek is, postadíj nélkül Ex Officio (hivatalból) megjelöléssel kell ellátni és a címzettnek eljuttatni. Ezen rendelet alapján fel kell tüntetni a címzésen a pontos feladási helyet, illetve le kell pecsételni, hogy ez által semmiféle egyéb portót (díjat) ne szedjenek a küldeményekre.³²

²⁷ KAMODY 1990. 70.

²⁸ HERNITZ 2002. 6.

²⁹ KAMODY 1990. 46. o.

³⁰ HERNITZ 2002. 7.

³¹ MNL VeML IV.1.b: 9/1770. január 28.

³² Kelt Pozsonyban a királyi helytartótanács rendeletéből az Úr 1770. évében február 9-én. Pálffy Miklós aláírásával. MNL VeML IV.1.b: 11/1770. március 6. Postaállomások működési szabályzatával kapcsolatos rendelkezés.

Több, a postával kapcsolatos adatot találunk a korabeli évkönyvekben (Kalendáriumokban) is. Az 1778. évi kalendáriumban³³ olvashatjuk a budai postap-

12mő.				
<i>Budâ per Albam Regalem usque Kormend.</i>				
1	Teteny	-	I	2
2	Velencze	-	$I\frac{1}{2}$	3
3	Alba Regalis Germ. Stuhlweissenburg	-	I	2
4	Palota	-	I	2
5	Weszprimium	-	I	2
6	Nagy-Vásony	-	I	2
7	Tapolcza	-	$I\frac{1}{2}$	3
8	Simeghinum	-	$I\frac{1}{2}$	3
9	Szalabér	-	I	2
10	Vasvár	-	I	2
11	Körmend	-	I	2
Summa			$12\frac{1}{2}$	25

A Veszprémet érintő 12-es útvonal a postajáratok rendjében, 1778.

³³ Calendarium Jaurinense titulare et historicum ad annum Jesu Christi 1778., Veszprémi Érseki Könyvtár.

refektus tisztségviselőinek a listáját, ahol feltüntették a veszprémi postamester, Jursics József nevét is. A kalendárium mellékletében felsorolt 28 postaútvonal között a Veszprémet érintő 12-es és 13-as útvonal állomásai is szerepelnek a postatávolság és a menetidő feltüntetésével.

VESZPRÉM ELSŐ POSTAMESTERE

1769. május 22-én Veszprém város tanácsülésén napirendre vették „n. Jursics József Veszprémi Pósta Mester úr” panaszát.³⁴

„Nemes Jursics József Veszprémi Postamester úr panaszképpen jelenti, miképpen eris [erős] testben levő tehenét a Fölső Csordás eleiben szolgálója által ki hajtattván még szerdán úgy mint 17a Május múlt el egy hété miutta sem tehenét nem láttya sem emlékezetet nem hall felőle, mivel pedig a csordásnak hírül adatta marhájának haza nem menését kéri az iránt az érdemes tanácstul az említett Instans uram elégtételt és marhájának újra térítettését. A csordás megjelenvén feleli, hogy őnéki az elveszett marha már egy hétnek el folyásaig hírévé nem adatott, és ezen okra való nézve tehényben könnyen tehető káros esetet magára nem vállalja; determináltatik [meghatároztatik]: Hogy a csordás a marha keresésre instantante [azonnal] elmennyen.”

Egyedül ez a dokumentum bizonyítja, hogy Veszprém város postaállomásának 1769 májusában már volt kinevezett postamestere.

Jursics József (1729?–1789) Jursics Zsigmond és Biró Anna házasságából született. Szüleit korán elveszítette. Az árvát Padányi Biró Márton (1693–1762) veszprémi püspök neveltette.³⁵ Budán, Pesten, Vácon és Veszprémben végezte tanulmányait. Pesten a Királyi Táblánál szerzett jogi gyakorlatot. 1757 januárjától gróf Széchényi Antal tábornok lovasezredében szolgált. Még Padányi Biró Márton életében alhadnagy, majd huszárhadnagy lett.³⁶ Tíz éven át volt Veszprém postamestere (1769–1779). Kinevezéséhez nagyban hozzájárult, hogy huszártisztként részt vett a hétéves háborúban (1756–1763). Erről és a betöltött postamesteri állás körülményeiről többet megtudhatunk abból az ösztöndíjkérelemből, amelyet Jursics József fia írt 1804-ben a Helytartótanácsához.³⁷

³⁴ MNL VeML V. 102.a: 6/1769. (május 22.), 94. Nemes Jursics József postamester ügye.

³⁵ Jursics a püspök Katalin nevű nővérének unokája volt.

³⁶ HERMANN–JAKAB 2013. 67. és 69. PEHM 1934. 400., 404–405. és 408.

³⁷ MNL OL C67: 1804.F.2.p. 356 jelzet alatt Nemes Jursich József a Trencsén megyei Bicsén élő sóhivatalnok, mázsamester ellenőr sajátkezű kérelme található, amelyben a 10 éves fiának, Jursich Lászlónak kérvényez ösztöndíjat a veszprémi gimnáziumba.

Indokai között első helyen hivatkozik arra, hogy édesapja, „néhai Jursich József a hétéves porosz háborúban az akkori Széchenyi, most pedig Ferdinandnak nevezett lovasezrednél szolgált és a háború egész tartama alatt táborban élve kész volt életét és vérért a királyért és a hazáért ontani”. Második helyen szerepel, hogy apja a háborúból visszatérve „császári és királyi kegyből” 1769-ben megkapta a veszprémi postamesteri állást, amit „tíz esztendőn át alacsony fizetésért és saját gazdaságának nevezetes kárára látott el.”³⁸

Jursics Józsefnek jelentős birtokai voltak Veszprémben, például a Csupaki útra dűlőn, a Baráth erdei és a Kaszavölgyi területeken szántófölddel, a Vásárállásra vezető útnál legelővel rendelkezett.³⁹

Padányi Biró Márton veszprémi püspök végrendeletéből tudjuk, hogy Jursics József a veszprémi piactéren – a mai Óváros téren – „tíz vagy tizenegy szobás”, kétszintes (kuriális) házat – pincével és két bolttal – örökölt a püspöktől. „Aztán ennek a háznak a környékén nyugat felé vettünk egy már teljesen romokban álló majort a Küllei család örököseitől. Ezt az idők folyamán alapjaitól kezdve kőből újjáépítettük, és Jursics József fivérünknek adtuk.”⁴⁰ A ház beazonosítását megkönnyíti a következő idézet Véghely Dezső művéből: „A piaczi vagy nagy utca (...) kikövezése 1764. (...) június hó 1-én kezdetett meg. Az első kő a Jursics-féle háznál tétetett le.”⁴¹

Az 1781-es veszprémi káptalani jegyzőkönyvből kiderül, hogy az örökölt házat a püspök már 1759-ben örökvallás útján Jursics Józsefre ruházta át és mellé egy allódiumot (majorságot) is adott tartozékokkal együtt.⁴²

Jursics József 1763. szeptember 11-én, Pápán házasságot kötött Tanhoffer Erzsébettel (Elisabetha Tanhofferin).⁴³

Az 1770-es lélekösszeírás felsorolja a Jursics-ház lakóit. Ebből kiderül, hogy az öttagú Jursics-család – a szülők, és az akkor hatéves János, az ötéves József és a kétéves Anna – mellett cselédek, szolgálk és lakásbérlők laktak a házban.⁴⁴

Valószínűsíthető, hogy postamesteri kinevezése után itt létesült az első postaállomás Veszprémben. Ahhoz, hogy ezt biztosan kijelenthessük, további kutatás szükséges, ahogy ahhoz is, hogy többet megtudjunk arról a tíz évről, amíg Jursics betöltötte a postamesteri állást.

³⁸ Sölch Miklós fordítása.

³⁹ MNL VeML V. 102.h: I-V. szakasz/1786. A kataszteri felmérésben a területek tulajdonosa, Jursics József neve mellett a 496-os házszám szerepelt.

⁴⁰ HERMANN-JAKAB 2013. 67., 69.

⁴¹ VÉGHELY, 1886. 275–276. Az említett ház minden bizonnyal a mai Óváros tér 1. számú ház helyén állt.

⁴² MNL VeML XII. 1. i.aa: No. 358./1781. április 1.

⁴³ MNL VeML XV.K 86. Házassági anyakönyv.

⁴⁴ VFL 1770. I. 506. 107–131.

1778. év végével Jursics József megválnak hivatalától. Ennek pontos okát nem tudjuk, de a legvalószínűbb – ahogy az a korábban megismert ösztöndíjkérelem indoklásából is kiderül –, hogy a hivatal működtetése nem bizonyult nyereségesnek, sőt jelentős veszteséggel járt számára. A postamester távozásának másik oka talán az 1780-as évek elején ellene indult peres eljárások lehettek, amelyeknek előzményei a hivatali idejére tehetők.

Ilyen volt például a püspökség tiltakozása: „*Parajcs Ferenc, a veszprémi püspök jószágainak kormányzója a veszprémi káptalan előtt szóban és írásban is tiltakozik azon ház ügyében, amiben ténylegesen nemzeti Jursics József úr lakik. [...] A tiltakozásban különböző jogi érvekre hivatkozik, miszerint már az 1690. évi adomány sem volt az ország törvényeinek megfelelő, az egész város a püspökhöz és a káptalanhoz tartozik stb. A fentiek alapján eltiltja Jursics Józsefet az ingatlan további jogtalan használatától, megterhelésétől stb. A veszprémi káptalan a tiltakozásról bizonyoságlevelet ad ki.*”⁴⁵

1779 elején egy bizonyos Vernhard József (Josef Vernhard) szerezte meg a veszprémi postamesteri állást „vétél útján”. Vernhard 20 évig látta el ezt a hivatalt. Erről a Helytartótanácsához beadott, 1799. december 26. keltezésű kérvényben olvashatunk.⁴⁶

Köszönetnyilvánítás:

Szeretném megköszönni a tanulmány megírásához nyújtott segítséget Hernitz Ferencnek, Kulcsár Krisztina főlevéltárosnak (MNL OL), Márkusné Vörös Hajnalka főlevéltárosnak (MNL VeML), és fiaimnak, Andrásnak és Attilának.

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

A 10 = Magyar Kancelláriai Levéltár (bécsi) Udvari Kamara átirata

C 42 = Helytartótanácsi Levéltár, Acta Miscellanea

C 65 = Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum postale

C 67 = Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum litterario-politicum

⁴⁵ MNL VeML XII. 1. i.aa: No. 358./1781. április 1. A veszprémi püspökség tiltakozása Jursics József házában ügyében.

⁴⁶ MNL OL C65: 1799.12.26.

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

IV. 1a = Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei

IV. 1b = Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai

IV.1m= Egyezségek és szerződések

V.102a = Veszprém Város Tanácsulési jegyzőkönyvei

V.102h = II. József kori kataszteri felmérés iratai

XII.1.i.aa = A Veszprémi Káptalan Hiteles helyi Levéltára Prothocolla Authentica (Jegyzőkönyvek)

XV.15K.86 = Pápa római katolikus anyakönyv (1746–64 közötti vegyes 4.)

VFL = Veszprémi Főkáptalani Levéltár

I.1.14.15. kötet = Veszprém lélekösszeírása 1770. (503–599. o.)

Bibliográfia

BÁN Péter (1989): *Magyar történelmi fogalomtár*. Szerk.: BÁN Péter. Budapest. Gondolat

GUTHEIL Jenő (2007): *Veszprém város okmánytára*. Szerk.: HERMANN István. Veszprém.

HENYÉY Vilmos (1926): *A magyar posta története*. Budapest.

HERMANN István–JAKAB Réka (2013): *Padányi Biró Márton végrendelete 1762*. Veszprém.

HERNITZ Ferenc (2002): *A veszprémi posta története 2002*. Összeállította: Hernitz Ferenc. Kézirat, Soproni Posta- és Távközléstörténeti Gyűjtemény.

HORVÁTH Zita (2001): *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Zala vármegye három járásában*. PhD-értekezés. Miskolc.

HUNGLER József (1988): *Veszprém településtörténete*. Veszprém.

IKITS Tamás (1990): *Veszprém megyei közutak története*. Szerk.: IKITS Tamás, Veszprém.

KAMODY Miklós (1990): *Indul a postakocsi*. Miskolc.

LICHTNECKERT András (2007): *Veszprém vármegye községeinek feleletei az úrbéri kilenc kérdőpontra 1768–1782*. Veszprém.

LICHTNECKERT András (2009): *Veszprém vármegye községeinek úrbéri és települési szerződései 1690–1836*. Veszprém.

Korai magyar történeti lexikon (9–14. sz.) Főszerk.: KRISTÓ Gyula, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

PEHM József (1934): *Padányi Biró Márton élete és kora*. Zalaegerszeg.

VÉGHELY Dezső (1886): *Emléklapok rendezett-tanácsu Veszprém város közigazgatási életéből*. Veszprémi szemle könyvek 5. Veszprém.

ÉVFORDULÓ

**Május 1.: A Magyar Királyi Honvéd Légierő
101. vadászrepülő ezred születésnapja**

PIROS GYÖRGY

1944. MÁJUS 1-ÉN HADRAFOGHATÓ ÁLLAPOTBA KERÜLT a Magyar Királyi Honvéd Légierő 101. hadrendi számú (ezred jelképéről: Puma) 3 repülőszázadból álló vadászrepülő osztálya, mely a Veszprém-Jutasi katonai repülőtéren egy éven át kiemelkedő hősiességgel, állandó ellenséges túlerővel dacolva védte hazánk légterét az angolszász, majd 1944 őszétől az angolszász és szovjet légierő meg-megújuló támadásaival szemben, együttműködve a bécsi német vadászörzék vadászrepülőivel és rombolóival.

A trianoni békediktátum szigorú előírásai az I. világháborúban vesztes országok közül talán hazánkat sújtották a legnagyobb mértékben. A szomszédos országok javára kiigazított határok nem csak színmagyar területek anyaországtól való elszakítását, hanem a gazdasági erőforrások – nyersanyaglelőhelyek, ipartelepek, mezőgazdasági termékek előállítását szolgáló kiváló minőségű termőföldek, közlekedési infrastruktúra – elvonását, működő struktúrák széttülesztését, egyúttal a nagy termelési tapasztalattal rendelkező szakembergárda feleslegessé válását is eredményezte. Kiemelkedő tudással rendelkező tudósok keresték érvényesülésük lehetőségét külhonban. A trianoni békediktátum hazánk haderejének erőteljes korlátozását, ezen belül a repülőgépgyártás és behozatal megtiltását és általános repülési tilalmat írt elő. Országunk fegyverkezési egyenjogúságát csak az 1938. augusztus 20–22-i blei konferencia ismerte el. Az addig a Légügyi Hivatal által rejtetten átmentett katonai struktúrákat ezzel végleg legálisan lehetett fejleszteni, de a csaknem két évtizedes technikai, technológiai és kiképzési lemaradás pótlása megoldhatatlan feladatnak tűnt. Elég ha – a légierő szempontjait figyelembe véve – arra gondolunk, hogy az első világháború alatt hazánkban működött az Osztrák-Magyar Monarchia öt legnagyobb repülőgépgyára megszűnt. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság jóvoltából egy év alatt 117 hadra fogható, repülőképes repülőgépet, 77 repülőgépmotort, mintegy 220 tartalék légcsavart semmisítettek meg. A hivatásos repülőállomány sportklubokban folytathatott korlátozott mértékű gyakorló repülést, elavult repülőeszközökön. A kis utaskapacitású, Budapest–Bécs és Budapest–Balaton útvonalon üzemeltetett polgári légitaxi társaság működését is betiltották. Két évtized alatt nem

sikerült ezer lóerőnél nagyobb teljesítményű hazai repülőgépmotort és az akkori technikai színvonalnak megfelelő katonai repülőgépet kifejleszteni. 1943-ig nem készült hazánkban korszerű, fémépítésű repülőgép.

Az 1935. évi XII. törvénycikk alapján jelentős lépések történtek a hazai légvédelem és légoltalom feltételeinek megteremtésére. Petróczi Petróczy István repülő ezredes, I. világháborús veterán, a Császári és Királyi Légierő volt parancsnoka szakavatott kézzel látott hozzá a gigantikus szervezéshez. A II. világháború előestéjén a trianoni határok közelében katonai (füvesített) repülőterek épültek, megkezdődött a lakosság megóvását szolgáló védelmi létesítmények fejlesztése, új lendületet vett a katonai repülőgéppark megteremtésére irányuló szervező munka.

Az ún. győri fegyverkezési program keretében a Veszprém-Jutasi repülőtér építését a város polgárainak közóhaja is szorgalmazta. A csipkerózsika álmát alvó kisvárosnak jól jött a repülőtér létesítése, munkalehetőséget és az itt állomásoztatott katonai repülőek ellátása többletfogyasztást eredményezett. A célra kiszemelt terület a tengerszint feletti mintegy 250-300 méter magasságú, dolomittalajú, mezőgazdasági hasznosításra kevésbé alkalmas „rátóti nagymező” részlete volt. Az uralgó észak-északnyugati állandó szélirány, a bármely időjárási viszonyok között jó navigációs pontok (Balaton, Kőrishegy, Papod), központi fekvése az ország nyugati felén, mind-mind létesítése mellett szóltak. A végleges döntést a Légügyi Hivatal akkori vezetője, az I. világháborús veterán vadászipilóta századparancsnok, Kenese Waldemár nyugalmazott repülő altábornagy szakvéleménye hozta meg, aki húsz évvel korábban kellő tapasztalatokat szerzett a Monarchia olasz fronton lévő dolomittalajú tábori repülőtereinek (Pergine, Portogruaro) működtetésében. Rövid időn belül megkezdődött a mintegy 300 katasztrális hold területű, nagyjából egy négyzetkilométer kiterjedésű jutasi repülőtér: hangárok, légénységi épület korszerű óvóhelyekkel, saját vízmű, transzformátorállomás, közlekedési utak, műtárgyak építése és nem utolsósorban a repülőtér területének talajmunkálatai, terepegyengetés, füvesítés vette kezdetét. Kitérő – tartalék – repülőteret a jó adottságú, Tótvázsonytól északra elterülő rét-legelőn alakították ki, mely az akkori viszonyok között 1-1,5 perces repülő többletidőt jelentett a hadirepülőeknek.

A Jutasi Altisztképző Intézetben 1936–38 között végezte elméleti tanulmányait a rejtett légierő első pilótaosztálya a Légügyi Hivatal keretében. Parancsnokuk Mátyásfy (Kretz) József, repülő őrnagy I. világháborús hős. A legjelesebb tanítványok között Hallgas István, Harangi Imre, Kenesei Antal, Szabados József, vitéz Szentgyörgyi Dezső, Tanai János, vitéz Zárándi Károly, Wassel Sándor nevét említhetjük. A repülőtér felavatásával az I. Vadászipilóta Ezred 1/3. százada Fiat Cr 32 Chirry kétfedelű gépekkel, Heppes Aladár repülő százados; a III. Bombázó Ezred Junkers Ju 86 K gépekkel felszerelt 3/3. könnyűbombázó-százada Speyers Durán Alfréd repülő százados parancsnokságával a Veszprém-Jutasi katonai repülőtérre települt.

A fegyverkezési egyenjogúság elismerésekor az addig polgári szervezetnek minősített Légügyi Hivatal 300 főnyi I. világháborús tiszti és mintegy 3300 fő legénységi állományú tagja „átkerült” a Magyar Királyi Honvéd Légierőhöz (MKHL). 1939 elejére a rendelkezésre álló iskola- és gyakorlógépek sürgős felújításra szorultak. Nem volt elegendő nagy teljesítményű repülőgép üzemeltetésére alkalmas pilóta sem. Nemzeti közadakozásból 1938. június 28-án megalakult a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap (HMNRA) 200 fő, míg az olasz kormánnyal történt megegyezés alapján a DRT (Délolasz Repülő Tábor – Grottaglie, Taranto mellett) ugyancsak 200 fő hadipilóta kiképzésére nyújtott lehetőséget, mely a szükségletet éppen fedezte. 1938-tól a háborúra készülő Németországtól akadozó, bizonytalan repülőgép beszerzési forrás miatt: olasz 300 millió lírás hadihitelből Fiat Cr 42 Falco vadászgépek, Caproni 135 bis nehézbombázók, Savoya Marchetti SM 75 Marsupiale szállítógépek, valamint a kiöregedett iskola és gyakorlógépek pótlására Nardi és Romeo kiképzőgépek érkeztek. Ezek a géptípusok beérkezésük pillanatában még korszerűnek számítottak, később azonban technikailag gyorsan elavultak.

1939 márciusában az anyaországhoz visszakérült Kárpátalja, miután Szlovákia egyoldalúan kikiáltotta függetlenségét. A magyar kormány már március 13-án elrendelte a katonai készenlétet, és megtette a lépéseket Kárpátalja katonai erővel való visszacsatolására. Szárazföldi erőink bevonulásakor a szlovák légierő megtorló intézkedéseket kezdeményezett. 1939. március 24-én Szobránc légterében légi harc alakult ki, Negro Aladár főhadnagy és a veszprémi Kertész Árpád őrmester légigyőzelmet aratott Jan Pelenicek és Jan Prhacek hadnagy felett. A szlovák pilótákat a magyar hatóságok katonai tiszteletadással helyezték örök nyugalomra.

A politikai és katonai vezetés a „szobránci győzelem”-ként elhíresült hőstettet túlértékelt és téves következtetéseket vont le a honvéd légierő harcértékét illetően. 1939 végéig még további 70 darab olasz vadászgép érkezett hazánkba. Az újgenerációs Reggiane Re 2000 Falco az amerikai Seversky-licenc alapján újra konstruált olasz vadászgép sebességben valóban a legelsők közé tartozott. Érdekesség, hogy csak a Magyar Királyi és a Svéd Királyi Légierő rendszeresítette megbízhatatlansága miatt. Ennek ellenére (!) licencszerződés alapján a MÁVAG gyártásba is vette „Héja” néven, mint az MKHL jövőbeni széria vadászgépét. A keleti fronton azonban a gép használat közben számtalan hibajelenséget mutatott. A veszprémi Ortutay Tivadar tartalékos hadnagy, (vitéz nagybányai Horthy István tartalékos repülő főhadnagy, kormányzóhelyettes tolmács-törzs-segédtszjtje a fronton), a hadipilótáktól szerzett tapasztalatait így összegzi: *„A mi pilótáink a világ legrosszabb vadászgépével, a Héjával repültek és sóvárogva nézték a felettük suhanó Messerschmitteket. A Héja olasz mérnökök terve alapján készült. A mi jól képzett vadászpilótáink – korkövetelményeknek megfelelő – különböző módosításokat hajtottak végre rajta. Az*

utólagos módosítások megbízhatatlanná tették: a pilótának állandó feszült figyelemmel kellett vezetnie. A Héják frontra kerüléséig már tíznél több halálos baleset történt. Gyakori tünet volt a dugóhúzóba esés (1500 méter alatt védhetetlen, halálos kimenetelű) és a futómű-szerkezet hibája is. Ezért a 9 gépből 3-4 mindig javítás alatt állt. Emiatt romlott a harci szellem, a vadászpilóta osztály – objektív okokból – nem válthatta be a reményeket.”¹

Az 1942 nyarán a tengelyhatalmi egyezmény alapján a keleti frontra kivonuló gyorsadtest, majd annak felváltására a 2. magyar hadsereg hadművelleti területre kísérése, az ottani hadműveletekben történt részvétele a légierő képességeinek korlátozottságát különösen kimutatta. 1943 nyarán, az anyaország védelmére hátrahagyott ferihegyi és szolnoki repülőszázadok 18–18 db MÁVAG „Héját”, majd az év végén 66 db Messerschmitt Bf 109 F és G típusú vadászgépet kaptak. A repülőgép típusváltás, majd az év végén német vadászpilótákra történő átképzés (Messerschmitt Bf 109 G-2) is megtörtént. Ez a Wehrmacht és a Luftwaffe érdekeit is szolgálta.

Az Amerikai Egyesült Államok szenátusa – miután kiheverte az 1941. december 12-i „magyar hadüzenet sokkoló hatásait” – egyre gyakrabban küldött nyílt rádióüzenetet: „*Magyarország is hadművelleti térképeinken szerepel.*” Végleges döntést azonban csak 1942. június 5-én hozott a hadiállapot beálltát megállapítva. A német hadiipar és a keleti front logisztikai vonalainak folyamatos rombolása meggyorsíthatta volna a háború befejezését. Az USAAF Afrikából a felszabadított Dél- és Közép-Olaszországba telepített stratégiai bombázóerői hatótávolságába kerültek a délnémet hadiipari komplexumok, repülőgépgyárak, hadiüzemek, logisztikai bázisok. A III. Birodalom egét ellepték nappal az amerikai, éjjel az angol bombázókötelek. Hazánk a délnémet célpontok útvonalába esett, de még nem érte jelentős támadás. 1944. március 19-én – Horthy Miklós kormányzó klessheimi tárgyalásai-val egy időben – a Wehrmacht megszállta hazánkat, így az német hadművelleti területté vált.

A Magyar Királyi Honvéd Légierő vadászpilóta alakulatainak immár nem a szárazföldi erőkkal való együttműködés, hanem a honi légtér védelme vált alapvető feladatává. A ferihegyi repülőtérről Scholtz Miklós repülő százados parancsnoksága alatt a 2/1 hadrendi számú vadászpilóta század Messerschmitt Bf G-6 típusú repülőgépekkel márciusig mindössze 35 bevetést hajtott végre. Dóczy Lóránd hadműszaki törzskari alezredes vezetésével ugyancsak Ferihegyre települt a Repülő-

¹ ORTUTAY 1989. Napjaink szakemberei szerint a precesszió, a gép hossz tengelyirányú káros nyomatéka volt az oka a dugóhúzóba kerülésnek, mely még gyakorlott pilótákat is nehéz helyzetbe hozhatott. Kositzky Attila nyugállományú repülő altábornagy, a Magyar Honvédség Légierő Vezérkar korábbi vezérkari főnöke és mások közlése alapján.

kísérleti Intézet Messerschmitt Me 210 Ca-1 típusú gépekkel felszerelt romboló százada, Krudy Ádám éjjeli repülő 5/1. vadászszázada is a honi légvédelem rendelkezésére állt. Ellenfelük volt az USAAF 15. amerikai légi hadserege, mintegy 1 600 repülőgépe, stratégiai bombázók és kísérő vadászpilóták. Ez utóbbiak között a 332-es hadrendi számú, Franklin Delano Rooseveltnak nevezett Eleonor asszonynak támogatását élvező alabamai afroamerikai repülőezred különösen kitűnt agresszív harciasságával.

Az USAAF már április 3-án nagy támadást intézett budapesti célpontok ellen: 450 amerikai bombázó és 137 kísérővadász a szigetszentmiklósi repülőgépgyárat, a ferencvárosi vasúti rendező pályaudvart és más délpesti objektumokat bombázott, 1073 polgári személy életét kioltva. Négy amerikai bombázó és 1 vadászgép esett az elhárítóharc áldozatául, de Kereki Károly repülő őrmester is életét veszítette. Április 12-én a Balaton felett gyülekező és kelet-ausztriai célokra repülő amerikai gépek ellen folytatott légi harcban Hayden Sándor repülő tisztjelölt halt hősi halált. Az éjszaka folyamán pedig az Angol Királyi Légierő (RAF) 205. bombázócsapata a Magyar Olaj- Petróleum és a Merkur csepeli telephelyét bombázta, valamint Mohácsot. Következő nap Fehérváron 70 repülőgépet rongált meg igen jelentős létszámú amerikai bombázóköteték, legnagyobb veszteséget azonban a győri Magyar Waggon- és Gépgyárban okozták, ahol a hazai légierő utánpótlásához is szükséges Messerschmitt vadászgépeket gyártották. 50-60 magyar vadász, a teljes bevethető állomány szálalt szembe 650 bombázóval és az őket kísérő 170 vadászgéppel. 15 ellenséges gépet semlegesítettek a magyar vadászok, de hősi halált halt 22 magyar pilóta. Nem tűrtették hát halasztást egy központi helyről bevetendő, egységes vezetésű honi légtérvédelmi feladattal megbízott vadászpilóta egység létrehozása.

1944. május 1-én az „Ilovoszkoje hős”, vitéz belényesi Heppes Aladár² repülő őrnagy parancsnoksága alatt megalakult a Veszprém-Jutas-i repülőtéren a korábbi 2/1. kolozsvári, 1/1. szolnoki és 5/2. mátyásföldi vadászpilóta századokból a Magyar Királyi Honvéd Légierő 101/I. hadrendi számú Vadászpilóta Osztálya a honi légvédelmi parancsnokság kötelékében. A vadászpilóta század, osztály, majd ezred „védjegye” a vörös körfeliratban vicsorgó vörös pumafej régi keletű. Jelentése egyben a repülőegység filozófiája: a puma csak akkor támad, ha éhes, vagy életerét

² vitéz belényesi Heppes Aladár repülő százados 1942 nyarától a keleti fronton a 2. repülődandár 1. vadász-századának parancsnoka volt Ilovoszkoje repülőterén. A repülőegységet az urvi hídfőből induló átütő erejű szovjet támadás bekerítéssel fenyegette 1943. január 14-én. A körkörös védelemre berendezkedett egység Csukás Kálmán vezérkari alezredes (korábban Horthy István repülő főhadnagy parancsnoka) vezetésével kitörést kísérelt meg, miközben hősi halált halt. Heppes Aladár az időközben a „frontvonaltól rugalmasan elszakadó” Hannover harccsoport maradványával egyesülve – az elesett parancsnok helyére állva megmentette repülőegységét és támogatást nyújtott a visszavonulásra kényszerült honfitársainak.

veszélyeztetik. Honfitársaik életét és életterét, nemzeti értékeinket védték. A jelvényt még 1936-ban Székesfehérvárott az 1/3. hadrendi számú vadászpilóta század első tisztje: Heppes Aladár főhadnagy tervezte. A „Vezérünk a bátorság, kísérőnk a szerencse” jelmondat az akkori századparancsnoktól, Nagy Mihálytól származik. Az ősjelvény felirata ugyanis a római Nagy Konstantin császár jelmondata (In hoc signo vicere) „e jelben győzni fogunk”.³

Az „őspuma” jelvény

A repülőosztály 3 századból állt, századonként 12+3 Messerschmitt Bf 109 G-6 típusú vadászpilótagéppel volt felszerelve. Osztályparancsnok: vitéz belényesi Heppes Aladár repülő őrnagy, helyettese: Horváth Gyula százados. A 101/I. 1. századot Irányi Pál főhadnagy, a 2. századot Papp Tibor százados, a 3. századot Bejczy József százados, veterán parancsnokok vezették. A Pumások a tűzkeresztségét 1944. május 24-én érték meg: az USAAF 300 ellenséges bombázót vetett be Bécs melletti olajfinomítók (Petronell, Urania) ellen. A Luftwaffe 4. Légiflotta 8. német honi

³ Ennek tárgyi emléke juharfából faragott 20x15x8 cm-es cigarettakináló dobozka: gróf Orsits Nándor, a veszprémi Kass Ferenc és Satzger János, őspumás veterán repülők nevével. A hányatott életű tárgy ma magángyűjtő kincseit gyarapítja.

vadászpilóta osztály gépeivel együttműködve öt ellenséges gépet semmisítettek meg (Sárkány Sándor hadnagy hősi halált halt).

A közép-olaszországi légítámaszpontokról (Bari, Lecce, Foggia) bevetett amerikai stratégiai bombázók zárt alakzatban, magassági és mélységi tagoltságban, egymást támogató fedélzeti védő tűzrendszerben közelítették meg megsemmisítendő célpontjaikat. Bomba sorozatvetésük (szőnyegbombázás) pontosságát precíziós Norden optikai berendezés könnyítette meg. A beállított célra automatikusan oldotta ki bombáit. A kötelék 3x6x3 gépből álló „wing” (szárny) ezred erejű 300x200x250 m térmértékű bombázó felhőből egyszerre 8-10 vett részt bevetésen, tehát 432-540 gép, 150-200 kísérő vadászgéppel együtt. A kísérővadászok feladata volt 2-4 gépfegyverrel a bombázók oltalmazása. A stratégiai bombázók gépenként 2-4 tonna bombát vihettek magukkal és 10-11 fedélzeti gépfegyverrel rendelkeztek. Ekkora ellenséges géptömeggel szemben a legfeljebb 30-40 magyar vadászgép bevetése egyszerűen örölség. Kezdetben a pumás pilóták géppárban – (Kette) – (vezérgép és kísérője a „kacsmarek”), majd a német (Ratte) négygépes kötelékben vették fel a harcot. Ez utóbbi esetében a két szélső gép az oldalirányú ellenséges támadásra, míg a belsők a felülről és alulról jövő támadásra jobban tudtak figyelni. Védő harcukat többnyire német vadászgép alakulatok is támogatták. Az angolszász bombázók érkezését már az Adriai tenger feletti gyülekezésükben felfedték a Vis szigetén települt német Freya típusú távolsági felderítő radar berendezések. A magyar-német vadászegységek fő feladata az ellenséges bombázók megtámadása, a tervszerű bombavetés megzavarása, a zárt kötelékalakzat megbontása volt. A bombázókat a magyar és német romboló, nehézvadász repülőknél kellett volna semlegesíteni. Mindezt nagyon megnehezítették az amerikai kísérő vadászok.

A 101. vadászpilóta osztály megalakulásakor a Messerschmitt Bf 109 G-6 standard géptípussal rendelkezett, melyet licenszszerződés alapján a Győri Magyar Wagon- és Gépgyárban állítottak elő. Korszerű, közvetlen benzin befecskendezéses motorja, erős fegyverzete és jó fordulóképessége miatt kedvelték. Harcértékét tekintve csak a North American P-51 „Mustang” amerikai vadászgép volt jobb, ám a háború végére a szovjet repülőipar Lavocskin La 7 és Jakovlev Jak 9-es gépei is egyenrangúnak bizonyultak.

géptípus	hatótáv (km)	sebesség km/h	fegyverzet		
			gép- puska	gép- ágyú	bomba (t)
Messerschmitt Bf 109 G-6	560	685	2	1	-
Lockheed Lightning P-38	3620	667	4	2	-
North American Mustang P-51	3307	703	6	-	-
Jakovlev Jak 9	875	689	2	1	-

Lavocskin La 7	765	648	-	2	-
Iljusin Il 2 Sturmovik	720	410	-	2	0,6
Consolidated B-24 Liberator	3400	470	10	-	3,6
Boeing B-17 Flying Fortress	3200	462	13	-	4,3
Douglas A-20 Boston	1750	410	9	-	1,8

(Forrás: Roll Berger: *Repülőgépek*. Naumann & Göbel Verlag Köln. Deutschland, 2010)

Június 2-án az amerikai légierő megkezdte a „Frantic Operation” légi hadműveletét, melynek lényege az volt, hogy a délnémet-osztrák, magyar ellenséges célpontok ellen végrehajtott bombatámadás után a stratégiai bombázók Kijev közeli szovjet repülőtereken (Poltava, Pirjatyin, Mirgorod) üzemanyaggal és bombával újonnan feltöltve Olaszország felé „hazaútban is” támadjanak célpontokat. Ugyanezen a napon I. C. Eaker tábornok (USAAF parancsnok) személyes irányításával 600 amerikai bombázó támadta magyarországi célpontjait: Szeged, Szolnok, Miskolc, Debrecen vasúti pályaudvarai, laktanyák, villanytelepek, élelmiszer raktárak szenvedtek súlyos károkat és 1880 polgári személy vesztette életét. Június 6-án a „D” napon megkezdődött az expedíciós haderők normandiai partraszállása, a III. Birodalom immár kétfrontos küzdelemre kényszerült.

Június 13-án az almásfüzitői kőolajfinomítót kivételesen angol Wellington bombázók bombolták, 14-én 600 amerikai bombázó támadta a kecskeméti repülőteret és pályaudvart sikeresen. Ezután a Ferencvárosi pályaudvar, a Csepeli Szabadkikötő Fanto, Vacuum és Shell olajtelepei következtek. Az égő olaj füstjét még ötven kilométerről is látták. Ugyanezen a napon a Péti Nitrogénműveket és az Újszónyi olajfinomítót támadó amerikai gépek ellen Scholtz Miklós, Újszászy György és Bejczy József által vezetett 32 pumás gépből álló kötelék 5 db Lockheed P-38-as kétförzsű távolsági kísérővadászt tett ártalmatlanná. A túlerőben lévő ellenséges légierő okozta személyi veszteségek mérséklésére új harc eljárást vezettek be: „...magassági fölényben a nap irányából kell a megtámadásra kiszemelt ellenséges gépet megközelíteni, közvetlen közletről valamennyi fegyverből tűzcsapást mérni, majd menekülésszerűen elhagyni a légiharc helyszínét”.⁴

Június 16-án 658 db amerikai bombázó 290 db kísérővadással Bécs és Pozsony kőolajfinomítói ellen intézett totális támadást, melyet a 28 pumás és a felriadóztatott 8. német vadászpilóta hadosztály 180 gépe elkeseredett harcban sem tudott megállítani: „Feladatunk volna a bombázók támadása, azonban lehetetlenné tette a nagy tömegű ellenséges vadászgép, mely elvág bennünket a bombázóktól és pillanatok alatt szétszóródunk.”⁵

⁴ M. SZABÓ 1999.

⁵ M. SZABÓ 1999.

Hat amerikai kísérővadász lelövéséért Köhalmi János és Bognár József főhadnagyk, Pászthy István hadnagy, Boda György és Szittár Gyula szakaszvezetők az életükkel fizettek. Ezen a napon az amerikaiak összesen 13 gépet vesztek.

1944 júniusában a 101. vadászpilóta osztály összesen 14 alkalommal, 196 repülőgép bevetésével 45 saját repülőgép elvesztése árán érte el legnagyobb eredményét. Ezért sajnos 10 kiváló magyar pilóta halt hősi halált.

A Luftwaffe 4. Légiflottája állományában Bécsben és a Bécs környéki repülőtereken 180 vadász- és romboló (nehézzvadász) repülőgép állomásozott. Feladatuk az osztrák és német terület irányába kifejlődött ellenséges bombázó erők elleni hatásos védekezés lett volna: keleten a Tisza vonaláig. A Magyar Királyi Honvéd Légierő – nevezetesen a 101. vadászpilóta osztály Veszprémben – velük összehangoltan tevékenykedett.

A pumásokat a budapesti Gellért-hegy belsejében lévő „Szikla”, a németeket a Bécs melletti földalatti harcálláspont irányította. A jelző- és kommunikációs rendszer korszerűtlensége miatt ez nem volt mindig hatásos. A találkozóhelyek kijelölése, az ellenséges repülőegységek valós idejű helyzetmeghatározása, és a levegőben lévő légtérvédő egységekhez való továbbítása gyakran okozott gondot, mely a hatékony légiharc megvívását megghiúsította.

Július 1-én reggel az Angol Királyi Légierő (RAF) 69 gépe a Duna elaknásításával volt elfoglalva, hogy akadályozza az üzem- és hadianyag vízi úton történő szállítását, mely a Bécs és Pozsony környéki olajfinomítókat fosztotta meg a román olajmezők kőolajától. Délelőtt az USAAF 712 bombázója 180 kísérővadász támogatásával bombavetést végzett Budapesten a Keleti és Nyugati pályaudvarok közötti területen. A hadművelet megzavarására bevetett 18 puma repülő és a német 8. honi vadászpilóta hadosztály 180 gépe 50 amerikai gépet semmisített meg. Ezen a napon 15 légi győzelmet arattak a veszprémi vadászok, 3 kiváló pilóta, Bertalan György zászlós, Beregszászi Sándor és Takács Pál szakaszvezető elvesztése árán. Július 7-én egy hazatérő hatalmas amerikai bombázófelhő került légterünkbe, a veszprémi Benkő Lajos hadnagy szülővárosa felett aratott légi győzelmet Robert E. French hadnagy⁶ B-24-es Liberátora felett, mely Felsőörs térségében lezuhant, a személyzet fele életét vesztette.⁷

Július 8-án az USAAF 520 db (4 wing) B-24-es bombázója gyülekezett Vis sziget légterében, hogy megsemmisítő csapást mérjen Bécs–Mönchendorfi a Luftwaffe 4. Légiflottájához tartozó és németországi berepüléseiket zavaró vadásztámaszpont-

⁶ Az amerikai hadnagy unokatestvére Harold G. French pedig 1944. július 2-án égő bombázógépének elhagyásakor Megyeres térségében ejtőernyőjének műszaki hibája miatt halt repülőhalált. PATAKY–ROSOS–SÁRHIDAI 1992.

⁷ Ma a Laczkó Dezső Múzeum a bombázógép szárnydarabját őrzi.

ra. Az 352-es wing 5 perces késése miatt a menetrendszerű és optimálisan megtervezett szőnyegbombázás veszélybe került, mintegy 100 gép zsúfolódott össze nagyon kis területre. A 456. bombázócsoporthoz parancsnoka ezért a veszélyeztetett egységet a kijelölt másodcélpontra felé vezette. Rendkívüli esemény bekövetkeztekor ugyanis a zágrábi, a kurilovcei vagy a veszprémi repülőtér bombázása volt kijelölve. A 456-os bombázócsoporthoz 60 gépe egészen Magyarorszáig a „megszokott hazafelé vezető légiúton” haladt, majd a magyar légterfigyelő szolgálat éberségét kijátszva a Somló hegy felett keleti irányba fordult. Öt perc alatt közelítették meg a veszprémi puma-szállást. Ennyi ideje maradt Podhradszky Andor alezredes, repülőtérparancsnoknak és Heppes Aladár őrnagynak, hogy kiűrítse a jutasi repülőteret. Az amerikai gépek mintegy 3000 méter magasságban, szabályos harcrendben, senki által nem veszélyeztetve 7236 db 20 fontos repeszhatású bomba-szőnyeget terítettek, mely az óvóárkokba menekülni már nem képes hajózókból, repülő akadémiásokból és földi személyzetből 63 fő halálát és mintegy 132 fő katona és civil sebesülését okozta. Gersy Tamás főhadnagy például már nem érte el az óvóhelyet, igen súlyos comb sérülést szenvedett, Penkov Iván tepavai bolgár sebész – aki orvosként akkor került a veszprémi kórházba – rendkívül lelkiismeretesen látta el, amputáció nélkül gyógyította meg.⁸

Az alig negyedórás bombázást követően a veszprémi és a környező városok kórházai is megteltek ellátásra szoruló sebesültekkel. A vadászrepülő századok közül kettő épp levegőben volt, távol a jutasi puma szállástól, így nem akadályozhatta volna meg a támadást. A harmadik század gépei – melyek aznap készenléti ügyletet adtak – szerencsésen a földbe süllyesztett farönkökkel megerősített védő-boxokban álltak, megúszták kisebb sérülésekkel és másnap bevezethető állapotba kerültek. A Királynék Városa – mivel ekkor nem volt hadászati jelentősége – elkerülte a rombolást.

Július 14. és 16-án a Péti Nitrogénművek vegyipari hadiüzem megsemmisítése volt az amerikai bombázók célja, melyet a – 101-es vadászrepülő kórház helytállása miatt – csak részben tudtak megvalósítani, de két üzemet mégis megsemmisítettek.

Július 17-én a Wehrmacht először vetette be Vergeltungswaffe (V-1 és V-2) megtorló rakétafegyvereit angoliai célpontok ellen. Ugyanezen a napon került Tobak

⁸ Pár hónappal később Tobak Tibor hadnagyot is hasonló lelkiismeretességgel mentette meg és személyesen repült Benkő Lajos hadnaggal Budapestre, hogy a Mária utcai klinikán a kiváló műrepülő szeme világát megmentse. Benkő hadnagy 1944 nyarán repülőgéppel átrepült a veszprémi Viadukt 31 méter magas nagyobbik íve alatt, teljesítménye ma is jelentős bravúrnak számít. TOBAK 1989.

Tibor⁹ és Cserny Miklós hadnagy a 101. vadászpilóta osztály személyi állományába, hogy a háború végéig szolgálják hazájukat.

Augusztus 7-ére, a repülőosztály gépállománya olyannyira lecsökkent, hogy több volt a pilóta, mint a bevetendő vadászpilóta. A nap során a nagylétszámú amerikai bombázóegység ellen felriasztott veszprémi repülőek közül a Veszprém–Sümege–Jánosháza légtérben dúló kíméletlen harc során a sebesült és ejtőernyőjén gépéből menekülő Nyemetz János zászlóst az USAAF 332. alabamai kísérő vadászai lelőtték. Drámai küzdelemben, német vadászpilóta partneregység segítségével sietve halt hősi halált a Puma repülőosztály addig legeredményesebb pilótája: vitéz Molnár László hadnagy.

Augusztus 22-én Románia kilépett a tengelyhatalmi egyezményből. A III. Birodalom geopolitikai helyzete romlott, a Vörös Hadsereg újabb teret nyert. I. K. Styemenko altábornagy a Szovjet Hadsereg hadműveleti főnöke szerint: „*az ország (Magyarország) felszabadítása után a szovjet csapatok kijuthattak a szövetséges Csehszlovákia területére, délről átkarolhatták az onnan már csak pár száz kilométerre lévő Németországot...*”. Elveszték a létfontosságú romániai olajmezők, felértékelődött a zalai olajlelőhelyek és más erőforrások szerepe. Július 21-én Hitler már világosan megfogalmazta: „*...ha Magyarország periferián lévő állam volna, akkor teljesen közömbösen hagynak az ottani állapotok. De ha ott katasztrófa következne be, az egész Balkánon katasztrófát jelent, akkor Németország el van vágva Romániától, amely fontos nyersanyagokat szállít*”.¹⁰

A Romániából kivont légierő egy része megyénkbe települt, hogy közelebb védhessék a zalai olajmezőket. A Luftwaffe 4. légiflottája 52. vadászpilóta ezrede Jutasra, olyan repülő ászokkal, mint Gerhard Backhorn és a 352. légigyőzelmes Erich Hartmann százados (a bukás után 10 évet töltött szovjet büntető táborokban). Hans Ulrich Rudel százados (1000 szovjet harceszközt, 4 páncélvonatot, rombolókat semmisített meg és ezért Sztálin 100 ezer rubel vérdíjat tűzött fejére) a 2. csata-

⁹ Tobak Tibor hadnagy 1944. december 23-án légi harc közben súlyosan megsebesült. A frontvonalhoz közel került veszprémi kórházból a szombathelyi helyőrségi kórházba menekítették. Az akkori kaotikus katonai egészségügyi ellátásra jellemző módon kórházvonnal az alábbi „tanulmányi kirándulást” tette meg a harmadik birodalomban:

Szombathely–Regensburg–Ingolstadt–Regensburg–Göttingen–Hannover–Thale–Friedrichsbrunn–Quedlinburg–Osterode–Nordhausen–Northeim–Göttingen–Kassel (innen a Kossuth Lajos SS páncélos rohambrigád toborzói elől menekülve)–Bebra–Fulda–Würzburg–Nürnberg–Fürth–Regensburg–Seltzthal. Innen pedig a Garam-menti frontra induló 6. SS páncélos hadsereg törzsfőnöke Georg Mayer SS panzer sturmbahnführer Királytigris nehézpáncélosokat a frontra vivő tehervonatán Wiener-Neustadtig és onnan tehervonattal Veszprémig. Érkezett: 1945. február 18-án. TOBAK 1989.

¹⁰ M. SZABÓ 1999.

repülő ezred zuhanóbombázóival Várpalotáról a szovjet térnyerést igyekezett lassítani.

A másik oldalon A. I. Koldunov százados¹¹ a 3. és G. A. Beregovoj százados az 5. légi hadsereg soraiban vadászszázadaikat vezetve jelentettek nap, mint nap jelentős légiveszélyt (mindketten ekkorra már a „Szovjetunió Hőse” kitüntetés birtokosai voltak, amit akkor sem volt könnyű kiérdemelni). Szeptember 5-én a budapesti északi és déli vasúti összekötő híd elleni sikeres bombatámadás következtében a közlekedés pár napra ezeken lebént.

Szeptember 19-én végleg befejeződött az USAAF „Frantic” hadművelete és Veszprémben megalakult a 101/4. század Bánlaky György főhadnagy parancsnokságával, ezzel pedig a 101/II. osztály 1. százada, majd pedig a 101. vadászrepülő ezred.

Ezt a parancs így rögzíti:

„1. számú ezredparancs

Veszprém, 1944. szeptember 30.

A Honvédelmi Miniszter Úr f. hó 16-án kelt 2595/M. 37-1944. számú, valamint a 1. repülő hadosztály szeptember 19-én kelt 19456/M. III-1944. számú rendeletére a 101. vadászrepülő ezred megalakult. Az ezred parancsnokságot átvettem. Heppes Aladár őrnagy”¹²

Október 12-én a 101/I.1 „Zongora” és a 101/I.2. „Retek” raj Csongrád térségében jelentős szovjet erővel szállt szembe. „A megszokott idegtépő várakozás. Majd megszólal mint mindig a Haláltangó, Zerkovitz Béla zenéje. Szabad vadászat keretében közelítjük meg Szeged térségét. A feltételezett ellenséges terület csendes, fogtán a benzinünk, hazafelé útban, Zenta közelében másodrendű úton tömött sorban haladó menetoszlopot találunk. Settenkedve eltávolodunk tőlük, majd szabályos hadrendbe rendeződve teljes szélességében végig-géppuskázzuk. Előttem igen nagy villanás. A löszereskocsi lehetett. Visszafordulva látható, hogy elintézte az egész tűzeregséget.”¹³

November 5-én a Bécs Florigsdorf felől hazatérő 500 amerikai bombázó 337 kísérővadással a Dunántúl légterén át repült olasz támaszpontjai felé. Győr–Sopron–Jánosháza–Keszthely légterében a felriadóztatott 101/I. vadászrepülőosztály valamennyi vadászgépe a fellazult óriás kötelék megtámadására készült. Domján Pál ’Messzerét’ az amerikai Zachmann hadnagy a gép farokrészén eltalálta. Kísérője Horatio S. Hudson hadnagy közelebb merészkedett és látta, hogy a magyar gép fel fog robbanni, amit pilótája még nem érzékelt. Bizonytalán humanitárius meg-

¹¹ A. I. Koldunov a Szovjetunió későbbi légimarsallja, a légtérvédelem főparancsnoka volt.

¹² M. SZABÓ 1999.

¹³ M. SZABÓ 1999.

fontolásból mellé repült és jelezte, hogy azonnal ugorjon ki ejtőernyővel. Domján ezt meg is tette. A gazdátlan Messzer aztán a megmentő gépének csapódva halálosan megsebesítette Hudson hadnagyot.¹⁴

Januárban a magyar vadászrepülőknél szervezeti változtatás történt. A 102. vadászosztályt a keleti fronton harcoló két vadászszázadból hozták létre, 1944. december 1-én Veszprémben. Parancsnoka Kovács József őrnagy lett. A 101/7. század a 102/1. századból alakult, 1944 évben mindvégig a keleti fronton frontszolgálatban volt. Az osztály megalakulásakor a század parancsnokságát Máthé László főhadnagy vette át. A 101/8. század 1944. július 9-től volt frontszolgálatban, parancsnoka Pottyondy László százados. A 101/9. század Békássy István százados parancsnoksága alatt működött. Így lett 3 repülőosztályból, 9 repülőszázadból egy ütőképes vadászrepülő ezred.

Február 26-án a 101/I. repülőosztály Messerschmitt Bf 109 G-6 gépei helyett 30 darab G-10 típusú, methanolos berendezéssel szerelt, bécsűjhelyi gyártású gépet kapott. Ennek hallatlan előnye, hogy e gyorsító berendezéssel harc közben 3x5 perc időtartamra a motorteljesítmény jelentősen növelhető, ami sebességtöbbletet eredményez. A Légierő Vezérkar, a légtérben új, korszerű szovjet gépek (például a Lavocskin La 7-es) megjelenése miatt 1945. február 28-án kelt 12. számú parancsában új harceljárást ír elő: *„Fordulóharc közben a jobban emelkedő Messerschmitt Bf 109 G-10 típusú vadászgéppel magassági fölényre kell szert tenni, majd a magassági fölény kihasználásával erősen szűkített fordulóval kell a La 7-es mögé lövőhelyzetbe kerülni.”*¹⁵

1945. március 6-án megindult a Wehrmacht utolsó támadó hadművelete: a Frühlingserwachen (Tavaszi ébredése). Ennek stratégiai jelentősége az lett volna, hogy a dunántúli olajlelőhelyek megtartásán túl megakassza a szovjet előretörést a bécsi hadműveleti térségbe, megakadályozza Németország déli harcászati irányból való elszigetelését. A német kezdeményezés pár nap alatt a jelentős túlerővel szemben kifulladt és védelmi harcba torkollott.

Március 16-án a szovjet hadsereg megkezdte az „un. Bécsi támadó hadműveletét”.

Március 21-én a Puma repülőezred 3 veszprémi százada sürgős áttelepülési parancsot kapott Kenyeri tábori repülőterére. A repülőegység a Vár felett alacsony repülésben tisztelt az egy évig otthont adó városnak és balsejtelmek közepette hagyta el a veszprém-jutasi repülőteret. A maradék repülőgép-parkot nyugatra

¹⁴ TOBAK 1989.

¹⁵ M. SZABÓ 1999.

menekítő pilótákat szállító Weichét felszállás után Mustángok megsemmisítették. Önként vállalkozó pilóták mentették ki a 3. Ukrán Front 9. Gárdahadserege és 6. Harckocsihadserege gyorsított támadása elől a maradék, használható repülőgépeket. Miután az épületeket és műtárgyakat az utász-műszakiak felrobbantották, Szentgyörgyi Dezső és Fábián Pál a Fieseler Storch 163 futárgéppel, Pintér Gyula és Szöcs Lajos a „Levente” típusú iskolagéppel, Tobak Tibor és Luzsénszky Pál Messerschmitt 109 G-10 típusú vadászgéppel sűrű szovjet aknatűzben, 16 óra 31 perckor elhagyta a Puma szállást. A repülőtér megszűnt létezni.

Március 25-én már Ausztria területére, Grosspettersdorfba, két nap múlva Bécs-újhelyre kényszerültek. 30-án Tullnba (a városi levéltárba került az ezred titkos irattára is), majd Linzbe és legvégül Efferdingbe, a szükségrepülőtérre települtek. Május 4-én, a feladatmeghatározó Luftwaffe parancsnokság képviselője a sebtében összehívott pumás pilótáknak feladat- és üzemanyag hiányában visszaadta cselekvési szabadságát. A hűséges társ repülőgépekre már nem volt többé szükség. Sorsuk a megsemmisítés. Könnyezve nézték a még megmaradt pilóták, ahogy értelmetlenül tűzben pusztulnak el gépeik. Nem kerülhettek ellenség kezére. Huszár hadnagy kiváló angol nyelvtudása most kincset ért. A repülőszázadnyira lesoványodott ezred az amerikai hadifogságba esés lehetőségeit latolgatta. 1945. május 5-én az USAAF 15. Légihadsereg 206. műszaki zászlóalj parancsnoka, Beeler alezredes előtt letették a fegyvert.

A Légvédelmi Erők Parancsnoksága értékelte a honi vadászvédelem tevékenységét. Minden magyar 6 bevetésre 1 légigyőzelem, míg minden német 12,8 bevetésre jutott 1 légigyőzelem. A fenti eredményeket a magyar vadászok szerényebb anyagi eszközökkel, műszaki felkészültséggel, hiányosabb vezetési lehetőségekkel, tapasztalat nélkül, a németeknél kisebb harcerővel, tehát az ellenséggel szemben hátrányosabb helyzetben érték el.

A Puma vadászrepülőök hősiessége, halált megvető bátorsága és lovagiassága immár csak történelmi legendáriumunkban él tovább. Nemzetünkért vállalt háborús szolgálatuk 371 napja alatt 415 alkalommal 3120 gépbevetésen 408 légigyőzelmet arattak: 105 kiváló pilóta és 269 repülőgép elvesztése árán. Magyar Thermopülay!

A háború Magyarországot szó szerint megtizedelte: a deportáltak, harctéren elesettek és polgári áldozatok száma együttvéve mintegy 1,4 millióra tehető és 26 ezer tonna angolszász bomba hullott a magyar haza földjére. E szörnyű veszteségeket igyekeztek csökkenteni a pumások.

Várady József hadtörténész szerint a puma vadászrepülőök a kezdetektől fogva a végkifejletig kilátástalan küzdelemben heroikus harcot vívtak a túlerővel szemben. Harcászati erőt alig képviseltek – noha elit német gárda repülőegységnek hitték őket – a légiháború kimenetelére döntő hatással nem voltak, mégis „levegőben tudtak maradni”.

Erkölcsei nagyságuk az utókor figyelmét érdemli: Szentgyörgyi Dezső¹⁶ zászlós brit ellenfele jelezte, hogy lőszerkészlete kifogyott, harcképtelen. Nem támadta tovább, hanem a „biztonságos” adriai légtérbe kísérte. Évtizedekkel később az időközben repülőtábornokká avanzsált ellenfél hosszas kutatás után meglegelte. Szentgyörgyi MALÉV főpilóta Budapest–London járatát – az utasok nem kis meglepetésére – az angol légierő díszegysége és katonazenekara fogadta. Viszonzásul az emberségért.

A keleti fronton nem lőtte szitává a német vadászok által megrongált repülőgépből ejtőernyővel menekülő és üldözött szovjet pilótát sem, hanem földet éréséig kísérte. Amikor azután a Szovjetunióban MALÉV főpilótaként típus átképzésen vett részt, a megmentett bajtárs felkereste és a jelenlévők döbbenetére bemutatta megmentőjét, hálálkodva, hogy életben maradhatott.

A rádióban két győzelmi jelentés: Szücs Feri és Dániel László: „Mindketten lelőttük Jak-jainkat. A pilóták kiugrottak, szépen lebegtek az ejtőernyőn. A nyugati-as szél szépen elviszi őket a saját csapataik felé. Mára már nem ellenségeink többé”.

Pumások akadályozták meg a háború utolsó napjaiban a klagenfurti és zeltwegi repülőterek értelmetlen német lerombolását. Az előbbi Németh János repülő ezredes, az utóbbit Telbisz Lóránd és Emmerling István századosok.

Nem véletlen hát, hogy az amerikai megszálló erők főparancsnoka, Clark tábornok nem tekintette őket hadifogolyoknak, hanem – település elhagyási tilalom mellett, szabad mozgásukat és helyi munkavállalásukat engedélyezte – a hadtörténelemben páratlan módon.

Faludy Károly pumás zászlós javaslatára 2003-ban megrendezték a „Nyújtsunk egymásnak béke-jobbot” az európai hadszíntér légtérében egymás ellen harcolt repülőök bajtársi találkozájaként. Ezen tíz nemzet több tucatnyi még élő háborús veteránja vett részt, ismét tanújelét adva hazánk békés szándékainak és vendégszeretetének.

A 101. vadászrepülő ezred pilótái – másokkal ellentétben – egyetlen esetben sem szegték meg a Genfi Egyezmény hadifoglyokra vonatkozó előírásait. A sérült gépből menekülő ellenfelet nem tekintették céltáblának, hanem csak szerencsétlenül járt bajtársnak.

¹⁶ Szentgyörgyi Dezső a háborút követően a MASZOVLET, majd a MALÉV főpilótája lett. 1971. augusztus 28-án – nyugállományba vonulása előtt két héttel – a MALÉV Oslo–Koppenhága–Budapest MA 731 légijárata IL-18-as utasszállító gépe kapitányaként 21 utassal a fedélzetén a koppenhágai Kastrup repülőtere előtt Öresund sziget közelében leszállásra készülve, viharos időben kis magasságban hirtelen leáramlás (Abwind, mikro-brust) következtében légikatasztrófát szenvedett, tengerbe zuhant és az utasokkal, valamint a személyzettel együtt életét veszítette.

A hős elődeinknek kijáró tisztelet – az elhallgatás évei után – társadalmi igény lett.

Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata 2018-ban emléktáblát helyezett el a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprémi Levéltára épületén és a Bakony-Balaton Régió Ifjúságáért Alapítvány, valamint a Laczkó Dezső Múzeum emlékkiállítást rendezett. A Veszprémi Szemle több írása is megemlékezett róluk. 2017-ben Hernáth Csaba elsőfilmes rendező „Veteránfilmje” megható finomsággal megrajzolt portréfilm – Szentiványi János és Frankó Endre – egykori pumás pilótákról. A film a Karjala-i filmfesztiválon különdíjat nyert. Az egykori repülőtér keleti kapujánál – noha már csak nyomokban lelhetők fel a repülőtér létesítményeinek maradványai – Pálffy Sándor restaurátor lelkes jutasi lakosok élén, közadakozásból, magyar és angol nyelvű, az egykori hadirepülőtérre utaló tájékoztató táblát tervez elhelyezni, így megjelölve a hadtörténelmi emlékhelyet.

A pumás vadászrepülők hűek maradtak az országhatárok védelmére tett katonai esküjükhöz. Magyar honfitársaik védelmét vállalták, ha kell életük feláldozásával is. A történelem vihara átrobogott felettük, az ár magával sodorta őket. De becsülettel látták el szolgálatukat, melyért soha nem kaptak erkölcsi elégtételt. Szétszóródtak a világban és nekik csak a hosszú út pora jutott. Őrizze hát emléküket és lovagias ellenfeleik emlékét az utókor tisztelete.

IRODALMI HIVATKOZÁSOK

Aeroplane 2018 british newspaper of the military aviation. London.

BONTÓ Józsefné (2003): A veszprémi-jutasi katonai repülőtér építéstörténete. *Veszprémi Szemle* 2003/1–2. 17–37.

BONHARDT Attila–SÁRKÖZI Gyula–WINKLER László (1992): *A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete*. Zrínyi Kiadó. Budapest.

Dr. B. STENGE Csaba (2016): *A Puma Vadászrepülő Ezred*. MNL Veszprémi Megyei Levéltára, Veszprém.

Dr. B. STENGE Csaba (2017): *Elfelejtett hősök*. Zrínyi Kiadó, Budapest.

HANGODI László (2003): Junkersek a város egén. *Veszprémi Szemle*, 2003/1–2.

History of the war (2002): British military newspaper. London.

Magyar Szárnyak (2002): *Kanadai magyar emigráns repülő évkönyv*. Oshawa.

SHARPE, Michael (1978): *History of the Royal Air Force*. London.

M. SZABÓ Miklós (1999): *A Magyar Királyi Honvéd Légierő*. Zrínyi Kiadó, Budapest.

ORTUTAY Tivadar (1989): *Két világháború sodrában*. Magánkiadás. Pannon Nyomda, Veszprém.

PATAKY Iván–ROSOS László–SÁRHIDAI Gyula (1992): *Légi háború Magyarország felett I-II*. Zrínyi Kiadó, Budapest.

- PUNKA György (1990): *A Messzer*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
 PUNKA György (1992): *Magyar Sasok*, Zrínyi Kiadó, Budapest.
 JACKSON, Robert (2002): *A B-17-es Flying fortress*. Hajja & Sons, Debrecen.
 TOBAK Tibor (1989): *Pumák földön-égen*. Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
 TOBAK Tibor (1990): *Pumák és a többiek*. HungAvia, Aero & Radio Kft., Budapest.
 TOBAK Tibor (1995): *Pumák és boszorkányok*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
 VERESS D. Csaba (1976): *A balatoni csata*, Veszprém Megyei Tanács VB. Művelődési Osztálya, Veszprém.

A Veszprémi Szemle 53. szám megjelenését támogatták:

Golarits Miklós	Veszprém	Pétfürdői Községi Ház és Könyvtár
Kecskés Csabáné	Veszprém	8105 Pétfürdő,
Dr. Simon Katalin	Veszprém	Hősök tere 5.
Hajmási Andrea	Veszprém	Kolláth János
Kovács János	Balatonalmádi	Szabó Péterné
Lukácsné Takács Rózsa	Veszprém	Veszprém
Leitold Józsefné	Veszprém	
Sándor Ferencné	Balatonalmádi	
Hontai Iászló	Veszprém	
Beneda Károly	Veszprém	Honoráriumról lemondottak:
Dr. Kovács Gyula	Sz.fehérvár,	
	Vámbéry Á. u. 10.	Dr. Földesi Ferenc
Kiss Árpádné	8191 Öskü,	Rainer Pál
	József A. u. 22/2	Kovács Győző Gyula
Vörösmarty Mihály Könyvtár		Sebő József
	8000 Sz.fehérvár,	Somfai Balázs
	Bartók B. tér 1.	Dr. Csizsár Miklós

VISSZAPILLANTÓ

A Veszprémi Nagy Hadgyakorlat

I.

Paganel:¹ A hadgyakorlat

Nem is nagyon tagadják, de nem is kellene bizony valami komolyan venni a tagadást: a veszprémi hadgyakorlat² egy esetleges olasz invázió megakadályozását példázza és ámbár még semmit sem tudunk, már most fogadást merek ajánlani, hogy

¹ Paganel: Cholnoky Viktor írói álneve. Emlékezve születésének 150. évfordulójára is közöljük írását. Cholnoky Viktor (Veszprém, 1868. 12. 23. – Budapest., 1912. 06. 05.): író, újságíró. Jogot hallgatott Győrött és Budapesten. Veszprémben az *Egyházmegyei Közlöny*-t, majd a *Balatoni Hírlap*-ot szerkesztette. Budapesten 1901-től a *Pesti Napló* segédszerkesztője. Írói tekintélyét *A Hét* c. lapban közölt novelláival alapozta meg. *A Hét*-nek pár évig szerkesztője is volt. Írásait különös figurák népesítik be és groteszk helyzetek tarkítják, amelyekkel a kiábrándult, utat nem találó modern polgár lelkivilágát ábrázolja. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon.

Cholnoky Viktort kortársai nagyra becsülték. Halálakor Kosztolányi Dezső így emlékezett róla: „Cholnoky Viktor pszichéje magyar, fájdalmasan és nemesen magyar. Tipikus magyar volt, de egyetlenegy ilyen magyart se ismertem. A fajta, mely vastagnyakú, lármás és zsugori, elfáradt és költővé nemesült benne. Ábrándos és lágy a magyarsága. Az ő magyarsága illatos. Mélabúja hasonló a dunántúli esték, a jegenyés balatoni lankák csendjéhez. Egy züllő és arisztokrata nép szülte, hogy példája legyen neki, csodát és nagyszerűt alkosson, s fiatalon haljon meg. Ő pedig szerette a fajtáját. Úgy, ahogy egy költő szeretheti, kritika és politika nélkül, végtelenül [...] Talán a keleti mindentudásvágy hajtotta, hogy megtanuljon mindent, ami megtanulható, és mindent jobban tudjon, mint más. Folyton szerzett. Agg emberként kellett volna meghalnia a tudás és tapasztalás kincseivel, egy kertben, rózsák és méhek között, vagy egy csillagvizsgáló toronyban, figyelve az égbolt aranyos titkait. Nem így történt. Költői zsenije beleragadta az életbe, a filléres hajszákba, és negyvennégy éves korában végkimerülést állapított meg rajta a kórház orvosa. Minden pillanatban intenzíven akarta érezni önmagát, az én végtelen mámorát, a romlása, a halála árán is. Egy szegény-szegény nép becsületes szállítója lett. Igazi gyémántot csillogtatott ott, ahol csehüveggel és békasóval is beérik. Rendkívüli dolgokat látott, amelyek már tilosak a földi szemeknek [...] Mi jellemzi őt leginkább? Valami kesernyés ideges és zimankós mosolygás. Eredetileg egy bősavú, patakzó mesemondót láttunk benne, aki hosszan, időfelejtő bájjal tud elbeszélni, s bűvészként rázza elénk veszprémi édes szavait [...]” KOSZTOLÁNYI Dezső: *Cholnoky Viktor*, in: Kosztolányi Dezső: *Egy ég alatt*. Budapest, 1977. 91–93.

az északi hadsereg győz, az az ármádia, amely a mienket jelképezi és amelynek a feladata Budapestnek és a Dunának a megvédelmezése az Adria felől kelő hadak ellen.

De ne tessék félreérteni az állapotot, ez a hadjáték nem valami utánzása, vagyis inkább előképe egy esetleg az olasz-osztrák határon lefolyandó hadjáratnak és a Balaton nem a Lago Maggiore-t képviseli, a Bakony pedig nem a Juli-alpeseket. Nem, a föltevések csak a seregmozdulatokra értődnek, a terep maga, az nincs képtelenesen értve és az igazi komolyságot, a teljes súlyt a veszprémi hadgyakorlatoknak éppen ez a tény adja meg. A hadsereg számolni látszik azzal az eshetőséggel, hogy az Adria vizén elvesztettük a csatát, az olasz partraszállást nem bírtuk megakadályozni és a Dunát védő Bakonyt és Vértest kell megvédelmeznünk az előrenyomuló ellenség ellen. Ezért maradt el az a fantasztikus híresztelés, hogy a Balatonon majd tengeri csata lesz és az öreg, bordájaroskadt „Baross”-t felbolondítják hadihajónak, a „Helká”-t, meg nem tudom hogy hívják, a többi balatoni propellert, torpedó-naszádoknak képzelik el.

A Balaton stratégiaiilag szinte egészen fontosság nélkül való, hadiesemény alig is fűződik más a nevéhez, mint a lovagias bán inváziója, Jellasicsé, aki bámulatos hadvezéri tehetséggel egyenesen nekivitte seregét a Balatonnak, hogy azután ott ne merjen a hajón eléje érkező nádorral találkozni, az embereit pedig a mezőföldi, kajári, berényi földnépe szimplicziter és minden harcias látszat nélkül agyoncsapdossa. Csak olyanformán, mintha éppen vásár délutánja volna a lepsényi nagykorcsmában.

Stratégiaiilag a Balaton nem fontos, ez a mosolygó víz kitér minden emberi haragos indulat elől és még csak arra sem való, hogy a megvert ellenséget beleszorítsák, mint ahogy beleszorította a Dunába – hohó, a Duna harsog! – Mádi Kovács hadvezér annak idején Lobkovitzot.³ Pannónia első nagy hódítója, a világnak talán legnagyobb stratégiai, a rómaiak, kikerülték a Peiso tavát és két nagy, ma is nagy részükben országuinak használt hadiútvonalat úgy építették meg, hogy az egyik Pécsről

² 2018. szeptember 13–15. között volt 110 éve annak, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia a közelgő világháború előtt megtartotta az egyik legnagyobb szárazföldi hadgyakorlatát a Bakonyban, közel 140 000 katonával. A hadgyakorlat erődemonstráció is volt, túl azon, hogy ekkor köszönt el Ferenc József a hadseregtől is. Ez alkalomból Veszprémben időzött Ferenc József magyar király. Emlékezve az eseményre (helyszíne miatt csak most, 2019-ben), közölgük Cholnoky Viktor és Szomory Emil ez alkalomra írt tárcáját. Forrás: *A Hét*, 1908. 09. 20. 1–3.

³ Az 1894. évi hadgyakorlat alatt – szintén Ferenc József jelenlétében – a Lobkovitz herceg altábornagy parancsnoksága alatt álló budapesti 4-ik hadtest mérkőzött a Mádi Kovács György altábornagy vezérlete alatt álló kassai 6-ik hadtesttel, mint támadó féllel. A mérkőzés a király beható megfigyelése mellett egész vármegyénk területén folyt, szeptember 21-én „természetesen” a 6-ik hadtest győzelmével végződött.

Forrás: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0013/14.html> (2019. 01. 05.)

indult és a Duna folyásának ment ellene, a másik pedig a Quarnerótól⁴ indulva, a mai Horvátországon, Muraközön keresztül Keszthelynél érintette a Balatont, s az északi partján haladt fölfelé a Dunáig. A két út Veszprémnél keresztezte egymást. A rómaiak felismerték tehát, hogy délnyugat felől a Dunának a kulcsa Cimbriana, – ahogy akkor Veszprémet nevezték.

Nem kell tehát sem nagy hadtörténeti ismeret, sem pedig valami különös katonai avatottság ahhoz, hogy felismerjük annak az igazi jelentőségét, hogy az idén miért éppen Veszprém vidékén folyik a hadgyakorlat. Nem szabad abba az optikai csalódásba sem beleesni, mintha a hajmáskéri tüzér-lövőtér csalogatta volna éppen Veszprémbe a hadvezetőség figyelmét, az fordította volna rá a gondolkodásukat a bakony-balatonközi hadgyakorlat eszméjére. Hajmáskér vidéke ideális lövőtér – amennyiben katonai dolgokkal kapcsolatban lehet ideális dolgokról is beszélni –, olyan terep, amelyet előbb-utóbb és különösen mára, a gyorstüzelő ágyúk és a visszarúgó csővű ágyúk korára meg kellett találnia az „arkolay”⁵ modern mestereinek.

Észak felől Hajmáskérrel szemben a Bakony lába nagyot zökken, amint leteszi talpát az öreg, bozontos fűrtű Papod az egyszerre tároló, szinte logikátlanul látszó rónaföld szélére. Úgy gondolnád, hogy a Bakony dombokkal, lankákkal, az elmúlásába belenyugodni nem tudó földhullámokkal hajlik alá a Balaton medréig: és nem így van. Veszprémnél sziklával, szakadékokkal, meredekekkel fenyegeti meg a Balatont, itt olyan a vidék, mintha a Bakony tehetetlen dühében a kihulló farkasfogait dobálta volna szét, de félóránnyal idébb már a rideg meredek egészen a bokájától kezdve lapost vet és alföldi szomorúsággal nyugszik bele, hogy úrrá legyen rajta a Balaton. Ha Hajmáskérről északra nézel, azt látod, hogy a Papod, az Álmostető, a Hajmatető fúrják bele bús fejüket a fölöttük mindig ősz levegőbe, ha délre fordítod a tekintetedet, rónavidéket látsz, egymáson alvó gabonakeresztekkel, álmos kútkankalinokkal és a melegben gyíkként, mozdulatlanul szertehentergő falvakkal. Ez a harmadik magyar alföld: a Mezőföld. Nyugatról csipkésen szegélyezik be az elcsöppögetett tejszínhab formájában aláhulló dombok, amelyek Sóllyánál, Vilyánánál, Szent-Istvánnál már hegyé dagadnak, de csak azért, hogy szőlőt teremjenek, s aztán bele engesztelődjenek a Balaton dombkoronájába.

Ez a hely tehát természetcsinálta lövőtér. A róna megnyitja a szemnek a távolságot, a messzelátóval való célzásnak a legteljesebb lehetőséget, a Bakony oldala pedig szemmel látható daccal kínálkozik oda céltáblának lövedékek számára, amelyek órjások, mint Colbrand.⁶ A haramiák fújtásos puskájának durrogása elnémult a

⁴ Az Adriai tenger elnevezése Fiume előtt.

⁵ Arkolay: minden tüzérségi tudományt magába foglaló kollektív cím. (Jókai Mór)

⁶ Mitológiai dán óriás.

bükkfák sátora alatt, ha más harci hang nincs hát többé: hadd zengjék vissza dobbanó erőszakú ekhóval legalább az ágyúhangot a bujdosónépe-fosztott bércek, hangos erdőcsarnokok.

A természetnek ez a kínálkozása, vagy hogy zordan igazabb szóval éljek, kihívása, csalogatta ide, vonzotta ide a Bakony alá az ágyús embereket. De mégsem Hajmáskér közelsége tette meg a király rezidenciájává négy napra Veszprémet és nem az ágyú az oka, hogy Ferencz Ferdinánd trónörökösnek a főhadiszállása ott van Hajmáskéren. Az új politikának, az új országhirányításnak a harci dübörgése ez, amely felveri a dolomitkövek csendjét, s ezer esztendősen lemúlt idők fényét viszi vissza Veszprém falai közé.

Nehéz az eseményeknek elébe írni, de mégis megkockáztatom az állítást, hogy ez a hadgyakorlat csakugyan Ferencz József búcsúja a hadseregtől. Ha formális búcsúzás nem is lesz – a trón hideg levegőjében visszásnak hallszik minden szentimentalizmus –, ha patetikus formulák nem is hangzanak el, maga a tény, a hadgyakorlatnak a ténye búcsúszó.⁷ Nemcsak a hadseregtől, hanem negyvenesztendő állami igazgatástól is. Belenyugvás abba, hogy még egy olyan nagy, történelmi jelentőségű alkotásnak, mint a hármasszövetség is, elérkezik a vége, megértése az antoniusi igazságnak: „... *mit ember tesz ... a jó gyakorta sírba száll vele ...*”

Veszprémből kilovagolt az öreg király Szent-István falva⁸ fölé, a messzelátó dombra. De csak nézni, csak tanácsot adni, csak tapasztalatot ruházni át. A hadjárat vezetése Ferencz Ferdinánd trónörökös kezében van, az idea az övé, az ő gondolkodásának a szolgálatában van és fegyvercsörgéses előhangja az ő uralkodásának. Egészen kétségtelen, hogy a veszprémi hadgyakorlat jelentőségben messze föléje emelkedik húsz esztendő óta minden hadgyakorlatnak, politikai súlya még nagyobb, mint a pólai tengeri gyakorlatoké volt, amelyek után a király Ferencz Ferdinándot a haditengerészet főtengernagyává nevezte ki. A már felderengő új korszak lángja a hajmáskéri ágyúvillogás és a jövő történetírója Veszprém nevét el nem kerülheti, amikor megírja majd az utánunk következő kor történetét.

⁷ Ferenc József 1908. szeptember 15-én délután félkettőkor indult el Budapestről s rövid időre megszakította útját Székesfehérvárott és Hajmáskéren, délután fél ötkor érkezett meg Veszprémbe, ahol a hadgyakorlat idején lakott. Jövetele igazán a magyar király ünnepi bevonulása volt egy díszbe öltözött, lelkes magyar városba, de hiába csillogott a díszsátor körül megannyi katonai egyenruha, a fogadásnak nem volt hivatalos katonai színezete, nem volt kirendelve katonai zenekar, így azután elmaradt a Gotterhalte, és a fekete-sárga zászló is. A merre a szem látott, mindenfelé nemzeti színű zászló ragyogott a szeptemberi délutáni verőfényben a földíszített pályaudvaron. A felékesített város szinte ujjongott piros-fehér-zöld színében. Talán még nem is volt rá eset, hogy a királyt ily kiválóan, katonai alkalomból polgári módon fogadták volna. Bizonyos, hogy ez is csak legmagasabb engedelemmel történhetett.

⁸ A Temetőhegyre

És hogy ebben az árpádhangulatú ősvárosban, arra a korra emlékeztetőben, amikor a király mellett a kisebb király is osztozott már az ország dolgában, még teljesebb legyen a történelem mozdulásának megérezhetősége: Ferencz Ferdinánd mellett ott van, az oldala mellé beosztva, Károly Ferencz József főherceg is. A nagy trónörökös mellett a kisebbik trónörökös.

Ma még dragonyos főhadnagy csupán –, unokáinknak koronázott királya.

II.

Szomory Emil⁹: Abblasen¹⁰

Igazában ebben a két bé betűs német szóban kulminál az egész hadgyakorlat. Azontúl mindegy, akár Przemyslben, Innsbruckban vagy Veszprémben esik meg a vértelen háború, Klagenfurtban táborozik-e az osztrák-magyar hadsereg, vagy emitt nálunk a Bakony vidékén, ahol Patkó Pista, Sobri Jóska, Milfait még mindig népszerűbbek, mint az egész hadsereg General von nem tudom kicsodától le, egészen infanterist [gyalogos] Szabó Johannig. A Cuha völgye régideje híres, ott itták a legjobb bort, a cigány vonója alatt jajgatott a legszebb magyar nóta, és ott öleltek legforróbban a lányok. Ennek az időnek az emlékét nem tudja elfelejtetni se a fellobogózt város, se manőver, se a király, aki szintén eljött, hogy személyesen hallgassa a vaktöltények ropogását, melyek visszhangját Veszprém vármegye fellobogózt púpos székhelye lelkesen viszonzta.

A nemzetek sorsa, fájdalom, nem a manővernél dől el, aminthogy Napóleon se Charonne sur Marne-nál tartotta meg világhódításának a főpróbáját.

Békében nem azt csinálják, amit az ész diktál, hanem a reglama, és ha a térképen úgy van kijelölve, hogy a hatodik hadtestnek kell előkerülnie, hát jaj a hetediknek, ha megelőzi!

Ezt ma már nemcsak a generálisok tudják és a császár minden katonája, hanem a civil is, aki hűségesen fellobogozza házát, diadalkaput emel és élteti a királyt, amint gumikerekű kocsiján jön azon keresztül.

Így volt Veszprémben is. Se katonai szaktekintélynek nem kell lenni, se írónak az ottani események feljegyzésére. Csak riporternek, akit megkerget a szállásadója-

⁹ Szomory Emil (Budapest, 1874. 02. 12. – Auschwitz, 1944): író, újságíró. Középiskoláit befejezve újságíró lett. 1891-ben a *Nemzet*, a *Magyar Nemzet* és 1918-ban az *Az Újság* belső munkatársa. Az I. világháborúban haditudósító. 1944-ben elhurcolták. Írt elbeszéléseket, tárcákat, sőt operettszöveget is. Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon.

¹⁰ Kifűjt! Katonai szleng, úgy is, mint: a gyakorlatnak vége.

tól kezdve mindenki, akinek előadást tart az úri viseletből a kopott polgármester,¹¹ és akivel katona, főhadnagytól felfelé szóba nem áll. Akinek meg kell írnia, hogy az első magyar ember a király, magyarul tud a trónörökös, a csapatok pedig olyan csodálatosan kiképezettek, hogy nincs igaza se az angol királynak, se a németek császárnak, ha nyugodtan tölti éjszakáit.

Az igazság pedig az, hogy az egész ármádia: király, főherceg, generális, tiszte, közlegény az egész hadgyakorlatot egyetlen szó szerelmetes várakozása közben csinálja végig, mely ott cseng mindig mindenkinek a fülében, és ha felhangzik nyomában a horpadt trombita, hát különül szől minden szimfóniánál.

– Abblasen! – ez az a varázslatos nyolc betű egymás mellé rakva, melyre Haydn a legszebb zenét komponálta.

Még egy udvari ebéd, a király utazik vissza, a trónörökös utazik vissza, a főhercegek, generálisok, mind-mind utaznak vissza és amint elhelyezkednek az udvari különvonatban, amúgy befelé örvendenek, ezt suttogva egymásnak:

– Gott sei Dank!¹²

Mert hát ezek a legnagyobb és nagy urak se tudják a szenzációt a hadgyakorlatok egész tartamára ébren tartani. Az első nap megérkezik Veszprémbe egy vörös stráfos nadrágú főtiszt és megcsodálja mindenki és tiszteletteljesen üdvözlük. A trónörökös is megcsodálják és meg is éljenzik. Aztán jön a király. Reá nem is tekintenek úgy, mint emberre, hanem mint valami egészen különös teremtményre, akit Isten különös kegye küldött közénk. Ahogy jár, ahogy körülnéz, lélegzik, nem a rendes emberek mérlegelése szerint történik. Mert ő a király. Hogy ember is, meggyötört, hetvennyolc éves öreg úr, aki többet szenvedett ebben a nyomorúságos életben, mint Veszprém vármegye egész hódoló díszfelvonulása, az nem számít. Keresik benne a rendkívülit, a csodálatosat, a megrendítőt, valamit, ami föléje helyezi mindennek és mindenkinek. És meg is találják. Ki ebben, ki abban. Szent igaz, hogy nagyszerűen van leállítva. Mögötte az udvari vonat, arany babérdíszítéssel. Mellette egy csomó főherceg, jobbról, balról csupa generális, kegyelmes úr, előtte az egész hadsereg, több: a dunántúli hadgyakorlat. Nagyszerű kép, nagyszerű keret. És mindenki így látja. Egyetlen egyszer történt az életben, hogy akadt valaki, aki az uralkodóját slaffrokban¹³ képzelte el. Lenbachnak hívták és Vilmos császárt festette meg. Nyomban kimondották rá, hogy bolond, a festményét pedig száműzték a császári palotából. Kilógatták valahol Lipcsében, intő például, hogy nem szabad alattvalónak uralkodóját elképzelnie.

Mi a királyt a legszebb keretben bámultuk. Úgy sietett, hogy nem is lett volna

¹¹ A város polgármester ekkor dr. Szeglethy György volt.

¹² Hála Istennek!

¹³ Házikabát

Veszprém vasútállomás, 1912. május 19-én, a király négy évvel korábbi látogatásának emléket állító oszlop avatásán. A szónoki emelvényen Rédey Gyula nagyprépost. A fotó jobbszélén, fent a Rózsa utca páratlan számú házai. Forrás: LDM: P 619. Lőrinczi Ferenc közlése.

idő reflexiókat csinálni. Megjött a veszprémi pályaudvaron és ott időzött három percig – *montre á la main*,¹⁴ ahogy Párisban mondanák. A gyorsan működő mozgófényképeszek is csak azt a jelenetet tudták lefotografálni, amikor, *zur Erinnerung*,¹⁵ egy kis ékszerdobozt adott át a polgármester leányának. Az a jelenet, amikor Paar gróf átadta a nagybetűs írást, melyről a király az egyes üdvözlésekre olvasott le köszönetet, nem lesz megörökítve.

A királyi kocsit gyors lépésben vitték a lipicaiak, minden hódoló csoportot egy szalutálás illetett, Hornig püspöknek se jut több egy gyors kézszorításnál.

Amint a király megérkezett Veszprémbe és bevonult a püspöki rezidenciába, a manőverek érdekessége elérte a csúcspontját. Az újságírók a király megérkezése után hat perccel induló vonattal hazautaztak Pestre, nem hagyva Veszprémbe csak azt a boldogot, aki hivatalos tudósítást kap a hadvezetőségtől és ennek sokszorosításáért az összes lapok számára, az udvar kosztját eheti. Nekünk három nappal előbb

¹⁴ Vagyis: Kézfogásnyi időre.

¹⁵ Emlékként

hangzott el tehát az Abblasen, mint a többieknek. Mi már láttuk a képet és láttuk a keretet. Többet is ennél. A lakosztályt, ahol a képet elhelyezik –, míg többet, a király hálószozáját.

Sok utánjárás kellett hozzá, de sikerült. Személyileg beillenék újságírói leistung-nak.¹⁶ Igazában semmi. Az egész lakosztályban a legérdekesebb a komornyik, aki utálja még a plajbászt is.

– Betolakodott a király lakásába? Lám, én itthon vagyok!

Aztán mosolyogva folytatja: – Was h’ams davon?¹⁷

Akár egy szép asszony budoárjába osont volna, amikor a szép asszony nincs otthon!

A veszprémiek megcsodálnak: micsoda nagy ember lehet, aki a király lakásán járt! A komornyik pedig nyomban kifüstöli az egész palotát...

Aztán a Korona-vendéglő előtt csoportosul a tömeg. Egy automobil áll előtte, a gazdája az emeleten lakik. Itt egyszerű huszártiszt, otthon a Vanderbilt Gladys férje.

A romantika kialudt fénye beragyogja a délceg katonát. És míg a király, a trónörökös és a generálisok angol félvéreiken léptetnek az utcán, a veszprémiek már feléjük se fordulnak.

– Királynak, trónörökösnek, főhercegnek születik az ember, ez nem kunst.¹⁸ De a Vanderbilt Gladys férjévé lenni kellett. Micsoda manőver!

Ez élénk és diadalmas konkurenciát csinál a másiknak. Az egyetlen ember, aki Veszprémben jókedvű. Mások robotolnak, fáradnak, díszítenek, lobogóznak, tüzelnek, elesnek és felállanak, míg végre felhangzik a boldogító szó:

– Abblasen!

Jegyzetekkel ellátta: Földesi Ferenc

¹⁶ Teljesítménynek

¹⁷ És mi haszna van belőle?

¹⁸ Művészet

KÖNYVSZEMLE

Dubniczay István hantai prépost, a zirci ciszterci apátság mecénása. Szerk.: Vida Beáta. Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház – Országos Széchényi Könyvtár, Zirc, 2018. 130 p.

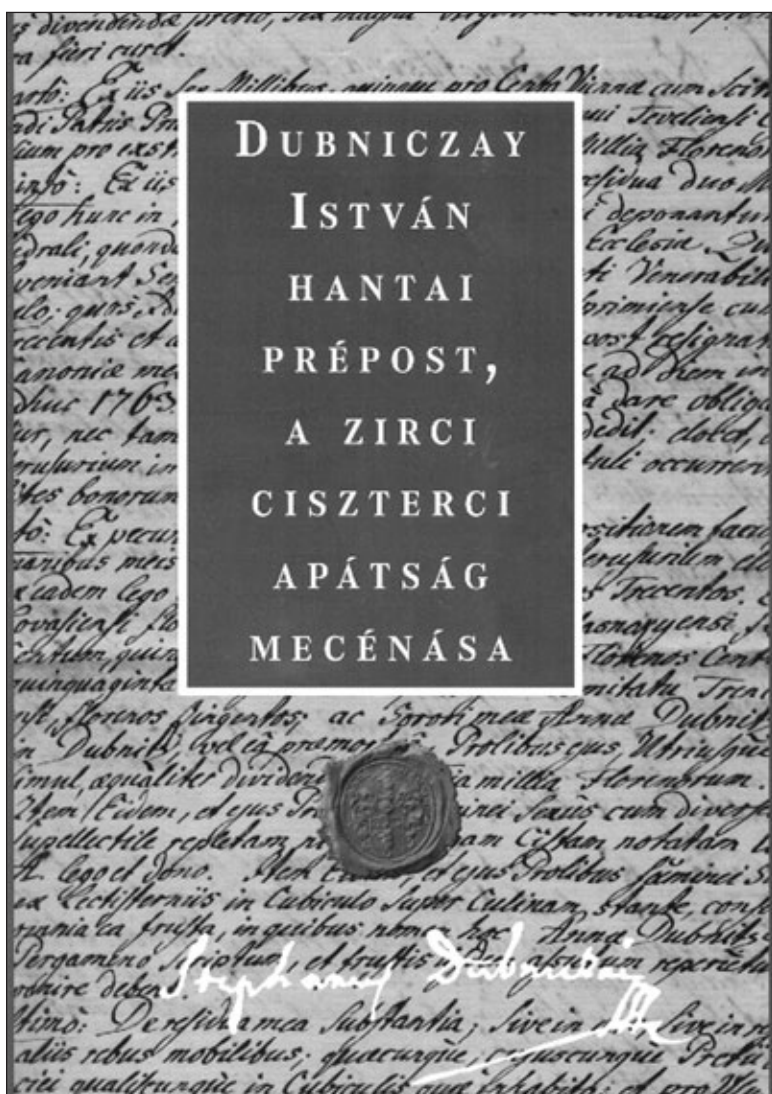
A kötet szerkesztője, Vida Beáta pár éve bukkant az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a veszprémi püspökök egy kéziratos listájára,¹ amely felkeltette történészi érdeklődését. Történt mindez azért, mivel a füzet címlapja a kézirat szerzőjeként azt a Dubnicai – hagyományos írásmóddal: Dubniczay – Istvánt jelölte meg, akinek neve mind Veszprémben, mind a közreadó szűkebb pátriájában, Zircen is ismert. A veszprémi székeskáptalan kanonokjának nevét viselő épületekben székhelyüket tartó két városi intézmény, a veszprémi Művészetek Háza és a zirci Reguly Antal Múzeum 2016-ban közös kiállítást szervezett Vida kezdeményezésére Dubniczay életútjának megismertetése céljából.² A most megjelent kötet az azóta napvilágra került kutatási eredményeket, illetve a szóban forgó püspöklistát tartalmazza.

A kiadvány nem valósulhatott volna meg Vida Beáta személye és személyisége nélkül. Az eredendően középkoros történész a saját korszakának kutatójától különösen megkívánt, a forrásokig visszanyúló precizitással építette fel Dubniczay István új életrajzát, amely a kötet első felében kapott helyet. Bár a veszprémi egyházmegye papok életrajzai közismertek,³ a kutatások során nyilvánvaló lett, hogy Dubniczay esetében több azonos nevű személy adatai mosódtak egybe. A kiadvány most szétszálazta ezeket az eltérő forrásból származó papi és civil életrajzokat, és a közreadó a veszprémi kanonokra igaz állításokból építette fel az új biográfiát. Az adatok pontosítása végett nem sajnálta az időt, valamint a szellemi és az anyagi forrásokat, hogy felkeresse a kanonok születési helyét a felvidéki Trencsénteplicét, és a szlovák nyelvű szakirodalom információit is bedolgozza a most közreadott életrajzba. Erre korábban megfelelő szakmai felkészültség és az erőforrások híján nem kerülhetett sor. A kötetben helyet kapó kanonok-életrajz tehát átfogó, precíz és min-

¹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 2553.

² Vö. N. Vida Beáta: Dubniczay István karrierje a veszprémi egyházmegyében. *Veszprémi Szemle* 19 (2017/3) 3–26.

³ Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987. (*Dissertationes Hungaricae ex Historia ecclesiae VIII.*)

taul szolgálhat más, a korszakban hasonlóan jelentős életutat befutó klerikus pályájának megírásához.⁴

⁴ Fontos adalékok olvashatók az életrajzban a kanonok személyiségére; püspökével, Padányi Bíró Mártonnal való, konfliktusokkal terhes kapcsolatára; a XVIII. századi felekezeti küzdelmekre és Dubniczaynak a katolikus megújulásban játszott szerepére, és nem utolsó sorban végrendeletében is megmutatkozó mecénási tevékenységére.

A kötet második tartalmi egysége az egész kutatás apropóját szolgáltató kézirat, a korábban Dubniczaynak tulajdonított, a veszprémi püspökök sorát tartalmazó XVIII. századi lista. A kézirat ismertetőjét Varga Tibor László, a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár levéltárosa készítette. A kézirathoz fűzött előszóból már egyértelműen kiderül, hogy a püspöklista nem a kötet címében szereplő kanonokhoz köthető és összeállítója ismeretlen. Mindazonáltal abba a – más püspökségeken, egyházkormányzati központokban is – létező gyakorlat sorába illeszkedik, amelynek művelése során mindenhol figyelmet fordítottak a lokális és az országos múlt, valamint az elődök számontartására. Varga tartalmi és külső megjelenési szempontok alapján elemzésnek vetette alá a kéziratot, illetve a veszprémi érseki levéltárban őrzött, illetve a máshol – így az országos levéltárban, vagy egy Kaprinai-kötetben⁵ – fennmaradt veszprémi vonatkozású püspöklistákat. Megállapítása szerint a szóban forgó kézirat nemcsak a királynék városában őrzött listán alapul, hanem abba felvették a veszprémi püspöki és káptalani levéltárak közép- és koraiújkorai dokumentumainak egyes adatait is, tehát mindenképpen Veszprémben vagy veszprémi kapcsolattal rendelkező személy íróasztalán keletkezhetett. A megállapítások tudománytörténeti jelentőségük: a Veszprémi Egyházmegye saját múltjának kutatásához fontos adalékokat szolgáltatnak, lévén ezek szerint a XVIII–XIX. századi egyházmegye-történeti munkák⁶ elkészülte előtt is folytak történeti igényű kutatások az egyházmegyében, s ezekből folytonosan nőtt ki a XX. századi, Lukcsics József, Pfeiffer János és Körmeny József nevével fémjelzett tudományos egyháztörténet-írás.

A kötet nagy erénye, hogy nemcsak forrásközlésre vállalkozott, amelynek során a közreadók azonosították a szövegben szereplő forráshelyeket, hanem a latin eredeti szöveg magyar fordítását is elvégezték. (A fordítás Bán Z. Elizeus OCist szerzetes munkája.) Látványos eleme a kiadványnak az eredeti szöveg ma már ritkaságszámba menő *facsimile* közlése is, vagyis az eredeti szöveg jó minőségű fotókon történő reprodukciója. A további tudományos kutatás valamennyi kíváncalmának eleget tesz tehát a könyv. A püspöklista mellett egyébként Dubniczay István végrendelete is helyet kapott a kötetben, ugyancsak az eredeti latin melletti magyar fordításban is.

⁵ A három jezsuita tudós, Hevenes Gábor (1656–1715), Kaprinai István (1714–1786) és Pray György (1723–1801) kéziratgyűjteménye az Egyetemi Könyvtár legértékesebb állomány-részeinek egyike. A tudósok a teljességre törekedve próbálták meg a Magyarország történetére vonatkozó összes dokumentumot összegyűjteni, lemásolni, rendszerezni, hatalmas anyagot hozva így létre oklevelekből, levelekből és történeti művekből.

Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/konyvtaridok_egyetemikonyvtar_hkp/ (2019. 05. 14.)

⁶ Beke, Christophorus: *Historia diplomatia episcopatus Vesprimiensis*. Kézirat, Veszprémi Érseki Könyvtár, 37108.; Róka, Joannes: *Vitae Vesprimiensium praesulum*. Posonii, 1779.

A kiadványt szlovák és angol nyelvű összefoglaló teszi teljesebbé, valamint a felhasznált források és szakirodalom jegyzéke zárja.

A kötet elsősorban Vida Beáta szervezőmunkáját dicséri, aki kisebb kutatócsoportot hozott létre a püspöklista kiadására és meg is valósította azt. Másfelől kiemelendő a szerkesztő önreflexióra és saját maga korábbi álláspontjának korrigálására való képessége, amely csak az elhivatott és igényes historikusok sajátossága. A kiadvány Veszprém és Zirc település- és egyháztörténete szempontjából mindenképpen megérdemli a nagyközönség figyelmét.

KARLINSZKY BALÁZS

* * *

Horváth Gergely Krisztián. Szovjetizálás és ellenállás a veszprémi egyházmegyében. Dr. Kögl Lénárd pályája az 1940–1960-as években. MTA BTK Történettudományi Intézet Budapest, 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 308. p.

A Veszprémi Szemle könyvismertetései között korábban egy XVIII. századi kanonok, Dubniczay István életpályájáról és egy – korábban tévesen – neki tulajdonított történészi munka forrásközléséről számolhattam be. Ott megjegyeztem, hogy bár közismert a veszprémi egyházmegye papságának életrajzait bemutató kötet, indokolt az azokban foglaltak felülvizsgálata, illetve lehetséges rövid biográfiák történeti igényű kiegészítése, bővítése, adott esetben monografikus szempontok szerint.¹ Horváth Gergely Krisztián kötete éppen ez utóbbit teszi Dr. Kögl Lénárd plébános, püspöki számvevő életének ismertetésével.²

Kögl Lénárdot papi pályáján két meghatározó személy indította el. Kápláni éveit Balatonbogláron töltötte Varga Béla plébános, később kispárti politikus, majd az országgyűlés elnöke mellett 1940–1943 között. A német nyelvet itt sajátította el tökéletesen, belekóstolhatott a lelkipásztori feladatokba és a közösségépítés és szervezés módjaiba. Plébánosa ajánlására Mindszenty József püspök 1944 szeptemberében Veszprémbe hívta számvevőnek. Főpásztorát, a világhépet döntően befolyásoló

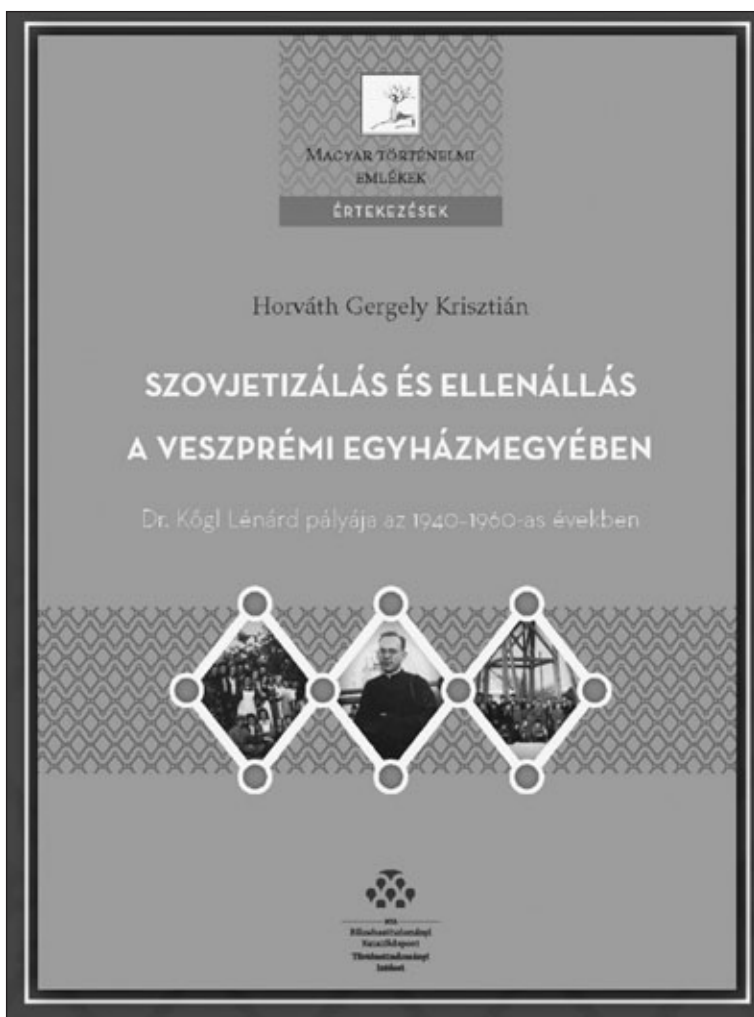
¹ Vida Beáta (szerk.): Dubniczay István hantai prépost, a zirci ciszterci apátság mecénása. Zirc, 2018. Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia ecclesiae VIII.)

² A kötet egyetlen téren marad adós Kögl Lénárd teljes pályaképével, bár a címadás a korszak kijelölésével erre nem is vállalkozik.

második személyt a nyilasok fogságába is követte, amely nemcsak Kögl későbbi veszprémi hivatalaira, de a rendszer által történt félreállításaira is nagy kihatással volt. Legfontosabb feladatát, a háború utáni „földreform” során a püspökség működőképességét biztosítani hivatott birtoktest megőrzését és fejlesztését példamutató módon végezte, gazdasági kvalitásait később alkalmi esztergomi megbízatásai alatt is kamatoztatta.³ A püspöki aulából 1953-ban távozni kényszerült, és a „renitensnek” számító pápai esperesi kerület dabronyi plébániájára került. Szervezőmunkáját, töretlen kitartását a Nagyalásonyban, az egyik filiális községben az ötvenes évek nehézségei közepette, innen-onnan megszerzett építőanyagok és a hívek nem jó szemmel nézett munkája révén felépült templom jelzi. Fáradozásai „eredményeképp” egy katolikus lelkipásztori szempontból korántsem ideális, sokszor megközelíthetetlen hegyi faluba, Jásdra helyeztette az egyházügyi kormányzat. A községhez tartozó Szentkút sorsán keresztül ismét szembekerült a hatóságokkal, de kompromisszumos megoldások révén sikerült megóvni a búcsújáráshelyet a rá, a vízmű építése kapcsán kilátásba helyezett pusztulástól. Az enyhülés időszakában ismét a veszprémi aulában vállalt szerepet, azonban az utolsó veszprémi püspökkel való, nézeteltérésekkel terhelt viszonya megkeserítette kései éveit. A mosoni vallásos családból származó – testvére, Kögl János Szeverin bencés perjel lett –, 1916-ban született ifjút, a győri egyházmegye elutasított, a veszprémi egyházmegye befogadta és 2004-ben bekövetkezett haláláig hasznos tagjának tudhatta.

Esetünkben a téma találta meg a szerzőt: Kögl Lénárd számvevő-plébános Horváth Gergely Krisztián egyik nagyszülőjének testvére volt, s az elhunyt irathagyatéka nem is kerülhetett volna jobb kezekbe a szerzőnél. A saját kezű feljegyzéseken, fényképalbumokon és személyes élménybeszámolókon (*oral history*) alapuló kötet nemcsak életrajz. Korrajz, helytörténet, szociográfia és történészi igényű szintézis egyszerre. Kögl életpályáján keresztül kirajzolódik a világháború utáni vidéki Magyarország története: a földreformnak nevezett átmeneti időszak, amely voltaképp a kollektivizálást készítette elő, tulajdonképpen nem szolgált mást, mint a gondolkodásában teljesen átalakítani kívánt magyar társadalom utolsó szilárdan kitartó, hagyományaihoz ragaszkodó csoportjának, a parasztságnak szétverését. Ez tükröződik a rezsिम mindent átszövő jelenlétében: a hitoktatás visszaszorítására tett

³ A püspöki gazdaság megóvásának és talpra állításának kísérletéről korábban lásd Horváth Gergely Krisztián: „Megváltva” – birtokok a veszprémi egyházmegyében az 1945. évi földosztást követően. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): „Nehéz időkben dönteni kell.” A veszprémi püspökség a második világháború idején. Veszprém, 2016. (A veszprémi egyházmegye múltjából 29.) 85–104.

kísérletektől a népi vallásosság elemeinek nyílt vagy adminisztratív eszközökkel történő ellehetetlenítésén át – pl. a jádsdi búcsújáróhely sorsa – a föld, mint önálló létalap felszámolásáig.⁴

⁴ Gárdonyi Máté – Horváth Gergely Krisztián: Megtorlástól a kollektivizálásig. A klerikális reakció elleni harc a veszprémi egyházmegyében 1957 és 1962 között. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): „Rendületlenül a romok között. A veszprémi egyházmegye 1945 és 1972 között. Veszprém, 2017. (A veszprémi egyházmegye múltjából 30.) 133–196.

A szerző a kötet elkészítése során széleskörű levéltári kutatómunkát folytatott. A könyv gerincét a Kőgl-hagyaték iratanyaga jelentette, amelyet Horváth a kutatás végeztével a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban helyezett el. A szerző az érseki levéltár iratanyagán túl a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Állami Egyházügyi Hivatal dokumentumait, illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található iratokat nézte át. A történeti szintézis mellett helyet kapott a kötetben mintegy 70 darab – a levéltárnak átadott több fotóalbumból álló gyűjteményből származó – fénykép, amelyet Kőgl készített amatőr fényképészként. A mellékletekben eredeti dokumentumok újraközlése, valamint a Függelékben a plébános 1990 és 1994 között papírra vetett visszaemlékezései olvashatók, többek között második veszprémi számvevői korszakának máshol nem hozzáférhető részleteiről, így például a rendszerváltás után épült, Cholnoky városrészben található Mindszenty-émléktemplomról, a Magyarok Nagyasszonya plébániatemplomról. A kötetet személy-, földrajzi- és helynévmutató zárja.

KARLINSZKY BALÁZS

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

Közlési feltételek a VESZPRÉMI SZEMLE várostörténeti folyóiratban

1. A **Veszprémi Szemle** várostörténeti folyóirat lehetőséget biztosít a szerzőknek Veszprém város történetéhez kapcsolódó kutatási eredményeket bemutató írások megjelentetésére.
2. A tanulmányok terjedelme – lábjegyzetekkel, irodalmi hivatkozásokkal és szóközökkel – legfeljebb 1 ív = 40 000 karakter (~ 20 A4 gépelt oldal) lehet. Az ettől nagyobb terjedelmű írásokat a szerzővel történt egyeztetés után folytatásban közöljük. Fényképek, ábrák, táblázatok hasznosak, azonban azok csökkentik a közölhető szöveg terjedelmét. A hírek, jegyzetek, recenziók, tudósítások stb. mérete maximum 8 000 karakter legyen.
3. A szerzők a kéziratot MS Word formátumban, A4-es lapméretben, másfeles sortávolsággal, Times New Roman 12 pontos betűvel készítsék el, beleértve a címeteket, alcímeteket is. Természetesen hagyományos módon, írógéppel és kézírással készített kéziratokat is elfogadunk, azt a szerkesztőség gondolja. Fotókat, ábrákat, csak korlátozott számban tud a lap közölni. Az előzőek szerinti illusztrációk szürkeárnyalatosan jelennek meg. Kivételt képezhetnek az olyan jól értelmezhető színes illusztrációk, amelyek alkalmasak a borító 1–4 oldalakon történő megjelenítésre. Az illusztrációkat ne illeszkessék be a szövegbe (csak a helyüket jelöljék), azokat külön csatolva küldjék el jpg-, bmp- vagy tiff-formátumban, melyek mérete min. 300 dpi. Az íráshoz csatoljanak magyar nyelvű ábraszöveget, melyben az ábra címe mellett tüntessék fel annak készítőjét, forrását, internetes hivatkozásnál a letöltés idejét.
4. Szövegközi kiemeléseket ne alkalmazzanak, a szerkesztés során ezeket átalakítjuk. Idézetek esetén az útmutatást lásd: *A magyar helyesírás szabályai* (12. kiadás). Hivatkozások (Felhasznált irodalom, Bibliográfia) esetében a választott jegyzetelési módszer legyen formailag egységes és következetes, tartalmilag pontos. A szövegszerkesztő által automatikusan számozott lábjegyzetekbe értelmező, magyarázó, kiegészítő információkat írjanak. Formai követelményektől – a szerző kifejezet kérésére – a szerkesztőség indokolt esetben eltérhet.
5. Az irodalmi hivatkozások teljes bibliográfiai adatai a szöveg végén (könyv, könyvrészlet, folyóirat, internetes hivatkozás) ábécérendben jelenjenek meg. Különösen ügyeljenek a bibliográfiai adatoknak a lábjegyzetben és az irodalomjegyzékben való egyeztetésére!
6. Könyv, monográfia hivatkozásának formai követelménye: SZERZŐ Neve (kiadás éve): *Cím*. Kiadás helye, Kiadó. Pl. GUTTHEIL Jenő (1977): *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém. k. n.¹ Hivatkozás a szövegben kerek zárójelben, vagy lábjegyzetben zárójel nélkül:

¹ Rövidítések: k. n. – kiadó nélkül, h. n. – helymegjelölés nélkül, é. n. – évszám nélkül, N. N. – nomen nescio (szerző neve nem ismert).

- GUTHEIL 1977. Ugyanazon szerző egy évben megjelent különböző tanulmányait azok címének ábécé sorrendje szerint, szóköz nélkül tett a, b, c, stb. betűkkel különböztetjük meg.
7. Könyvrészlet jelzete: SZERZŐ neve (Kiadás éve): *Tanulmány címe*. In: Könyv SZERKESZTŐJÉNEK Neve (Szerk.): *Könyv címe*. Kiadás helye, Kiadó. Oldalszám: tól–ig. Pl. LICHTNECKERT András (1984): *Veszprém társadalma és önkormányzati testületei a XIX. század közepén*. In: MADARÁSZ Lajos (Szerk.): *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár. 313–336. Hivatkozás a szövegben kerek zárójelben, vagy lábjegyzetben zárójel nélkül: LICHTNECKERT 1984.
 8. A napi- hetilapok cikkeinek, közleményeinek jelzete: *A lap címe*, a vonatkozó lapszám kelte (évszám, hónap, nap – arab számmal, a hónap, nap két karakterrel írva). SZERZŐ Neve (ha van): a cikk címe. oldalszámtól–oldalszámig. Pl. *Veszprémi Hírlap*, 1919. 02. 04. A városi képviselőtestületek átalakítása. 1. vagy *Veszprémi Hírlap*, 1919. 01. 12. RUPERT Rezső: Kasper József. 1.
 9. Folyóiratcikk esetében: SZERZŐ Neve (kiadás éve): Cím. *Folyóirat címe*, év/szám vagy évf. szám. oldalszámtól–oldalszámig. Pl. KRUDY Gyula (1957): Veszprémi hanglejt. *Veszprémi Szemle*, 1957/1. 36. Hivatkozás a szövegben kerek zárójelben, vagy lábjegyzetben zárójel nélkül: KRUDY 1957.
 10. Levéltári és egyéb kéziratos források esetében a közgyűjtemény nevére a lábjegyzetben ismét csak szíglával hivatkozunk, míg a bibliográfiában teljes egészében.
 11. Internetes tartalom: SZERZŐ Neve (megjelenés éve): Cím. Forrás: webcím (letöltés ideje) Pl. SZABÓ Máté (é. n.): *Globális civil tiltakozások*. Forrás: www.mtb.hu ((2018. 09. 13.) – minden esetben arab számmal, a hónap, nap két karakterrel írva)) Hivatkozás a szövegben kerek zárójelben, vagy lábjegyzetben zárójel nélkül: SZABÓ é. n.
 12. A kézirat legvégén kérjük – laptöréssel külön lapon – a szerző(k) nevét, foglalkozását (beosztását), és ha annak közléséhez hozzájárul, e-mail (ha van) címét megadni. A törvénynek való megfelelés érdekében tájékoztatjuk szerzőinket arról, hogy személyes adatait (e-mail címét, nevét) kizárólag elektronikus meghívók és az Alapítványt érintő hírek küldése céljából használjuk. A személyes adatokat bizalmasan kezeljük, és semmilyen harmadik féllel nem osztjuk meg!
 13. A kéziratot a főszerkesztő dr. Földesi Ferenc (foldefe@gmail.com) e-mail címére kérjük elküldeni. Megérkezéséről azonnal visszaigazolást küldünk. Emellett lehetőség van kinyomtatott vagy legélt kézirat leadására is.
 14. A kéziratokat a Szerkesztőség veszi kezelésbe. Lektorálás után vagy érdemi változtatás nélkül elfogadja azt, vagy korrekciót, átdolgozást kér, illetőleg – köszönettel és rövid indoklással – visszaküldi a szerzőnek. A szerkesztőség fenntartja a jogot a kéziratok – a magyar helyesírás szabályainak megfelelő – stilizálására, korrigálására és tipografizálására, amit a szerzővel mindenkor egyeztet.
 15. Másodközlésre csak indokolt esetben kerülhet sor. Kérjük ezt az igényt és az indokot a beküldő e-mailben jelezzék. Erről a Szerkesztőség a szerzővel konzultálni fog.
 16. A betördelt kéziratot a szerkesztő e-mailben még visszaküldi a szerzőnek gyors átnézésre. Ha három napon belül nem kapunk észrevételt, a tördelt formát elfogadottnak tekintjük.

exennei bronhitis, hogy

verapnemi 25 skulešu, 25 čuvs

születésü. 23 éves

vet

vet

[illegible]

Minden bizonyítékul hiadtuk az általunk készíttetveq által jelen bizonyítvánnyal.

Budapesten 1895 évi november hó 14-én.

for ell_{245x} :

2000-01-01 00:00:00

cladus

Devo Ray Taylor

17th Nov 1893
 18th Nov 1893
 19th Nov 1893
 20th Nov 1893
 21st Nov 1893
 22nd Nov 1893
 23rd Nov 1893
 24th Nov 1893
 25th Nov 1893
 26th Nov 1893
 27th Nov 1893
 28th Nov 1893
 29th Nov 1893
 30th Nov 1893
 1st Dec 1893
 2nd Dec 1893
 3rd Dec 1893
 4th Dec 1893
 5th Dec 1893
 6th Dec 1893
 7th Dec 1893
 8th Dec 1893
 9th Dec 1893
 10th Dec 1893
 11th Dec 1893
 12th Dec 1893
 13th Dec 1893
 14th Dec 1893
 15th Dec 1893
 16th Dec 1893
 17th Dec 1893
 18th Dec 1893
 19th Dec 1893
 20th Dec 1893
 21st Dec 1893
 22nd Dec 1893
 23rd Dec 1893
 24th Dec 1893
 25th Dec 1893
 26th Dec 1893
 27th Dec 1893
 28th Dec 1893
 29th Dec 1893
 30th Dec 1893
 1st Jan 1894
 2nd Jan 1894
 3rd Jan 1894
 4th Jan 1894
 5th Jan 1894
 6th Jan 1894
 7th Jan 1894
 8th Jan 1894
 9th Jan 1894
 10th Jan 1894
 11th Jan 1894
 12th Jan 1894
 13th Jan 1894
 14th Jan 1894
 15th Jan 1894
 16th Jan 1894
 17th Jan 1894
 18th Jan 1894
 19th Jan 1894
 20th Jan 1894
 21st Jan 1894
 22nd Jan 1894
 23rd Jan 1894
 24th Jan 1894
 25th Jan 1894
 26th Jan 1894
 27th Jan 1894
 28th Jan 1894
 29th Jan 1894
 30th Jan 1894
 1st Feb 1894
 2nd Feb 1894
 3rd Feb 1894
 4th Feb 1894
 5th Feb 1894
 6th Feb 1894
 7th Feb 1894
 8th Feb 1894
 9th Feb 1894
 10th Feb 1894
 11th Feb 1894
 12th Feb 1894
 13th Feb 1894
 14th Feb 1894
 15th Feb 1894
 16th Feb 1894
 17th Feb 1894
 18th Feb 1894
 19th Feb 1894
 20th Feb 1894
 21st Feb 1894
 22nd Feb 1894
 23rd Feb 1894
 24th Feb 1894
 25th Feb 1894
 26th Feb 1894
 27th Feb 1894
 28th Feb 1894
 1st Mar 1894
 2nd Mar 1894
 3rd Mar 1894
 4th Mar 1894
 5th Mar 1894
 6th Mar 1894
 7th Mar 1894
 8th Mar 1894
 9th Mar 1894
 10th Mar 1894
 11th Mar 1894
 12th Mar 1894
 13th Mar 1894
 14th Mar 1894
 15th Mar 1894
 16th Mar 1894
 17th Mar 1894
 18th Mar 1894
 19th Mar 1894
 20th Mar 1894
 21st Mar 1894
 22nd Mar 1894
 23rd Mar 1894
 24th Mar 1894
 25th Mar 1894
 26th Mar 1894
 27th Mar 1894
 28th Mar 1894
 29th Mar 1894
 30th Mar 1894
 1st Apr 1894
 2nd Apr 1894
 3rd Apr 1894
 4th Apr 1894
 5th Apr 1894
 6th Apr 1894
 7th Apr 1894
 8th Apr 1894
 9th Apr 1894
 10th Apr 1894
 11th Apr 1894
 12th Apr 1894
 13th Apr 1894
 14th Apr 1894
 15th Apr 1894
 16th Apr 1894
 17th Apr 1894
 18th Apr 1894
 19th Apr 1894
 20th Apr 1894
 21st Apr 1894
 22nd Apr 1894
 23rd Apr 1894
 24th Apr 1894
 25th Apr 1894
 26th Apr 1894
 27th Apr 1894
 28th Apr 1894
 29th Apr 1894
 30th Apr 1894
 1st May 1894
 2nd May 1894
 3rd May 1894
 4th May 1894
 5th May 1894
 6th May 1894
 7th May 1894
 8th May 1894
 9th May 1894
 10th May 1894
 11th May 1894
 12th May 1894
 13th May 1894
 14th May 1894
 15th May 1894
 16th May 1894
 17th May 1894
 18th May 1894
 19th May 1894
 20th May 1894
 21st May 1894
 22nd May 1894
 23rd May 1894
 24th May 1894
 25th May 1894
 26th May 1894
 27th May 1894
 28th May 1894
 29th May 1894
 30th May 1894
 1st Jun 1894
 2nd Jun 1894
 3rd Jun 1894
 4th Jun 1894
 5th Jun 1894
 6th Jun 1894
 7th Jun 1894
 8th Jun 1894
 9th Jun 1894
 10th Jun 1894
 11th Jun 1894
 12th Jun 1894
 13th Jun 1894
 14th Jun 1894
 15th Jun 1894
 16th Jun 1894
 17th Jun 1894
 18th Jun 1894
 19th Jun 1894
 20th Jun 1894
 21st Jun 1894
 22nd Jun 1894
 23rd Jun 1894
 24th Jun 1894
 25th Jun 1894
 26th Jun 1894
 27th Jun 1894
 28th Jun 1894
 29th Jun 1894
 30th Jun 1894
 1st Jul 1894
 2nd Jul 1894
 3rd Jul 1894
 4th Jul 1894
 5th Jul 1894
 6th Jul 1894
 7th Jul 1894
 8th Jul 1894
 9th Jul 1894
 10th Jul 1894
 11th Jul 1894
 12th Jul 1894
 13th Jul 1894
 14th Jul 1894
 15th Jul 1894
 16th Jul 1894
 17th Jul 1894
 18th Jul 1894
 19th Jul 1894
 20th Jul 1894
 21st Jul 1894
 22nd Jul 1894
 23rd Jul 1894
 24th Jul 1894
 25th Jul 1894
 26th Jul 1894
 27th Jul 1894
 28th Jul 1894
 29th Jul 1894
 30th Jul 1894
 1st Aug 1894
 2nd Aug 1894
 3rd Aug 1894
 4th Aug 1894
 5th Aug 1894
 6th Aug 1894
 7th Aug 1894
 8th Aug 1894
 9th Aug 1894
 10th Aug 1894
 11th Aug 1894
 12th Aug 1894
 13th Aug 1894
 14th Aug 1894
 15th Aug 1894
 16th Aug 1894
 17th Aug 1894
 18th Aug 1894
 19th Aug 1894
 20th Aug 1894
 21st Aug 1894
 22nd Aug 1894
 23rd Aug 1894
 24th Aug 1894
 25th Aug 1894
 26th Aug 1894
 27th Aug 1894
 28th Aug 1894
 29th Aug 1894
 30th Aug 1894
 1st Sep 1894
 2nd Sep 1894
 3rd Sep 1894
 4th Sep 1894
 5th Sep 1894
 6th Sep 1894
 7th Sep 1894
 8th Sep 1894
 9th Sep 1894
 10th Sep 1894
 11th Sep 1894
 12th Sep 1894
 13th Sep 1894
 14th Sep 1894
 15th Sep 1894
 16th Sep 1894
 17th Sep 1894

